P. N. KRASNOV

BOLJŠEVIZAM

327

ZABAVNA BIBLIOTEKA

ZABAVNA BIBLIOTEKA
UREDJUJE DR. **NIKOLA ANDRIĆ.**
KOLO XXVII. KNJIGA 327.

BOLJŠEVIZAM

OSMA (I POSLJEDNJA) KNJIGA ROMANA
»OD DVOGLAVA ORLA DO CRVENA BARJAKA«

NAPISAO

P. N. KRASNOV

ZAGREB 1923.
NAKLADA ZAKLADE TISKARE NARODNIH NOVINA
PRINTED IN JUGOSLAVIA

OSMA KNJIGA

I

Kod »politkoma« konjaničke pukovnije, Koržikova, drži se večernja zabava. Sastali se: — pukovnijski zapovjednik, dva čekista, članovi izvanredne komisije za borbu s protivurevolucijom — Latiš Hajduk i Šlosberg. Sa Šlosbergom je njegova stalna pratilica, čekistka Jenny i još dvije komesarske priležnice: »kom-pri« — obje iz boljega društva: Mima Granilina i Beba Drancova. Svega se sabralo kod Koržikova neko dvadesetak ljudi u njegovu, nedavno zapremljenom i za njega preudešenom stanu u pukovnijskoj vojarni.

Iako je bilo vruće julsko veče, svi su prozori u stanu bili zatvoreni. Sa bulvara i sa Neve dopire težak zadah nečisti, a vjetar donosi jak i odvratan mrtvački smrad. Po bulvarima i po ulicama nikla je izmedju kamenja trava, pa je sve pusto. Pred vežom stoje dva oguljena automobila: jedan zatvoren da odveze »kom-pri«, a drugi otvoren, za čekiste, ako bi ih gdjegod zatrebali.

Nad Petrogradom lebdi topla, mirna noć. Neva polako valja tamne, guste i hladne valove i blješti na mjesečini srebrenim iskrama. Na njoj se ne vidi ni jedno brodsko svijetlo, a niski i dugački mino-

nosac ukočio se kod Nikolajevskoga mosta poput mračna prividjenja. U kućama nigdje nema svijetla, pa se čini, kao da su same kuće usnule vječan san. Pokraj mostova obilazi straža, da nadgleda prolaznike, no prolaznika nema. Grad je tih i kao da je izumr'o.

Koržikovljev stan bio je namješten sa čudnim pretenzijama. U velikoj dvorani bili su u redu obješeni portreti nekakovih boljara u viteškim kapama, boljarinjâ u potpunoj paradi, generala s ordenima i zvijezdama, činovnika s naprašenim vlasuljama. Ispod brončana svijetnjaka, u kome ne gore električke sijalice, stoji dugački stol, prostrt za večeru, a oko njega teški hrastovi stolci naizmjence s naslonjačima i stolićima, prevučenima istrošenim modrim suknom. Tu je i divan, i otoman: — neka smjesa namještaja jedaće sobe, kabineta i dvorane. Sve je teško, raskošno i sve prljavo, zaprašeno i zapljuvano. Do dvorane je Koržikovljev kabinet. Golem pisaći stol, s iskinutim ključanicama i odbitom rezbarijom, pun je kojekakovih figurica bogatoga malahitnoga pisaćega pribora. No i tu ima nedostataka. Fali jedna tintarnica. Brončanom medvjedu otkinuta je noga. Na stolu leži nešto papira, hrpa novina »Izvjestija«, nekakovi popisi. Kraj stola je težak naslonjač, velik divan i dva ormara za knjige s izbitim staklima i bez knjiga.

U čitavom je stanu, usprkos ljetnjega doba, hladno, neudobno, vlažno i zaudara od iskvarenih odvodnih cijevi. Pokućstvo kao da je neizlječivo bolesno, ili kao da u tuzi za svojim pravim gospodarima dovršava svoj vijek. Prostrt stol pun je vina, zakusaka i zdjelâ s pečenkom. No ni u razmještaju, ni u izboru jela ne vidi se nikakva odredjena osnova. Dalo se ono, što se moglo, što je umio pripraviti stari kuhar, a bez mnogih priprava. Jela su sastavljena, kako je došlo. Pečena pura stoji zajedno s kremom od jagoda, — i u jedno i u drugo već se diralo; vidi se, da se ovdje nije blago-

valo, nego žderalo, pošto su se ljudi dočepali tečna i obilna jela. Boce nisu razmještene po stolu; vino ne toče lakaji, preturajući boce preko ramena, nego one stoje u hrpama na tri mjesta na stolu. Tu ima i votke, šampanjca, crvenog francuskog i donskog vina. Do čega su došli; što se još našlo i rekviriralo.

Prema tome su i gosti. I njih kao da su sabirali, rekvirirali po čitavoj Rusiji i smještali u jednu hrpu. Raštrkali se po sobi i jedu, gdje tko stigne. Jedni požudno, oblizujući svaku košticu i odišući bučno, a drugi skromno, ogledavajući se, kao da se boje, da im tko ne otme; treći bezbrižno i prezirno.

Čelo stola, u dubokom modrom naslonjaču, sjedi sam domaćin. Na njemu je neminovna nova, ulaštena, crna, kožna bluza, okićena crvenim i zlatnim značkama. Raskopčana je, a ispod nje se vidi crvena svilena košulja, utaknuta za kožne hlače, za koje su zadjenuta dva samokresa. Koržikov se od njih nikad ne rastaje. Mlado njegovo lice, omršavljelo, izmoždeno porokom, kokainom, pijančevanjem i razvratom, mračno je. Nije osobito raspoložen. Nalazi se u jednom od onih teških raspoloženja, kad za njega nema neprekoračive crte i kad bi sve mogao da učini. Do njega, njemu ob desnu, takodjer u naslonjaču, sjedi zapovjednik komunističke pukovnije, Pavel Golub. Muškarac je to od neko četrdeset i pet godina, jedan od starih narednika, ćelav i gojazan, koščat i jak. Crveno lice namreškano mu je, a izmedju brazda ponizno proviruju malene sive oči, vječno prehuknute suzom subordinacije. S druge strane, u crnoj dolami stare kavalerijske škole i brokatnim kicoškim hlačama, sjedi, oslonivši se nebrižno na stol, »vojenspec« Rahmatov, vremešni konjanički pukovnik, koji se prodao trećoj internacionali. On prisrkava bezbrižno, znalački, šampanjac iz široke čaše i velikim jasnim očima ispituje mladog komunista, koji sjedi naprama njemu. I ovaj je »vojenspec« — drug Nikolaj Poležajev. On je lijepo odjeven u posve nov,

lijepo prikrojen engleski vojnički frensh, kojemu su na rukavu ušivene crvene i zlatne zvijezde. On je heroj poljskoga rata, uzlazna svjetlost crvene vojske. Do njega se pati puranovim krilom Viktor Mihajlović Ljubovin, domaćinov ujak. On je ostario i oćelavio, lice mu je prekriveno preranim naborima, dok mu se u očima krije vječni strah. On zna, da mu komunisti ne vjeruju, da je pod neprekidnom sumnjom i zato mora šutjeti, a ne umije da šuti. Pred njegovim očima, iza kratke istrage, ubiše njegova druga i mentora Fjodora Fjodorovića Koržikova, upletena u ustanak ljevičara es-erâ u Jaroslavu. Našli su nekakovu prepisku i ustrijelili ga kao psa, kad je silazio po stepenicama iz suda črezvičajke. Ljubovinu je pošlo za rukom, da se izvuče i da se smjesti kao pisar u komunističkoj konjaničkoj pukovniji, no uz vječni strah, da će ga baciti u sumnju, osuditi ga i »uvesti u gubitak«. Gladovanje i slaba hrana postarali ga i poništili.

Ostali gosti — mladi ljudi u frenshevima, u starim odorama i u kaputima — sjede tko za stolom, tko na divanu. Mnogo su već ispili, pa im je teško da održe svoje raspoloženje, ali se strašno boje domaćina i svaki čas pogledavaju u njega.

Dva crvena armejca, u širokim, slabo prikrojenim frenshima, hodaju na prstima i raznose čaj.

Mima Granilina sjedi na malenoj sjedalici do prozora kraj velike vaze sa cvijećem, hladi se lepezom, gleda ozgo lijepa časnika — komunista Osetrova, koji je proždire očima. Ona ima na sebi raskošnu, svilenu, s atlasom i našivcima, usku i kratku odjeću, ispod koje se vide tanke nožice u zlaćanim svilenim čarapama.

Na otomanu leži ljepotica Beba Drancova. Ona je u potpunom cvatu svoje dvadeset i četiri godina. Njezina glava klasičnoga profila s golemim modro-sivim očima s kolobarima, s bijelim divnim čelom, slabim rumenilom na obrazima, s tamnim, po sovdepskoj modi do ramena ostriženim i zavinutim kosama, puna je neke blagorodnosti. Široka ramena i duboko razgoljene, pune, jake grudi, bijele su. Uska odjeća ocrtava njezinu visoku spodobu sa širokim bokovima i dugim punačkim nogama. Pred dvije godine, u doba istrage u črezvičajci, silovao ju je lijep mornar i od toga dana odigrao se u njoj nekakav duševni prelom. Kao da je zaboravila svu prošlost. Odgoj, religiju, porodicu — sve je odbacila. Njezinim životom postalo je: veseliti se, jesti, piti, ležati u mekim posteljama s tim silnim i svemoćnim muškarcima, koji zaudaraju po prahu i krvi, dobivati od njih darove — prstenje s mrljama krvi, narukvice i broševe, bogzna odakle dobivene, prekopavati s njima zajedno po tudjim ormarima i bestidno pred njima okušavati tudje rublje i odjeću. Jako tijelo tražilo je i jakih osjećanja, pa je ona postala znamenitom medju komesarskim priležnicama. Do nje, obuhvativši je oko struka, leži Šlosberg. On je pijan kao klada, namrštio se, a Bebi su odvratni dodiri njegovih vlažnih, kliskih, hladnih ruku. Ali ga ona ne smije otjerati.

— Druže, veli mu ona tihim šaptom, — poznajete li vi druga Poležajeva?

— Ne, a zašto?

— Rekoše mi, da je on nekakav čudan komunist. Nije se nikad ni dotakao ženskinja.

— A vi, Beba, još samo takovog niste imali!

— Pa šta? Mislim, da bi bio dobar.

— Pa ja ću vas svesti s njim.

— A što će nato drug Koržikov?

— Njemu je to svejedno...

II

Vi sumnjate, druže, — stiščući svoje drzovite oči i uporno gledajući u Poležajeva, zapita Koržikov, — da su to moji predci?

Već se drugu sedmicu Koržikov nije osjećao lagodno u nazočnosti toga mladoga časnika. Uda-

rila kosa o kamen. Taj čovjek, ispravni komunist, koji je stigao s poljske fronte s najljepšim svjedodžbama od Tuhačevskoga i Budenoga, ljubimac samoga Trockoga, čudno utječe na Koržikova, pa je Koržikov u njegovoj nazočnosti potišten, pakostan, izvodi strašne stvari, a neprestano ga susreće hladan posmijeh prekrasnoga lica. Drug Poležajev govori mu takove stvari, za koje bi ga valjalo na mjestu strijeljati, a Koržikov šuti i tek se podmuklo smješka. Sada su svi pijani. Jedini Koržikov i Poležajev nisu. Koržikov hoće da nečim bocne i smete Poležajeva, kako bi ga ponizio i razoružao.

— Da su to vaši predci, vi biste znali, tko su — hladno odgovori Poležajev uzbudjujući ledenim svojim mirom Koržikova. — Prenijeli ste ih iz stana generala Sablina, a sâm djavo vidi, kako ste ih neukusno i nevješto razmjestili, pa sada mislite, da ste time postali njihovim potomkom.

— Sablin je moj otac! odgovori Koržikov naglo.

— Ne sumnjam. Zato i nosite ime ustrijeljena es-era, hladno reče Poležajev.

— Zato, što sam se rodio izvan braka.

— A znate li vi, što je to brak? zapita Poležajev podrugljivo.

— Komunisti nemaju braka, odvrati Koržikov.

— Pa zašto onda govorite o predcima?

Koržikov zašuti i namršti se.

— Znate li vi, druže, zapita on naglo, — što znači u latinskom jeziku »Viktor?«

— Znam. A vjerojatno znate i vi, što u grčkom znači Nika.*) U vas su, druže, buržujske predrasude još vrlo jake, kad vas umiruju takove sitnice, kakove su imena.

*) »Victor« znači u latinskom pobjednik, a isto to u grčkom znači »Nika«.

Koržikov ode od Poležajeva. Bio je zlovoljan.

— Slu-žin-če! krikne u sav glas.

Crveni armejac u frenshu dotrči pred njega i ukoči se.

— E-e... Skočite, druže, do švadrone i dovedite moje pjevače i glazbare, ali ž-žurno!

Crveni armejac odjuri, da ispuni nalog »politkoma«.

— Ja sam za vas, gospodine komesaru, trepćući suznim očima s nabreklim crvenim vjedjama, reče zapovjednik pukovnije, — udesio orkestar, kao kod druga Budenoga. Dvije harmonike i klarinet. Ali sviraju, znate, prekrasno. Izvolite se odmah uvjeriti. A znaju i novih pjesama. O Kolčaku i o dobrovoljcima. Sve najljepše pjesme.

— Pa, čut ćemo i to! dobaci Koržikov nehajno.

Na uglu stola govorio je Rahmatov, koji je sjedio, Osetrovu, koji je pred njim stajao:

— Vi ćete, druže, dotjerati konje dotle, da će skapati. Niti se češu, niti hrane, kako treba.

— Pa što ja mogu da učinim, druže? Krme nikako ne možeš dobiti. Ja sam već specijalne ljude odredio, koji obijaju pragove i mole za živež. Čistiti nemamo čime. Četaka ne možeš dobiti ni za kakav novac. Drugovi nemaju ni snage, da ih češu. Kao sjene se provlače gladni. U konjušnicama se od smeća ne može proći.

— Pa eto, upravo na to vam, druže, ja i obraćam pažnju. Pobrinite se, da toga ne bude.

— Odredite, druže, da subotom barem staje očiste... Uostalom, doda Osetrov dosadno, — sve to ništa ne pomaže. Doći će buržuji, koji se u ništa ne razumiju. Nema ni lopata, nema ni grabalja, ni tačaka. Samo će urediti dvorište.

— Pa kamo je sve nestalo? zapita Rahmatov.

— U zimi je sažgano; znate i sami, kakva je zimus bila studen, pa su sve sažgali, grijući peći.

— No, znate, Osetrove, to su sve pusti izgovori. Evo na primjer kod Goluba; kakav bio da bio, no kod njega je red.

— Ah, šta Golub! Golub je carski narednik, a ja sam komunist! odvrati Osetrov žučljivo.

Stigoše glazbari. Bilo ih je petero. Podignuti s postelje, došli su neumiveni, razbarušeni, blatni i smradni. Imali su na sebi iskrpljene, loše prikrojene frensheve i hlače, a na blijedim njihovim licima razabirali su se tragovi bolesti i gladovanja.

— Kako to izgledate, nitkovi! navali na njih Golub. — Niste se mogli počešljati, podlaci? Ah, gadovi! Brzo da ste se dotjerali! Da vas ne vidim ovakove!

Oni odu u kuhinju, a kad su se povratili, izgledali su jedva nešto bolje.

Harmonika se oglasi piskutljivim glasom, uz nju pristane klarinet, zapišti i druga harmonika i dvoranom se razlegne prost, grub motiv. Razgovor utihne.

Jecanje harmonikâ i pištanje klarineta probije hrapav i prehladjen tenor. Ponešto kao pjevanje, a ponešto kao krik pokućarâ, kako su se u staro doba po dvorištima i ljetnikovcima derali Jaroslavci s bijelim pregačama i s koritima na glavi, odjekne čitavom dvoranom:

Krastavac zeleni,
Sladjahna rotkvica...
Hod'te, dezertiri,
Čeka vas stupica!...
Parobrod se kreće,
Zasut valovima;
Ribu ćemo hranit
»Dobrovoljnima...«
Sve buržuje na Kavkazu
Anulirat ćemo,
Safijanske čizme
Rekvirirat ćemo!...

— Slavna pjesma! klikne Osetrov ljuljuškajući se. — A sad zapjevajte, drugovi, šaraban.*)

Opet zapišti harmonika.

Vojnik — ruski,
Mundir — engleski,
Čizme — japanske,
Nadglednik Omski!
Eh, šaraban moj,
Amerikanka!
Kad nestane novca,
Ode i naganka...
Djevojčice idu,
Pridižu suknjice,
A za njima česi
Češu se za ušesi'...

— No kakova je to pjesma? zapita Poležajev prišavši glazbarima. — Išao sam vam ja danas Petrogradom, i čuo malo drugojačiju pjesmu. Daj ovamo, druže, harmoniku!

Poležajev premjeri čitavo društvo mirnim pogledom i uhvati motiv poznate narodne »Na buretu sjedim ja«, te zapjeva:

Na buretu sjedim ja,
Pod buretom miš,
Domala će »bijeli« doć'
Ej, hej,
Komuniste da vidiš!

Jaše Lenjin na konjicu,
Trocki, gle, na malom psiću!
Komesari, u bijeg se dali,
Misle: — kozaci su!

Na buretu sjedim ja,
Pod buretom čaša,

---

*) Char à banc (Stuhlwagen).

Moj muž slavni komesar,
A ja snaša —
Spekulantka vaša!

— Zdrava pjesma! razdere se Golub, — kako je samo spretno rečeno: — »A ja snaša, spekulantka vaša!« Izvrsno!

— Bjelogardijska pjesma! reče Koržikov prezirno. — A gdje ste je pobrali, druže?

— Čuo sam u »Petrokomuni«. Na »Ulici 25. oktobra« pjevali su je derani.

— Vidi se, da »čeka« još nije donde doprla! dobaci Hajduk.

— Čekaj malo, doprijet će i onamo, reče Koržikov mračno. Lice mu se zamrači. Spremala se oluja.

Svi utihnu. Čekisti, Hajduk i Šlosberg, pridju Koržikovu, spremni da pograbe Poležajeva. Jenny je s blijedim posmijehom na licu gledala Poležajeva. Beba Drancova poduprla se na lakat, dok su joj se zjenice digle, a pod njima se raširila bjeloočnica; disala je naglo i s nekim ushitom gledala Poležajeva. I medju časnicima nastade gibanje. «Eh!« usklikne Golub s nekom ljutinom, a na sive oči navru mu suze. Samo je Poležajev ostao potpuno miran. Ravnim i odlučnim korakom pridje glasoviru, rastvori ga i ne sjedajući, pokuša nekoliko tonova.

— No, vi! vikne zapovjednički sviračima. — Orkestre Budenoga! Da se nisi usudio! Umukni i usahni! Ne kvari moga ruskoga sluha brenčanjem, što su ga izmislili nitkovi i proturevolucionarci. Ja ću pjevati!

Zabruji jak akord i silan glas potrese čitavom dvoranom.

Nalij bokal,
Nesta vina!
Nesta vina,
Nesta i pjesama!

U vinu je strast,
U vinu je slast
I dubina i širina,
Pa će svijet nam postat tijesan,
Kad rasplamti duh se bijesan!...

— Ej! vikne, — druže! Bokal amo!

Koržikov mu se približi mekim, mačjim koracima.

— Što vi to radite? propišti. — Vi zaboravljate, da sam ja ovdje domaćin.

— Domaćin?... zagrmi Poležajev, ne okrećući se od glasovira. — Vama se miješate, druže komesaru... Slava Lenjinu, mi živimo u komunističkoj državi, u kojoj nema nikakova vlasništva. Nalij mi, druže, vina!

Crveni armejac pridje k njemu s bocom i sa čašom. Poležajev iskapi lagano čašu, ne skidajući tamnih očiju s Koržikova i opet udari po glasoviru. Prebirao je majstorski. Motivi starih ruskih pjesama i melodije ruskih opera razlijegali se ispod tipaka, budeći nejasne uspomene. »Ah, vi sjene moje sjene!« — podstičući veselo na ples, igrao je Poležajev, dok mu se lice lukavo cerilo. Odjednom se prekine, a dvoranom se razlije otegnuti napjev »Noćke«. Nato predje na ariju iz »Žiznji za Carja«, oprezno, kao da draži, udarivši dva akorda ruske himne, a onda odmah veselo zagrmi »Vanjku«.

— No! krikne on. — Ta to bar znate, drugovi, pa što šutite kao zaliveni? Hajd!

Uzalud se, Vanjka, mučiš,
Uzalud si glavu tareš...

Najprije pristade Rahmatov, a za njim nije mogla ni mladež da se suspregne. Golub je svojim staračkim, drhtavim glasićem pripjevao, dok su mu suze tekle niz obraze:

Ništa ne ćeš da polučiš...

Pjevali su svi gosti, samo je Koržikov, mrk, hodao dvoranom amo-tamo. Naišao je na prvoga čovjeka, koji se nije pokoravao njegovoj volji i koji ga se nije bojao. Bjesnio je u sebi.

Poležajev zaigra: »Niz matušku, niz Volgu«, a zbor gostiju, ne čekajući više na poziv, zapjeva snažnim akordima široke ruske pjesme, potresujući prostranu dvoranu.

Nevrijeme se razigralo...

— Budeni, ne kvari! vikne Poležajev od glasovira prema pjevačima.

Nevrijeme, što Bog ga šalje,
U valima ništ ne vidiš —
Al će Bog utišat vale...

Sve šire je grmjela pjesma. Koržikov se šetao ispod potreta svojih predaka, pa mu se činilo, da ga predci prate očima. Srknuo je kokaina i postalo mu još gore. Jasno je osjećao, da su pjevali nesamo njegovi gosti, nego da su i svi predci na portretima pootvarali usta i pjevali prokletu rusku pjesmu. Ogleda se naokolo. Svi su gosti pjevali. Pjevala je i služinčad. Mladi crveni armejac, koji je nalijevao Poležajevu vino, spustio je bocu, široko rastvorio sive oči i smješkajući se radosno, snažno pratio pjesmu.

— A i ti, huljo! propišti Koržikov, pa trgne iza pojasa teški samokres i odapne crvenom armejcu ravno u usta...

Ovaj se zanese, jekne, nenadano prekinut u svom pjevanju i pane nauznak na pod, udarivši zatiljkom o ugao otomana. Na mjestu ustâ razjapi se crna rupa, iz koje je, tiho pišteći, tekla tamna gusta krv.

III

U dvorani se sve uskomeša. Hajduk i Šlosberg uslužno priskoče Koržikovu.

— Proturevolucija? prošapće Hajduk.

— Da, proturevolucija! reče ponosno Koržikov. Bio je izvan sebe. Požudno je udisao široko rastvorenim nozdrvama sirov zadah krvi i hladnoga puščanoga dima, a zvjerskim očima gledao Bebu Drancovu, koja se bacakala u histeričkim grčevima po otomanu. Gosti se ukočili na mjestima, na kojima su sjedili. Glazbari Budenovoga orkestra skupili se u kutu i bili spremni da bježe. Do njih je stajao Rahmatov, a težak posmijeh ukočio mu se na beskrvnu licu. Samo Poležajev sjedio je na svom mjestu kod glasovira i gledao čas Koržikova, čas mrtvaca. Trup je ležao kraj otomana, a glava mu tek nešto niže od glave djevojke, koja se previjala u mukama.

Koržikov se makne, šireći požudno nozdrve i u dva koraka nadje se kraj Bebe. Sagne se nad nju i započe brzim, spretnim kretnjama skidati s nje odjeću. Ona se umiri, gledajući Koržikova izbezumljenim očima. Spane izvezen naplećnik, škrine prednja planšeta steznika i ukaže se zgužvano rublje od batista, modre vrpce i svilene čarape: — otkrivalo se bijelo, punačko, nježno tijelo. Koržikov je skidao svu dječu s Bebe. Ona mu je pokorno pomagala. Još jedna sekunda i kraj trupla ležala je prekrasna gola žena. Koržikov se nadnese nad nju, klekne na otoman i spusti se na Bebu — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — — — —

U dvorani je vladala mrtva tišina. Koržikov je prekoračio neprekoračivu granicu. Pred očima njegovih gosti skupila se magla. Svijest se protivila, da uhvati ono, što su gledale oči. Mrtvac je bio strašan s razvaljenim ustima, velikim izbuljenim očima i bijelim čelom, na koje je pala slijepljena kosa. Crna mlaka krvi sjala se, odrazujući svijetlo elektri-

čkih sijalica. Nad truplom su se u strastvenom zagrljaju previjala dva tijela, a Bebini uzdasi slijevali se s teškim disanjem Koržikova. Mima Granilina sjedila je u naslonjaču zatvorenih očiju u nesvjestici; crveni armejci gledali su Koržikova s tupom zvjerskom požudom i oblizivali suhe, ispucane usnice.

Poležajev se okrene glasoviru i zasvira turobni motiv. Zaglušujući uzdahe strasti, zapjeva u pô glasa:

Starac, sveti Nikodim
Priča nam drevnu priču:
Bilo dvanaest razbojnika,
Bio Kudejar ataman;
Mnogo su oni krvi
Prolili utaman...

Koržikov ustane. Smetena Beba, zažarena u licu, naglo se oblačila. Golub je otirao uznojene svoje ruke, ne znajući što bi kazao.

— Da, progovori napokon hrapavim glasom, — vidjeli smo mi već kojekakovih prizora...

Koržikov ga pogleda s mračnom srditošću.

— Jezik za zube! zagrmi. — Policajska papučo!...

— Drugovi, valja da podjemo! reče Rahmatov. — Drug komesar nije dobre volje.

Koržikov nije mogao da se obuzda. Poležajev je i dalje pjevao, ne osvrćući se ni na koga. Slušao ga je jedini Osetrov. Stajao je kraj glasovira, dok su mu se po lijepom i tupom licu gonile kojekakve sjene. Osetrov podje prema izlazu. U dvorani, osim Poležajeva, nije bilo nikoga.

— Druže, molim vas, da ostanete! reče Koržikov.

Poležajev pogleda prema Koržikovu, kao u kakovu prazninu i reče tiho:

— U zakonu je zapisano: »I najboljega Goja ubij«. A zar je ovaj, — pokaže očima na truplo crvenoga armejca, — najbolji?... Eh, vi!...

— Zar vi to znate? klikne Koržikov smeteno. — Dakle ste... i vi... upućeni...

Poležajev ne odgovori ništa, nego podje prema izlazu.

— Druže! dovikne mu Koržikov, — hajdemo u črezvičajku.

— Drugi put, druže! hladno odvrati Poležajev. — Danas mi se nekako ne ide. Nisam raspoložen.

IV

Poležajev je zapremao tri sobe u raskošnoj zgradi. Znao ih je namjestiti s naviklom udobnošću. Vrativši se kući, napipa vrata svoje spavaće sobe pri svijetlu mjesečine i zvijezda, te udje. Imao je ordonanca crvenog armejca, ali ga nije budio. Morao se svući u tami, jer je električku rasvjetu mogao zimi upotrebljavati samo po dva sata na dan. Svukavši se, legne na meku postelju i odmah ga uhvati grozničava drhtavica.

»Ovaj mi posao ne valja...« mislio je. — »Ne valja mi posao... Ne ću moći dugo izdržati, ako ne budem po noći spavao. Sva moja igra je u živcima, a ako živci ne izdrže? A kako će izdržati, kad moram raditi u ludnici. Koržikov već sumnja na mene. Mogao bih vrlo lako da se odam! A medjutim, današnji mi je dan donio tako mnogo. Svi su oni Rusi. Rusi, a ne internacionalisti; Rusi, a ne komunisti. Možda Hajduk, Šlosberg i Jenny. Druga dvojica ne ulaze u račun — oni su ludjaci. No i Rahmatov, Golub, Osetrov, glazbari Budenoga i časnici, svi oni vole Rusiju i čeznu za prošlošću. Samo ne smiju ništa da kažu, jer nad njima visi

okrutan, krvav teror. Četa lupeža, sličnih Koržikovu, drži ih u vječnom uzbudjenju onakvim strahotama, kakvu smo doživjeli danas. Dakako, oni su nadljudi, oni su demoni, pa mogu da caruju nad gomilom. Mi treba da se izdignemo iznad njih, a meni je to danas i pošlo za rukom«.

Jeza odvratnosti projuri mu kroz tijelo. Pred očima mu iskrsne truplo, a nad njim divljački prizor Koržikovljev. »Čovjek se ovakav mora roditi i odgojiti se ovako, da može doći dotle«.

»U vojarnama čuju se uvijek mrske kletve. Hule na Boga, a Mater Božju pogrdjuju najružnijim riječima. I pjesme pišu takove, pa takovu stvaraju i književnost. Zaplašeni, u vječnom drhtanju za svoj život, dnevno na desetke strijeljani u črezvičajkama, ponizno se prislanjaju uz crvene armejce. I časnici se boje . . . Boje se, a ipak rade, zapovijedaju, obučavaju, dresiraju gladne, otrcane ljude. Vode ih u boj i umiru pod crvenim barjacima! I nikako ne možeš da im se približiš, ništa da im utuviš, ništa da doznaš. Poslije današnjega dogadjaja ne će se usuditi više ni pjevati. Drže ih Koržikovi, Hajduci i na desetke drugih lupeža, u vječnom strahu. Sva Rusija drhće i u divljem užasu otimlje, krade, nasladjuje se i lukavo se smješka, prestravljena sama svojom odvratnošću«.

Poležajev legne smireniji i okrene se licem prema prozoru. Kroz okna ulazilo je svijetlo. Kratka julska noć primicala se kraju. Svitalo je. Hladnoća je strujala od prozora u vlažnu sobu. Poležajev je ležao bez sna, a uspomene na dogadjaje posljednjih triju mjeseci jurile su mu raspaljenim mozgom.

Dugo i teško putovanje — najprije kao ložač na brodu, a onda kao lučki radnik u odeskoj luci. Naporni put željeznicom u Petrograd. Slučajan susret sa šoferom Petrovim, oprezan razgovor s njim i zapis u »Petro-komunu«. Poležajev je dobio komunističku putnicu i naučio komunistički katekizam. Odlazak na poljsku frontu. Ondje je Poležajev opazio, da je poljski rat mnogima služio kao izlaz iz teškog, mučnog položaja, da bude nasilno mobiliziran za vojevanje sa svojima za III. internacionalu. Poljski rat bio je nacionalni rat. Časnici, generali i mnogi vojnici već su shvatili, da postojanje Poljske ugrožava rusku samostalnost i većina je išla prema granicama Njemačke, računajući s time, da će Rusija, dodirnuvši se Njemačke, ozdraviti i ojačati. Poležajev je za svoga boravka na zapadnoj fronti izvršio vrlo korisna opažanja. Razdijelio je crvenu vojsku na kategorije. Poglavari — Trocki i Lenjin — nesumnjivo su iskreno radili za III. internacionalu. Oni su trebali razorenje Rusije, Poljske, Njemačke, — čitavog evropskog svijeta, čitave kulture, da na njihovu mjestu izgrade novi svijet, novu kulturu. I nisu se ni pred čim zaustavljali. Njima su trebali ljudi, kakovi su bili Dzeržinski, Peters, Koržikov, drug Dora; trebali su im ljudi, koji se nisu sustezali da prolijevaju krv i koji su spali do životinja — takve su voljeli.

No već druga kategorija bila je tek odvratna ljudska podlost. Klembovski, Zajončkovski, Bonč-Brujević, Dalmatov, Pestrecov, Samojlov — služili su iz koristoljublja i samo zato, da spase svoju kožu. Oni su rasudjivali jednostavno. Uvijek, kod svake vlade, imade viših i nižih. Imade generala, senatora, bankira, koji imaju svoje kuće, provode sit život, razblažuju se ljubavlju — a ima i plebs, koji stoji ispružene ruke na opustjelim ulicama, sklanjajući se po noćištima, umirući od glada i tifusa za nerodnih godina u kazanjskoj, saratovskoj, samarskoj i drugim gubernijama, koje strijeljaju žandari na lenskim rudnicima — to je neizbježivo kod svake vlade, — no sâm treba da postaneš generalom, senatorom, da se dokopaš mirna i obilna života . . . To, što sada u prenoćištima noće njihovi drugovi, ljudi njihovoga kruga, koji strijeljaju obrazovanu mladež, a ne pobunjene kažnjenike — to su već

specijalnosti. Za svoje »ja« specijalnost je već i sâm naziv »Rusija«, a pod crvenim barjakom može se isto tako čovjek dobro snaći, kao i pod dvoglavim orlom. I oni su čuvali svoje »ja«. Oni su umjeli zatvoriti oči pred patnjama bližnjih. Kad im se govorilo, da je život postao nemoguć, oni su odgovarali: »Ni izdaleka! Za novac se može sve dobiti«. I oni su imali: i mlijeka, i maslaca, i bijela hljeba, i peradi i živjeli su gotovo isto onako, kao i prije.

Kad im se pripovijedalo o strijeljanju, odgovarali su. da svaki prevrat neizbježivo traži žrtve. Kad ne bi bilo odupiranje sovjetskoj vlasti, ne bi bilo ni strijeljanja... Strijeljanje i črezvičajke spasavaju Rusiju od kaosa. Oni su potpuno uspavali svoju savjest, sastavili svoj krug istomišljenika i kao zločinci povezali se medju sobom garancijom zajedničkih zlodjela. Kad bi se na časove probudila u njih savjest, govorili su: — »Mi to činimo za budućnost Rusije, da za nju spasimo kulturu«. Bilo ih je mnogo. Poležajev je s užasom doznavao sve novija imena i prezimena, koja su služila Lenjinu nesamo od straha, nego i po savjesti.

Boraveći na veselicama, baveći se poslovno u sovjetskim uredbama, susretao je Poležajev mnoge poznatih ljudi, svjetskih, ljudi obrazovanih i kulturnih. I nije ga nagonilo na užas, što su služili trećoj internacionali: — Poležajev je shvaćao, da oni nisu mogli da ne služe; sila kola lomi, nego to, što su oni u tomu nalazili već neko dobro, mirili se s divljim, neprirodnim životom i vidjeli neki »plus«, kojega Poležajev nije mogao nikako da vidi. Naročitim užasom ispunjala ga mladež sovjetske republike.

Jedna gospodjica, mila, obrazovana, svršivši više škole, govorila je Poležajevu uvjerljivo, da sovjetska vlast ipak vodi k nečemu novomu. A u tom »novom« ona je vidjela dobro.

— Uzmite, govorila je, — položaj žene. Prije je žena bila ropkinja. Koliko je samo bilo poniženja u gatanju djevojke: — hoću li se udati, ili ne ću? U onom lovljenju mladoženje. Od provodadžinica i od ogleda nismo daleko otišli. One zabave, večere, na koje su pozivali mladoženje — pa to je bio užas! Sada je to nepotrebno. Brak je, hvala boljševicima, postao tako jednostavan; formalnosti za sklapanje braka i za razvod tako su primitivne, da se djevojka ne boji okusiti brak. Porodičnih drama više nema. Nema života s neljubljenim mužem, nema zamršena moljakanja za razvod, koja ponizuju, pa su razumni dekreti narodnih komesara isušili more suzâ.

Poležajev je obraćao njenu pažnju na to, da su ti dekreti potpuno razorili porodicu. Govorio joj je, da se sada sasvim izgubila krasota nevinosti, krasota ljubavi i da je ostalo samo blato porokâ. Govorio joj je o tom, da se većina djevojaka prostituiralo i da su mnoge zaražene ružnim bolestima.

— Ah, pustite to, molim vas! tvrdokorno je tvrdila gospodjica. — Da, to je nesreća, ali je prolazna. To su izazvale teške životne prilike, skupoća, nedostatan obrok. No svršit će se rat s bijelim gardistima, uredit će se doprema i sve će krenuti drugačije. Ono, što ste vi vidjeli u braku: — svetost tajanstva, krasotu nevinosti, — oprostite mi, to je glupo i apsurdno.

Uživala je u tome, što je život postao tako jednostavan.

— Sve puteno odmaknuto je u stranu. Prije, činilo se, bez bijele žemičke i šalice kave nije se moglo raditi. Meso se jelo svaki dan, a vegetarijancima su se ismjehivali. Sada su postali svi vegetarijanci. I, znate, mnogih je bolesti nestalo. Mi smo doista postali ravni onim trudbenicima, koji su se ranije trudili za nas. Gotovo svaki dan prolaziš petnaest, dvadeset vrsta tražeći brašno ili krumpir, a uzalud. Tovar drva nosiš na peti sprat, na ulici odgrćeš snijeg. Pogledajte samo, kako sam ja postala jaka i zdrava.

Uzalud joj je Poležajev obraćao pažnju na one, koji umiru od prevelikih napora, na profesore, koji ne mogu da drže predavanja, jer stoje u složenim redovima, čekajući živež; uzalud je govorio, da je takav poredak u zemlji raširio opasno ljenčarenje: nitko ništa ne radi, a svi samo teže za obrokom, — ona je uporno odmahivala podvinutim, kratko podrezanim vlasima i govorila: — »To je samo privremeno, dok se ne staloži nov život«.

Druga, solidna dama, oduševljavala se time, što je kod boljševika uredjena obuka. »Djecu sada ne muče dosadnom teorijom, nego je nauka postavljena praktički. Mališi su već upućeni u političke stranke i gesla i oni ne će propadati onako, kako su propadali naši sjedovlasi administratori. Njih nitko ne će moći prevariti, kako je narod varala carska vlada«.

I opet, tek što bi Poležajev počeo da govori o tome, da se u negrijanim, hladnim sobama, bez udžbenika i učila, bez olovaka i papira, djeca ne obučavaju, nego ljenčare; da vlada ne odgaja gradjane, nego lupeže, da ružne psovke neprestano odjekuju u razredima i s najmanjom djecom, da djecu izjedaju ûši, da su sva krastava od nečistoće i da je bilo slučajeva trudnoće kod djevojčica od dvanaest godina, — njegova se protivnica nije slagala s njim, nego uporno tvrdila: — »To su osamljeni slučajevi. To je tek privremeno. Nema sapuna, nema drva. Ali pričekajte, doći će i sapun i drva, pa ćemo oprati i obući djecu i vi ćete vidjeti, što daje slobodna škola«.

Poležajev je vidio djecu na ulicama. Slabo odjevena i obuvena, prolazila su blatnim petrogradskim ulicama, pjevala su revolucionarne pjesme i nosila velike crvene barjake. Lica su im bila blijeda i zelena, a nedjetske misli ležale su im medju obrvama. Na ulicama su ga lovila djeca, nudeći mu na prodaju škatulju šibica, pločicu čokolade, zlatan prstenčić. U sumraku ljetnjega dana, u sjenovitim alejama šetališta, zaustavljale ga malene djevojčice, mršave, blijede, tamnih kolobara oko očiju, gledale ga čeznutljivim, strašnim očima nedječjega poroka i nudile sebe. Po načinu govora, po umiljatom pristupanju, po francuskim frazama, koje su im izmicale preko usana, Poležajev je vidio, da su to djevojčice iz dobrih, nekada bogatih porodica.

Neki profesor oborio se pred Poležajevim na rusku inteligenciju, koja se sklonila u tudjinu, nazvao ih saboterima i rekao, da se ipak sada može raditi. On je uživao u živom interesu, kojim su ga slušali njegovi slušači iz naroda, no odmah je vidio i to, da svoga najljepšega kolegija ne može održati, nego mora da popularizira, jer je preko polovice njegovih slušača jedva umjelo pisati.

Poležajev se zamišljao u te pojave i strašna misao potkradala mu se u pamet. »To je zato, što se svi oni — i umiljata gospodjica, i dama, i profesor — boje da kažu istinu. Oni laskaju i preuzdižu sovjetsko uredjenje, bojeći se da ne izgube obroke, bojeći se da ne dospiju u črezvičajku, bojeći se premetačine i strijeljanja«. U Poležajevu gledaju oni časnika crvene vojske, svemoćna komunista, te mu se približuju i dodvoruju.

»O, Bože moj! mislio je Poležajev, — kakva je to podlost! Na kakvu su pučinu podlosti i odvratnosti odvukli komunisti ruski narod!«

»A tko su oni?«

V

Prvu ulogu u državi i glavnu u vojsci igrali su komunisti.

Mornari su bili komunisti, a medju komuniste ubrajali su se Latiši i Kitajci; komunistima su bili svi članovi čeka (»črezvičajne« izvanredne komisije), crveni kadeti i sva nutarnja obrana; ili »vohra«. Komunisti su bili svagdje i svuda. Oni su bili najodaniji sluge sovjetske vladavine.

Ruska sovjetska federativna socijalistička republika uopće nije ni bila republika. Lenjin je povratio Rusiju u najstarija vremena i uredio upravu državom po uzoru upravo bajoslovne primitivnosti. Na čelu — car »Dodon« s pravom da kažnjava i pomiluje, s isključivim pravom svojeglavosti, da zapovijeda sve, što mu se prohtije. Pod njim su uslužne družine i četa pokornih krvnika i uhoda. Takav je bio državni ustroj R. S. F. S. R., kojemu su se divile i s kojom su računale velike inostrane države. U svrhu, da se takova uprava provede i stekne mogućnost kaznama i kaznenim ekspedicijama ugušivati ustanke i smirivati nezadovoljnike, Lenjin je trebao komuniste. No ti njegovi »komunisti« — bili su samo izlika. Komunisti su bili naprosto razbojnici, prestupnici, bosjaci i lupeži. Poležajev se i sam upisao u komunističku stranku, pa je mogao da promatra svoje drugove i da ih dobro upozna.

Jedni su medju njima bili ljudi zločinačke prošlosti. Većina ih je radi umorstva ili ubijstva odsjedila već u tamnicama, pa se njima život komunistâ činio prekrasnim. U normalnim vremenima, sjedili bi oni u tamnicama, u popravilištima, kažnjeničkim četama, živjeli bi u progonstvu ili na robiji. Za kradju, za otimačinu, za razbojstva i ubojstva. Oni su znali svoju krivnju, znali su, da ne mogu izbjeći kazni, pa su preuveličavali onu vlast, koja nesamo da im je opraštala grijehe, nego ih je isticala kao neke zasluge.

Drugi su bili nesretnici mladići. Neurastenici s rastrojenim živčanim sustavom. U normalnoj državi ne bi mogli svršiti gimnazije, ne bi mogli napraviti ispita zrelosti, nego bi se mučili kao pisari po uredima, kao sitni poštanski činovničići u zabitnim mjestima, imajući pred sobom siv, dosadan i do bola jednoličan život. Pristupivši komunistima, igrali su važne uloge. Postajali su poglavarima, pa im se sovjetski režim činio, dakako, idealnim i oni

su bili spremni na svaku podlost, samo da se taj režim održi. Znali su, da nisu sposobni uzdići se iznad douškivanja, uhodjenja, drske laži, ulizivanja, umorstva golorukih, iznad otrovanih žrtava na čardacima i u podrumima črezvičajki, — i oni su sastavljali onaj srednji sloj, koji je omogućivao komunistima viših položaja, da sve doznadu, što misle prosti »crvenaši« i žitelji. Oni su napunjali vojničke škole, nabrzo ih svršavali, osiguravali sebi obrok i mogućnost, da provede u crvenim pukovnijama bučan i prilično veseo život. Vina nije bilo, no bilo je kokaina, morfija, etera, bilo je ženâ s najneočekivanijim izraslima bolesnih strasti. Bilo je krvi, sumraka u črezvičajkama, bilo je uzdaha, krvničkih muka, ženskih jecaja, bilo je bestidnih kazna i sve je to opajalo i konačno razaralo slab mozak. Ta mladež muškog i ženskog spola popunjavala je izvanredne komisije, postajala dobrovoljnim krvnicima, istupala na skupštinama histeričkim govorima, pisala članke u sovjetske novine, stvarala stihove, hulila na Boga, oskvrnjivala crkvu, napunjala kazališta i koncerte, stvarajući bučnu, pohvalnu reklamu sovjetskoj vlasti. Sovjetska vlast nije prema njima poznavala nikakovih ceremonija. Za najmanju sumnju o izdaji oduzimala im je obrok i strijeljala ih. Sovjetski poglavari nazivali ih nitkovima, jer je ta mladež bila oblijepila sve, što je bilo zdravo i paralizirala život.

Treći komunisti držali su se tako, da je s njima i sama sovjetska vlast morala da računa. To su bili komunisti od prirode. Medju ruskim narodom uvijek je živio tip skitnicâ, koji nije znao za svoj rod, tip »Spiridonapovorota« bez putnice. Fizički jaki, duboko razvratni, ne imajući nikad nikakove imovine i ne priznajući je, oni su i carskoj vladi zadavali nemalo briga. Skitali su se po Volgi i po obalama Crnoga mora i oko Kaspijskoga, unajmljivali se kao trhonoše na brodove i kao nadničari vukli zavežljaje s robom. Benčili su po čitave nedjelje po

krčmama, spavali na morskoj obali, kupali se u bučnim skupinama u sinjem moru i goli promatrali krasotu božjega svijeta. Oni nisu poznavali nikakova straha. Po narodnom izrazu bili su: »proženi«. Njihovo tijelo proželo je i opalilo južno sunce, prekalio mraz; poznavali su i glad i obilje, preturili sve obrate sudbine, postajali i kapetani na priobalnim brodovima i umirali od glada u lučkim skloništima. Medju njima bilo je ljudi velike fantazije, širokog humora, no humora ciničkoga. Ako im se desilo da su ubili čovjeka, oni su znali sakriti tragove u vodu, umjeli se okoristiti tadbinom, a kad bi ih uhvatili, znali su smiono lagati. U XVII. vijeku oni bi se mogli uvrstiti u čete Stenjke Razina i izvodili bi s njim napade na Persiju, na Astrahan, kamo je već trebalo. Njima je potpuno pristajala hajdučka pjesma. Oni nisu trebali tek da se uče komunističkom poretku: oni su uvijek živjeli u komuni, ne priznajući ni svoga, ni tudjega vlasništva. U XX. vijeku njihova je sudbina bila tumaranje, lutanje po općinama i nipošto laskav naziv »bosjaka«.

Za njih je pojava i propovijed Lenjinova, njegov nenadani uspjeh, bio potpunim otkrivenjem. Oni su shvatili veliko značenje proletarske diktature i oni su postali diktatori. Oni su bili upravo ono, što je trebalo Lenjinu u njegovoj zadaći, da razruši Rusiju. Ti bosjaci, eto, u pravom i u prenesenom smislu riječi, to narodno neophodno cvijeće nalazilo se u svim geografskim širinama ruskoga carstva i u svim društvenim slojevima. Bosjaka po uvjerenju bilo je i medju najvišima. Iz njih su se sami od sebe složili golemi kadrovi upravnika sovjetske republike: — komesari i predsjednici črezvičajki. Svi vidjeniji, odličniji narodni komesari bili su po svojoj ideologiji bosjaci. Za njih ništa nije imalo kakove vrijednosti. Oni su mogli da se oblače u frakove i frensheve, koji su u republici postali moda, mogli su da znadu odlično govoriti francuski i engleski, no njihova bosjačka duša ostajala je. Što

je veće bilo njihovo obrazovanje, to veći je bio razmah njihova prezira prema svemu svijetu i to veća oholost. Do dolaska Lenjinova sakrivali su svoje instinkte, smatrali se nihilistima. U društvu su izbjegavani, no njih su se i pobojavali, jer su mnogi bili nesamo drzoviti, nego su imali i osobito jaku energiju. U vrijeme jake carske vladavine njihovi ispadi nisu prelazili preko podrugivanja religiji i ismjehivanja nad vladom, preko onoga blaćenja samoga sebe, što je ulazilo sve većma i većma u modu i zamjenjivalo patriotizam. Pod Lenjinom osjetili su široko polje za rad. I sam Lenjin nosio je u sebi tragove isto takova bosjaštva, no prikrivena idejnošću. Kod njegovih suradnika te ideje već nije bilo. Napakostiti čemu velikome, uštinuti veliku naciju, udariti po gubici Englesku, narugati se Francuskoj i u isti čas puzati pred njima, darivati ukradeno zlato, dati se na puzanje zato, da izvedu novi udarac, da nakupe novu sočnu pljuvačku. Komesar za izvanjske poslove, Čičerin, obrazovani Krasin, naprasiti Litvinov, smioni Vorovskoj, lukavi Kopp, — sve su to sovjetski velikani s navikama i prirodom najprljavijega bosjaka. Obmanuti, prevariti i nesamo obmanuti i prevariti, nego smjesta i narugati se i zagaditi. Oni su nadvisili najvišu drzovitost i njih su trpjele vlade: engleska i talijanska, i Lloyd George, i krasni grof Sforza, — jer su iza njih stajali isto takvi bosjaci, isto takovi proletarci čitavoga svijeta. Oni su okrali čitav ruski narod zato, da za ukradeno zlato kupe štampu svega svijeta, pa su u svim prestolnicama Evrope i Amerike imali svoje novine. Svjetski požar revolucije, slavlje proletarijata, posvudašnje carevanje isto takvih bosjaka, kao što su i oni, bio je njihov cilj ne zato, što bi oni vjerovali, da će pri tom slavlju proletarijata život postati boljim, — oni u to uopće nisu vjerovali, jer su vidjeli, kako se živi u Rusiji, — nego je u njima govorio bosjački ponos i želja, da se narugaju i da napakoste.

Krv ih nije smetala. Oni su govorili isto onako, kao i niži njihovi sluge: — »Eh, vi Pilati! Pobojali se krvi!« Diplomatske riječi, poštene riječi uopće oni nisu imali. Njima je bilo sve dopušteno, pa su se svom potpisu na spisima smijali, kako se smije bosjak, dajući iskaze kod policije. Razoriti Gruziju, smutiti muslimanska srca, podići crven barjak ustanka u Indiji, izazvati nemire u Irskoj, izmisliti štrajkove u Njemačkoj — čemu? Kakav cilj, koja korist? Nikakva! Naprosto drskost, naprosto zato, da se pokaže, što smo »mi« kadri. Neka pri tom propadne čast ruskoga imena, njima je to svejedno. Neka se pri tom prolijeva ruska krv, neka se na to potroši kroz stotine vijekova skupljeno bogatstvo ruskog carstva: — za njih to u višem stepenu znači pljunuti... Poležajev se divio samo jednomu, kako da ih još nije razgrizla Evropa. Ili se već i ona nalazila u strahu pred bosjačkim ustankom?

Na čelu komesarijata nutarnjih djela stajao je Dzeržinski. Izludjeli sadist, gotovo mahnitac gazelskih očiju i djavolske duše. On je umio pribrati oko sebe posljednji društveni talog i stvoriti od njega nutarnju obranu i izvanredne sudove. Smrtna kazna se izvršivala lako. Oni su je zapravo dokinuli, zamijenivši je — strijeljanjem, znamenitim: — »K stijeni« i uvodjenjem »u gubitak«. Smrtna kazna tražila je neku izvjesnu ceremoniju, napravu i mjesto. Boljševičko strijeljanje bilo je naprosto uništavanje ljudi, gdje se desilo: — na stubama črezvičajke, na dvorištu, u daščari garaže, u podrumu, na ulici, u šumi, pa ma i u svom kabinetu, a sve to nije nosilo oznake smrtne kazne i, čudnovato, nije ni zastrašivalo. Uništavali su naprosto sve one, koji nisu čuvstvovali za bosjački život.

Poležajev se nije čudio samom faktu takove smrtne kazne i bjesnilu krvnika, nego ga je smućivala ravnodušnost žrtava prema svemu tomu, kao i onih, koji su sve to gledali. Jednom zgodom, trideset crvenih armejaca, za pokušaj dezertiranja,

bilo je osudjeno »na gubitak«. Bili su to zdravi, jaki momci. Istina, mnogo su gladovali, no ipak su bili dosta jaki. Razoružali su ih i dva su ih komunista povela u šumu. Svaki je komunist imao po dva revolvera o pojasu. Jedan je išao sprijeda, a drugi otraga. Osudjenih na eksekuciju bilo je trideset. Bili su u šumi, pa su mogli napasti i razoružati svoje krvnike, ali ih nisu ni napali, ni razoružali. U šumi ih zaustaviše pod visokom omorikom.

— Hajd stani ti, je li, prvi! reče strogo čekist. Mlad momak poblijedi i odmah stane uz drvo. Čekist ga ustrijeli iz revolvera.

— Odvucite ga, drugovi! zapovjedi ostalima i oni pokorno odvuku truplo. — Drugi po redu! zapovjedi čekist, i drugi stane...

Tako njih dvojica pobiju trideset ljudi, obadju mrtvace, na kojima se još pušila krv i dotuku one, koji su se još micali.

Što to znači? Kakva sila s jedne strane, a kakva strašna slabost s druge!

Nekako mjesec dana ranije sjedio je Poležajev u gostima kod znanaca u Gorohovoj ulici. U komunalnom stanu, gdje su u pet soba živjele tri rodbinske porodice, a u svemu bilo osamnaest ljudi, po protekciji sovjetskih službenika, a gotovo svi su služili u sovjetskim uredima, pa su imali pravoga čaja i šećera. Netko je sa sela donio jagoda, našlo se brašna i gospodjice su ispekle kolača. Bio je to pravi »buržujski« čaj. Šalili se, smijali se, šta više, i pjevali uz glasovir i gitaru. Bilo je mnogo gospodjica, bio i jedan stariji gospodin, nekada strašan liberal, koji je napisao čitavu raspravu protiv smrtne kazni. Noć je bila bijela, svijetla, otvorili su prozore i udisali svježu hladovinu petrogradske noći. Odjednom nedaleko zabruji u brzom hodu automobil i začuje se oštra pucnjava.

— Čini se, da pucaju, reče jedna gospodjica, držeći kolačić u ruci i sjedajući na prozor.

— Da, opet! reče druga, prilazeći glasoviru.

— Kolja mi je rekao, da je danas dvadeset i osam časnika odredjeno u gubitak.

— To zacijelo njih strijeljaju, reče gospodjica, koja je sjedila kod glasovira, i zasvira veselu pjesmu.

Poležajev ih je gledao. Sva njihova lica bila su bolesna i blijeda. Mnoge su imale cipele, navučene na gole noge, jer čarapa nije bilo u tvornici. Sve su bile izmučene. U njima se umrtvio život, pa nije više osjećao, da nedaleko ubijaju ljude...

Poležajev se sjetio rasudjivanja onoga Čehovljeva majstora: — »Zec, ako ga dugo biješ, može žigice da pali, a mačka uz česte batine jede krastavce...«

Dakle su dočekali, da zečevi pale žigice, a mačka da jede krastavce.

Ali su ovo bili ljudi!... Ljudi!...

Pa može se i s ljudima!

VI

Poležajev je bio zaduben u proletarsku književnost. Pred njim su ležala stara sovjetska »Izvjestija«, »Pravda«, »Crveni vojnik« i druge. Zatim zbornici pjesama sovjetskih pjesnika, sovjetska beletristika. Na čelu toga odjeljenja stajao je pravi spisatelj — bosjak Maksim Gorki, ali ni on nije više iskakivao iznad drugih: jači i razuzdaniji bosjaci su ga prestigli. Spretni i do nesnosna cinizma drzoviti Lunačarski sablažnjavao je, zajedno s gospodjom Kolontajevom, dječje duše.

Novi stil, novi izrazi, krajnja razuzdanost misli i hulenje na Boga izbijalo je iz svakoga retka. Ton novinskih natpisa, ton vijesti s bojišta bio je lakrdijaški, bosjački.

Listajući prošlogodišnje novine, Poležajev se, kao učesnik u napredovanju dobrovoljačke vojske na Moskvu, divio, kako su novine lagale. U junu 1919. godine zauzeli su Harkov, a u novinama republike pisalo je: — »Crveni Harkov ne će se pre-

dati. Imperialisti svega svijeta slomit će zube na Crvenom Harkovu...«

Poležajev se zamisli. Crveni Harkov predao se i još se jače zalio krvlju. »Imperialisti« slomili su nemalo zubi i bili su rasijani po čitavom svijetu.

On ne périt que par la defensive*), rekao je Napoleon.

A boljševici su uvijek napadali. Usvojili su bosjačku metodu borbe. Bosjaka redar već vodi u zatvor, a on se još uvijek kočoperi, još uvijek kune ulične kletve i prijeti se, da će redara pograbiti za uho...

Boljševici su se prema ruskoj literaturi i poeziji odnosili s dubokim prezirom. Ono, što je čitao Poležajev, nije sadržavalo ni misli, ni srokova, ni ritma. Bio je to skup riječi bez reda, prema kojemu se tvornička roba pričinjala divnim pjesničkim djelom. No u tom su uživali. O tom su pisali ozbiljne, kritičke članke, to su razmatrali s nekom dubokoumnošću učeni, stari ljudi. U predjašnje doba ne bi takovu neskladnost počastili ni time, da je naštampaju u »porukama uredništva«, nego bi naprosto bacali u koš. A sada, u sovjetskoj republici, to se mnogima svidjalo. Svidjala se smionost misli. Mrske psovke na adresu Matere Božje, hulenje na Boga — osvajalo je. Šapćući priopćivali su ih jedan drugome i nabožni ljudi, pokazivali su ih ispod kaputa i tobože se ljutili, ali se u toj ljutnji osjećao neki ushit za drznike. Drzovitost je osvajala. Nasrtljivost u stilu, stihovi od jedne riječi, činili su se dostizavanjem nečega novoga i velikoga.

Mladi ljudi i gospodjice na dušak su čitali proletarskog pjesnika Majakovskoga, citirali su stihove Demjana Bijednoga, bijednoga i po obliku i po misli, i divili se Aleksandru Bloku. U njemu su gledali apostola sovjetske vlasti. Njegov ep »Dvanaestorica« učili su napamet. Hulenje na Boga,

*) Ljudi pogibaju samo u obrani.

blatna i bespoštedna besramnost, idealizacija i preklanjanje pred najnižim ljudskim instinktima, sve što je bilo potrebno za veliko bosjaštvo — sve se to nalazilo u epu »Dvanaestorica«.

Tko su ta dvanaestorica? Bosjaci.

S cigarom u zubma, s gužvanom kašketom...
Na ledjima još da nose žig...
Sloboda, sloboda!
Eh-eh, sve bez krsta —
Tra-ta-ta!

Nasilje, ubojstvo, grabež — sve je to opjevano i opravdano u tom epu.

A gdje je Katka?... Mrtva, mrtva!
S prostrijeljenom glavom!
Je li joj dobro?... No, da, da...
Leži na snijegu ukočena!...
Držite korak revolucije!
Dušmanin bdije!

U Blokovu epu odrazio se i onaj prezir prema Rusiji, kojim su se odlikovali bosjaci — »Spiridonapovoroti«. Zar su oni bili kada Rusi, ili makar ruski ljudi? Bili su takovi, koji nisu pamtili rodbine, iz nebile gubernije, iz neznana okruga, iz bezimena sela.

Druže, laćaj se puške! Ne budi lud!
Gadjaj u Svetu Rusiju!
Sprijeda,
Odzada!
Eh-eh, sve bez krsta!

U tom, »bez krsta« bila je sva bosjačka snaga, a u tom se očitovala i boljševička snaga.

Zatvarajte spratove,
Idemo u svatove,

Otvarajte podrume
Sad će bosjak da pije!

Bančenje je bilo privlačivost za mladenačke čete Stenjke Razina; bančenje je postalo glavnom privlačivosti i boljševika. Zapiši se medju komuniste, postani jednim od one »dvanaestorice« i provest ćeš se i razveseliti do mile volje.

Bjež, buržuje, glavom bez obzira!
Na pamuk ću krv ti piti
Za moju jaranicu,
Za moju zvijezdu danicu,
Za ispokoj duše njene!

Poležajev je i sam okušao to čuvstvo pjana bančenja i pljačke. Njemu samome bilo je odvratno to, što se dogadjalo, no svoje je drugove shvaćao. Gladovanje je trajalo dugo. Hranili su se iz kotla nekakvom mutnom čorbom, koja je nosila ime juhe i bila varena od promrzla krumpira. I odjednom su prodrli u bogati, ratom gotovo nedirnuti poljski gradić. Njegova satnija, koju su vodili komunisti, raštrkala se po kućama. Začuli se povici, vapaji, uzdasi, odjeknu jedan, pa drugi hitac, a onda se sve smiri. Ulice su bile opustjele. Sve se razišlo po kućama. Proteklo je oko jedne ure, — crveni armejac komunist, krasan muškarac od neko trideset godina, tip gradskoga najamnoga kočijaša, veseo, rumen, smješkajući se lukavo, dozvao je Poležajeva damahivanjem.

— Izvolite, druže zapovjedniče... Naši se zabavljaju.

Sav komunistički cvijet satnije sabrao se u bogatoj kući. Već su prostirali i stol. Smetena služinčad užurbala se noseći tanjure, čaše i boce. U kutu, na sagovima, medju nekakvim svilenim stoli-

ćima, ležalo je i sjedilo pet mladih djevojčica svezanih ruku. Tri su bile u gimnazijskim odijelima sa crnim pregačama. Dvije u čistim bijelim odjećama. Sve su bile na smrt blijede, te su velikim, zaplašenim očima gledale naokolo. Više nisu plakale, jer su bile već isplakale sve suze.

Čitav pir rukovodio je Osetrov, pukovnijski drug Poležajeva. Donosili su negdje nabavljene butine, a u kuhinji naglo pekli guske i janjce...

— Vino! Žene! Pjesme! pozdravi Osetrov Poležajeva, — isplatilo se vojevati, druže!

Na posebnom stolu bilo je nabacano zlatnih i srebrnih stvari: dozâ, urâ, narukvica, prstenâ, broševâ...

Orgije su trajale tri dana. Kad su se svršile i kad su crveni armejci ostavljali grad i kuću, gdje su pirovali, u kutu na sagovima ležala su tri modra trupla djevojčica gimnazijalaka; dvije starije djevojčice jedva su se još micale i stenjale, prateći odlaznike bezumnim očima. Bile su pokvarene i zaražene za sav život. Komunisti su se, odlazeći hvalili, kakav će tek pir udesiti, kad zauzmu Varšavu i dodju do Beča, Budimpešte i Pariza!

... Ne pominjuć Boga,
Njih dvanaest grede,
Gotov svak da gine
Bez mišljenja mnoga...

VII

U svojim mislima Poležajev nije mogao da pravi bilo kakvih biljezaka, jer je znao, da mu služak nije odredjen samo za služenje, nego i zato, da pazi na njega, da pretražuje džepove njegovih odijela i da svu prepisku predaje u izvanrednu komisiju na pregledbu... U svojim mislima razdijelio je Poležajev komuniste na tri razreda: — stariji ljudi zločinačke prošlosti; neurastenici, histerici, kokainisti, morfinisti — u riječ: poludjaci, degenerati i napokon, — skitnice i bosjaci, ljudi strašnog talenta, velike energije, razbojnici po prirodi.

Svakoj od tih kategorija nadovezalo se veliko mnoštvo ljudi, koji uopće nisu bili komunisti, koji nisu saosjećali s komunističkim teorijama, nego su i odviše cijenili vlasništvo, a ušli su u komunističku stranku iz različitih razloga. Jedni zato, što su, budući ljudi bez principa, tražili topla i dobra mjesta, dovoljnu hranu; drugi zato, što su od prirode bili robovi i navikli služiti i ulizavati se svakoj vlasti; treći zato, da ne umru od glada i da se izbave od nesnosna progona pretragama i prijetnjama strijeljanja; četvrti, da spase i sačuvaju do boljeg vremena svoju imovinu; peti zato, da spase i prehrane svoje bliske: ženu, djecu, roditelje. Nesamo ovi komunistički prilizice, nego ni pravi komunisti nisu vjerovali u to, da bi se takav poredak mogao održati dugo. No pravi komunisti nastojali su svim silama da ga produže, a oni, koji su pristali uz njih, nestrpljivo su čekali, kad će sve to da se dokrajči.

I prilizice se razdijelile već prema svojoj težini izmedju sve tri kategorije. Bivši redari, čuvari, tajna policija priklonila se prvoj kategoriji, inteligencija se oslonila o drugu, popunjujući usiljeno svojim umnim sposobnostima nedostatak u obrazovanju nedoučenih; seljaci, radnici i osobito mnogo kozaka prislonilo se uz treću ratničku kategoriju.

Komunisti su napunili sva poglavarstva sovjetske republike. Oni su sjedili u svim sovjetima, oni su »komesarili« u svim gradovima, oni su bili predsjednici i članovi svih komisija sve od izvanrednih, koje su se bavile uhadjanjem i strijeljanjem, pa do živežne i obrazovne, koje su težile za tim, da hrane i uče nesretni ruski narod.

Najvidjenijim predstavnikom prve kategorije bio je Dzeržinski. Svojim sadizmom prema smrtnoj kazni i ubijstvima, svojim vještim cinizmom prema

*

žrtvama črezvičajki osvojio je srca najokorelijih zločinaca i pribavio sebi tako poštovanje svih krvnika. Njemu u općoj historiji nema ravna po množini nevino prolivene krvi. Maljuta Skutarov nije ništa prema njemu. Francuska revolucija nije dala krvnika, njemu ravna. U mračno doba inkvizicije nitko se nije tako hladno odnosio prema mukama žrtava. Dzeržinski je bio cinik od prirode. On je gotovo više pripadao drugoj kategoriji — neurastenicima, no njegov položaj komesara nutarnjih djela približio ga je više surovim izvršiteljima kazne i k »vohri«, koju je on sazdao. Dzeržinski se oblačio u mučeničku togu; volio je govoriti, da je teže kažnjavati, nego sâm podnositi kaznu, a rukovodio je najokrutnije kaznene ekspedicije i strijeljanja. Na njegovoj spoljašnjosti bilo je nešto fatalno krvničko-dekadentsko i, što je najviše iznenadjivalo Poležajeva, — ta ličnost, prelivena krvlju, sva satkana od suza i proklinjanja svojih žrtava, imala je uspjeha kod žena iz najboljih porodica!...

Drugoj kategoriji bili su na čelu Lunačarski, Gorki i Radek.

Taj Lunačarski i gospodja Kolontaj, žena mnogih muževa, upravo su sa strašću osnivali »dječja sela«, skupljali i čuvali, doista čuvali muzeje i kolekcije, uredjivali »socijalizaciju djece« i oduzimali majkama dojenčad. Oni su hladnim očima gledali djevojčice, koje su dječaci oskvrnjivali, djecu, koja su trunula u sifilisu i djetskom poroku; upravo se zanosili time, što su djeca brzo usvajala komunistički katekizam, prostačke kletve, tadbinu i napadaje. Oni su uništavali Rusiju u korenu, zatirali budućnost Rusije, pa je njihova nevidljiva djelatnost bila najstrašnija. Brižno su čupali djeci iz srca Boga, spremajući na taj način propast ruskome narodu.

Njihovi su pjesnici, dramatici, pripovjedači i agitatori, vozeći se na šareno obojenim »agio-vlakovima«, u isto doba s predavanjima o seoskom gospodarstvu, izvodili hulenje na Boga, izrugivali se religiji i mjesto ljubavi ucjepljivali mržnju.

Po njihovim su se uputama promijenili historički nazivi i iz narodne duše čupalo poznavanje velike historičke prošlosti. Okruženi gomilom nenadarenih pelivana, priredjivali su svečanosti i predstave, na kojima se čudno izmiješala prava nauka, prava umjetnost s razvratom najgrubljega kova. Iznosili su Shakespeara, Tolstoja i Turgenjeva, prikazivali se mecenama prave umjetnosti, punili kazališta prostim narodom, koji je griskao sjemenke i smetao glumce u igri. Silili su dvorsku kapelu, da svira i pjeva u Zimnjem Dvorcu, priredjivali simfoničke koncerte za tvorničke radnike i crvenu vojsku — i kroz redove publike pratili gole, smradne djevojke, da bi raspalili gledaoce i povećali broj radjanja.

Oni su zajedno s Gorkim izdavali klasike i smještali pisce u pensione, nalik na ludnice, davali im obroke, ne dopuštajući im slobode govora. Oni su strijeljali pjesnike i naučenjake.

Klika neurastenika, izroda, dekadenata išla je za njima. Na ogradama su izvješavali ružne crteže, postavljali spomenike od kocaka i piramida i na taj način utuvljivali u narodne mozgove prevratne pojmove o krasoti.

Njihove pothvate u tom pravcu teško je izbrojati. Kad je Poležajev mislio o njima, škrgutao je zubima. Njihova je djelatnost bila gora od djelatnosti Dzeržinskoga i Petersa sa črezvičajkama i smrtnim kaznama zato, jer su oni pripravljali trajnost, spremali rasad budućih Dzeržinskih i Petersâ. I što je bilo najveća uvreda: — profesori, akademici, umjetnici, ljudi s evropskim imenima pokoravali im se. Risali su objave, pisali članke, pjesme, drame, puzajući uzvisivali i zanosili se novom vlašću, opjevavali vješala i mitraljezu!

»Zec, ako ga dugo biješ, može žigice da pali, a mačka, uz česte batine, jede krastavce«.

No to nisu bili ni zečevi ni mačke, nego ruski akademici, profesori, naučenjaci, umjetnici, pripovjedači, pjesnici! Oni su stvarali komunističku literaturu, oni držali predavanja o radu Demjana Bijednoga, oni su uveličavali Lenjina i stavljali ga iznad Krista, Muhameda i Budhe...

Gotovo čitava treća kategorija komunista nalazila se u crvenoj vojsci. Oni su i sačinjavali njezinu snagu. Stvarali su posebna odjeljenja: bili su mornari na neplovnoj floti, služili su u posebnim komunističkim pukovnijama i bataljunima, slušali tečajeve vojničke tehnike, vodili latiške, kitajske, madžarske, finske, baškirske i kozačke čete, ili su služili kao komesari i časnici, a najviše kao podčasnici. Na čelu im je bio Trocki. Oni su obožavali Trockoga zato, što im je udesio slobodan život, pun užitaka. Oni su pljačkali zarobljenike, ranjenike, ubijene i kažnjene. I na čovjeka su gledali, kao što lovac gleda na krzneno zvijere. Ratovi, navale izvodile se za plijen. Kolčak, Denjikin, Judenić — to je bilo nešto poput pažljiva redara, s kojim su se uvijek borili i koji im je smetao u njihovu grabežu i ubijanju. Na jug su odlazili po žito, išli su da opljačkaju bogati Rostov i oplijene imućne kozake. Protiv Judenića su išli zato, da zaštite crveni »Piter«, (Petrograd), gdje je bilo njihovo tatsko gnijezdo, gdje je bilo njihovo glavno sklonište. Hvatali su se u koštac s Millerom zato, jer su s njim dolazili Englezi, koji su mogli uspostaviti red i prekratiti njihov slobodan život. U Sibiriju su išli po žito i po zlato. Išli su na Poljsku u nadi, da će se pozabaviti u Varšavi i prignječiti poljsku gospodu.

»Sve buržuje uznemirit,
Svjetski požar mi raspirit«.

Pjevali su i išli odlučno, da za vrijeme tog požara pljačkaju. Normalne vojske teško su se borile s njima. Donosili su sobom paniku. Strijeljali su na

tisuće zarobljenih i ranjenih, mučili su natprirodnim mukama časnike i poglavare. Svlačili do rublja na zimi one, koje su štedili. Rat se vodio do istrage. Oni nisu priznavali nikakovih ženevskih konvencija Crvenoga Krsta — sve su to za njih bile buržujske predrasude. Pljačkali su žitelje bez obzira na to, jesu li oni bili uz njih ili nisu, silovali su žene i djecu, oskvrnjivali hramove i obeščašćivali mrtva trupla.

To je bila vojska Wallensteina, ali bez njemačkoga romantizma i viteškog blagorodstva, koje je bilo odlika Wallensteinova. To je bila klatež. Njihovo topništvo gadjalo je slabo, pješaštvo je rdjavo vladalo puškom, a konjaništvo nije umjelo čuvati konjâ. »Vojenspeci«, dodijeljeni im, trpjeli su zajedno s njima. Usprkos okrutne discipline i strijeljanja za najmanji prestupak — prodavali su državnu opremu, pa se nije moglo nabaviti im dosta čizama ni odjeće. Niti su čistili, niti hranili konje, a slabo su čuvali oružje. Imali su džepove pune zlata, srebra i asignacija, a streljivo su razbacivali. Sami su vrlo lako zapadali u paniku i tada bježali glavom bez obzira. Nisu umjeli izvršavati stražarske službe, nisu umjeli izvidjati, nego su i kaznama silili žitelje, da ih čuvaju, a izvidjanje su zamjenjivali špijunažom. Oni se nisu umjeli braniti. Kod navale na utvrde tjerali su ispred sebe seljake, radnike, zarobljene bijele gardiste, a sami su išli otraga s revolverima i postavljali strojne puške, iz kojih su nemilosrdno strijeljali one, koji bi krenuli natrag.

Crvena vojska nije bila vojska u savremenom značenju te riječi, ali je bila strašna u ono doba poradi toga, što je sva Evropa bila umorna od rata; čitavoj je Evropi dogrdilo prolijevanje krvi i nigdje nije bilo prave vojske, koja bi im se mogla oduprijeti. Evropski vojnik, kao i vojnik ruske dobrovoljačke vojske, bio je vojnik, ali ne ubojica. Oni su ubijali, jer su morali. Komunisti crvene vojske bili su ubojice. Nesamo da u ubijanju nisu vidjeli gri-

jeha, nego su čak i junaštvo, a grabež i pogrome smatrali su normalnom pojavom. Krvi se nisu bojali, a suze ih nisu dirale.

U Petrogradu su vodili komuniste u tek izgradjeni krematorij, gdje su im kroz staklo pokazivali, kako izgara trup. To su činili sa svrhom, da konačno dotuku u njima vjeru u Boga, u prekogrobni život i u postojanje duše, da tako usade u njih neustrašivost i neprezanje pred prestupkom.

No ta je vojska bila opasna i za samu državu. Trocki je shvaćao, da je on autoritet za vojsku samo dotle, dok je vojsci dobro, dok je sita i dok slobodno živi. Trebalo je samo umanjiti obrok, pa bi se i pukovnije pobunile. Upravo kao čopor razbojnika, crvena je vojska mogla da živi samo u neprekidnom ratovanju. Komunisti treće kategorije, koji su punili vojsku, tražili su jakih utisaka. Stajanje u posadama umaralo ih je, odašiljanje na položaje redovne vojske vrijedjalo ih je i radili su rdjavo: vojarne su ih potištavale. Žudili su za novim pohodima, osvajanjima krvlju i pljačkom. Konkubinat s djevojkama komuniskinjama, nakon naslade sa ženama višega društva, s mladim židovkama i Poljakinjama, bio je odviše neukusan i odviše filistarski, pa je crvena vojska morala neprestano vojevati, umirivati se i prolijevati krv.

To je bilo u skladu s osnovama Lenjina i Trockoga, jer se približavao početak svjetske revolucije.

Poležajev je znao, da glavni stožer izradjuje osnovu za pohod protiv Gruzije i male Azije, da je u blizoj budućnosti na redu — raspadanje Poljske i Rumunjske, pa prolaz kroz slavenske države u Italiju i Francusku, — pohod u Indiju. Što su fantastičnije bile osnove, što slikovitiji pohod, to je većma privlačilo crvena armejska srca.

Drugovi Poležajeva — Osetrov, Hajduk, Šlosberg, pa i sam komesar Koržikov — maštali su o Parižankama, o bogatim draguljarskim trgovinama,

o mogućnosti profinjena razvrata na tim ekspedicijama.

Poležajev je znao, da je Radeku dana zadaća, da razvrati proletarijat tih zemalja i da spremi tamošnje bosjake za doček sovjetskih bosjaka... Poležajev je znao, da su u tu svrhu bile izbačene goleme zalihe zlata i dragoga kamenja, otetoga iz carske riznice, iz banaka, safova i privatnih stanova.

Drugovi komunisti smijali su se medju sobom: — »Ne će dugo to zlato ležati u tudjim zemljama. Doskora ćemo poći i uzeti ga natrag«.

Ta opažanja i s njima svezane misli potištavale su Poležajeva. On je gledao u duhu golemu svjetsku pljačkašku organizaciju i po čitave noći nije spavao misleći, kako da sve to razbije i uništi.

VIII

Na čelu svega posla oko rušenja Rusije stajala su dva krupna zlikovca: Vladimir Ilijić Uljanov-Lenjin i Lav Trocki-Bronstein. Poležajev je shvaćao, da će s njihovom smrću, a osobito sa smrću Lenjinovom, komunisti bosjaci, — treća kategorija, najveća i najmoćnija, — osjetiti, da su ostali bez zaštite i bez onoga, koji je prikrivao krv, koju su oni prolijevali. Lenjin je pred čitavim svijetom opravdavao njihove prestupke. Lenjin je bio nad čitavim svijetom. Njegove su osnove bile: svjetska revolucija, požar i rušenje čitavog svijeta. I zato je on za njih bio više od rimskoga pape, više od engleskoga kralja i amerikanskoga predsjednika, više od Francuske palate, znatniji od Wilsona, Lloyd Georga, Milleranda, Focha, da se i ne govori o takvim patuljcima, kakav je bio Pilsudski. Lenjin je pljuvao na njih i rugao im se sa cinizmom ruskoga zlikovca.

O njemu se pripovijedalo, da se jednoć iza izvještaja »o medjunarodnom momentu i nedoslje-

dnostima versailskoga mira« protiskivao kroz gomilu stranačkih sumišljenika, kad mu je doviknuo netko u ropskom zanosu:

— Druže Lenjine!... Vi i Wilson danas rešavate sudbinu zemaljske kruglje!

Običan iskrivljeni smiješak izobliči pune obraze idiotskog Lenjinovog lica. Uske očice pretvorile se u pukotine.

— Dobro, dobro! dobacio je idući dalje, — no kako dolazi u ovaj razgovor Wilson?

Lenjin im je prvi rekao, da ono, što su oni smatrali grijehom: ubijstvo, grabež, nasilje — nije grijeh. On ih je odriješio od grijeha, on je umirio njihovu savjest. Glasno, za čitav svijet, u novinama, u listićima, radijem, na skupštinama izjavio je, da ubijstvo — nije ubijstvo, grabež nije grabež, pogrom nije pogrom i nasilje nije nasilje. On je privukao k sebi i okružio se počašću ubojicâ, otimača i provalnikâ. Pljačkaši i maroderi u njegovo su ime dobivali odlikovanje crvene zvijezde. Po njegovu nalogu postavljali su spomenike razbojnicima i izdajicama. Negdje na Volgi domislili se skrpiti i svečano otkriti spomenik Judi Iskariotu s uzicom oko vrata... I izdajice, i razbojnici, i svi krvnici obradovali se. I oni su mogli računati, ako podje i dalje ovako, da će i njima netko postaviti spomenik.

Svi ti ljudi: — bosjaci, ubojice, provalnici, makar kako čvrsto spavala njihova savjest, osjećali su, da izvode nešto nelijepo. Oni su shvaćali, da će jednoć svanuti dan, kad će trebati »dati odgovora« za zlodjela, koja su počinili i da će doći netko, tko će ih po zaslugama nagraditi — »usred polja, na zelenoj grani«. Od toga ih je zaštićivao Lenjin. A dok on živi i dok je on na vlasti — sva krv pada na njega.

I zato je Lenjin mogao, da se ne boji ni za svoj život, ni za svoj položaj. Njega su čuvali, kako nisu čuvali ni Cara; njega su branili, na njega su pazili, za njega su uzimali taoce i uhadjali jedan drugoga.

Bez Trockoga se moglo biti; Trocki se mogao zamijeniti, no bez Lenjina nije se dalo. Lenjin je bio idejni napis na grdnom pothvatu. Lenjin je rušio Rusiju u ime blagostanja čitavoga čovječanstva. Lenjin je izvodio golem naučni socijalistički pokus, o kom je ovisjelo: hoće li se održati socijalizam na svijetu ili ne će. Lenjin je uvodio socijalizam i njegov najviši oblik: komunizam. I zato je on tim naučnim eksperimentom preuzimao na sebe sve zlo i svu krv.

S pogibijom Lenjina pogibalo bi glavno: — ideja i opravdanje svega. S njim je sve dobivalo svoje pravo ime i svoju pravu boju. Iza toga javio bi se strah, da se ne izgubi oteto i ne dobije odmazda za prestupe i kao posljedica toga straha ne dodje bijeg iz komunističkih redova i raspad crvene vojske. Tada bi crvena vojska gubila svoju podivljalost, sposobnost da zadaje panički strah i postala bi naprosto sramotnom vojskom.

Na Lenjina su bila izvedena dva atentata, oba neuspjeha. Na svaki je Lenjin odgovorio krvlju bezbrojnih taoca. Nisu dospijevali ni da sahranjuju postrijeljane ljude, nego su ih, poput cjepanica, istovarivali u mrtvačnicama i daščarama moskovskih bolnica. I tako su onima, koji su spremali još jedan napadaj na Lenjina, klonule ruke.

Lenjina bi prvih godina njegova carevanja mogle uništiti samo inostrane vojske i inostrani utjecaji. Da je u godini 1918. i 1919., dok je Poležajev bio u dobrovoljačkoj vojsci, bilo dosta prijateljske savezničke pomoći, crvena vojska bi se predala i okrenula ledja Lenjinu. Ali saveznici nisu pomogli. Dok je Poležajev bio kod Denjikina, mislio je, da saveznici nisu pomogli iz posve spoljašnjih razloga. Njihovi su vojnici bili umorni, pa ne bi htjeli vojevati. Saveznici su se nadali, da će Rusi sami srediti nutarnje nemire, pa nisu htjeli da se miješaju u ruske nutarnje stvari. Engleska i francuska demokracija bila je obmanuta i vjerovala je,

da je Lenjin doista zauzet za narod i radništvo. Stupivši medju komuniste, Poležajev je doznao, da je Lenjin s boljševicima uvijek odlučno tvrdio, da saveznici nisu uz Denjikina i Kolčaka, nego uz njih: boljševike i Lenjina.

Jedan ozbiljan razgovor sa Rahmatovim odgrnuo je Poležajevu malo zavjesu, koja je prikrivala uzrok Lenjinovih uspjeha.

Rahmatov je zapremao u crvenom konjaništvu visoko mjesto. On je bio iskusan četni časnik, potekao iz dobre stare plemićske porodice, koji se u vrijeme carstva istaknuo svojim talentom. Poležajev, kao »vojenspec«, budući glavnim pomoćnikom Goluba pri obučavanju crvenih časnika, često se susretao sa Rahmatovim. Ali o politici, o boljševicima, o sovjetskoj vlasti nisu nikad govorili. Bojali su se jedan drugoga.

Rahmatov je živio lijepo, zadržavao svoj stan i čitav namještaj. Uz boljševike je pristao već prvoga dana prevrata i smjesta zauzeo vidjeno mjesto uz Trockoga. On je učio Trockoga jahati, a kad je general Denjikin s kozacima počeo crvenoj vojsci nanositi udarac za udarcem, Rahmatov je u »revvojen-sovjetu« dokazao, kako golemu ulogu u gradjanskom ratu igra konjica. Postigao je dopuštenje, da izgradi crvenu konjicu; sa željeznom energijom proputovao je svu Rusiju, sabrao konje i stvorio neku sliku onog sjajnog konjaništva, kakvo je bilo za carske Rusije. Po njegovu su nastojanju svim mogućim sredstvima mamili u službu Sablina, kod kojega je u diviziji služio Rahmatov i kojega je on veoma visoko cijenio. Rahmatov je stvorio Dibenka i Budenoga, pa slava Budenoga bila je slava Rahmatova. Rahmatov je bio uman i lukav. Odmah je shvatio, da se radničko-seljačka vlast Lenjina i Trockoga najviše boji pojave kakvoga Napoleona, pojave nekoga jakoga i odlučnoga, pa se zato sakrio za skromnu ulogu »vojenspeca«, prikrivši se Budenim, Dumenkom i drugim veličinama iz naroda.

Rahmatov se zato ni za jotu nije iznevjerio svojim navikama. U njegov stan nisu useljeni komunisti. On je zadržao stare lakaje i sobarice, vozikao se kao i prije na vlastitim kasačima; njegov automobil bio je u redu; jeo je ono, što je htio i u njegovu se podrumu nalazilo vina i konjaka. On je mogao biti pokroviteljem, kome je htio. I zatvarajući oči pred ružnim izgledom Petrograda, Rahmatov je kod sebe u stanu mogao zaboraviti na sve, što se dogadja u Rusiji.

Rahmatov je zavolio Poležajeva. Pozivao ga često k sebi, pokazivao mu svoje prekrasne albume sa slikama iz konjaničkoga života, i zbirke oružja i kojekakve rijetkosti, a mnogo mu je i dugo pričao o ulozi i značenju konjice.

— Zapadna Evropa spava i postaje iz dana u dan gluplja, govorio je Rahmatov. — Ona govori o otpuštanju vojske, o uništenju vojske, o vječnom miru. Njeni vojnici postali su najveće kukavice, pa će zato doći dan, kad će crveno rusko konjaništvo razvitlati evropske narode.

Sjedili su u Rahmatovljevu kabinetu. Na stijeni je visjela golema karta ruskoga carstva, išarana nekakvim kružnicama i točkama, kojima Poležajev nije znao značenja. Pred njima je stajao malen stolić, prekriven bocama s likerom. Ukuhano voće i svježe jagode stajale su u posudama.

— Jedite, Nikolaju Nikolajeviću! To možete dobiti samo kod mene, — dodajući mu jagode, reče veselo Rahmatov.

Brižno pripali skupu cigaru i produži zamišljeno:

— Ja znam, da oni, koji sada sjede s Wrangelom, proklinju i mene i vas. Ta ja medju njima mnoge poznajem. Wrangelov će pothvat propasti isto onako, kako su propali Denjikinov, Kolčakov i Judeničev.

Rahmatov uvuče dim cigare.

— Zašto ne pijete, Nikolaju Nikolajeviću? zapita srdačno. — Znam, da vas mori misao o tome, da li ste ispravno postupali, došavši pod crveni barjak. I mene je to mučilo. Vi mislite: prodali smo se židovima, Rusiju razapinjemo, služimo Lenjinu... Što je Lenjin?... Lenjin, Nikolaju Nikolajeviću, podredjena je ličnost, najamnik pomoćnik; sâm on nije ništa. Jeste li čuli kadgod što o masonima? Ne o onima, koje u»Vojni i miru« opisuje grof Tolstoj i koji su namamili k sebi Pjera Bezuhova, ne, nego o onima, koji upravljaju svijetom i koji su pakosni neprijatelji Kristovi. Vama je, dašto, poznata borba tmine i svijetla; čuli ste o Luciferu, djavolu i o njegovim tajnim silama? U trgovini Tuzova, u Gostinjem Dvoru, vi ste mogli zajedno s knjigama, s djelima atoskih staraca, s razmišljanjima episkopa Teofana kupiti omašnu takvu knjigu »Crna i bijela magija«. U njoj ima i hiromantije, zaklinjanja duhova, čitav odlomak pod strašnim nazivom »Demonologija«, pravila o sastavu horoskopa, pa »Sretni i nesretni dani«; dalje: kakav kamen treba tko da nosi i »Tumač sanja«. Prava pravcata glupost. Netko je nabrzo pribrao sve predrasude i praznovjerice tamnoga srednjeg vijeka i naštampao sitnim, nečistim pismom s mnogo slika za zabavu starim babama... Nego, amo vašu ruku!

Poležajev pokorno pruži Rahmatovu svoju lijevu ruku. Rahmatov uzme povećalo i počne razgledavati dlan, prebirući po njemu svojim suhim nemirnim prstima. Lice mu posta zabrinutim.

— Ipak! reče. — Dajte desnu. Koliko vam je godina?

— Teče mi dvadeset i peta, odvrati Poležajev.

— Kakve su to originalne bobuljice u dnu prsta! govorio je kao za se Rahmatov. — A ovakove brazde na mezimcu nisam nikada vidio. Sada je godina 1920.... Da, godina 1922. obećava vam nešto osobito veliko, nekakve strašne promjene u vašem životu. Sve jače raste, no bit će teško, oh,

teško će biti... Ovih dana... Eto tu, vidite, trag, krv... Ali niste ni ubijeni, ni ranjeni. Kakva originalna ruka, kakve čudne crte!...

Rahmatov se odmakne od Poležajevljeve ruke.

— Vi znate, da čovjek nema slobodne volje, reče zamišljeno. — Naše čine rukovodi ili tamna sila djavola, ili svijetla, božja. Masoni prema tomu, znate, i drže, da je tamna sila božja, a svijetla vražja... Jeste li čuli za našega poslanika u Engleskoj, Krasina? Učen je to čovjek, Nikolaju Nikolajeviću. Matematičar, pa je matematički točno dokazao, da će čitav svijet neminovno pasti pod boljševike, to jest, da će ono načelo, koje je protivno kršćanstvu, pobijediti. Nikada, Nikolaju Nikolajeviću, ne valja ići s pobijedjenima... A sada se Rahmatov iskreno naruga Lenjinu. — Lenjin je, znate, mason, ali malen mason. On ispunjava naloge političkoga centra i prema tomu se i ponaša... Nikolaju Nikolajeviću, masoni su svagdje na čelu, a osobito u Engleskoj i Francuskoj. Lloyd George je mason, Briand je mason, pa su prema tome Lloyd George i Briand zajedno s Lenjinom. Vi shvaćate, kako se smijao Vladimir Ilijić, kad su se svi bijeli gardisti zanosili za Englesku i Francusku. Pa kako se svršilo? Naša crvena vojska bila je gola i neoružana, a Kolčak, Denjikin i Judenić oboružali su je i obukli.

Rahmatov uze bocu s konjakom i nalijevajući čašice sebi i Poležajevu reče:

— Pogledajte napis i zapamtite ovo ime: Martell! Grof de Martell, čuven mason. General je, a nije tvorničar konjaka. Eto, dakle, taj je Martell stigao k admiralu Kolčaku — i Čehoslovaci prevjeriše, a francuski general Janin predade Kolčaka na smrt. Došlo je vrijeme, da se pritisne dugme, pa se pritisnulo — i Kolčaka je nestalo. Prije Denjikinova pada Martell je bio kod njega. Sada putuje k Wrangelu i Vladimir Ilijić se smiruje... Wrangel se ne će održati. Masonima je kozaštvo strašno.

Ono, eto, i služi kod nas, a nije naše. Čvrsto sjedi Krist medju njima. Kozak će se zapisati i medju komuniste, a neprestano na prsima nosi krst i amajliju sa zemljom svoje livade i majčinom molitvom. I pazite, što ću vam reći: masoni će uništiti i kozake. Vi nikada niste mislili o bitnosti Versailskoga mira? I to je masonska majstorija. Ima da se razoruža čitav svijet; stvara se crveno konjaništvo od stotine tisuća poludivljih jahača i čitava se Evropa stropoštava naglavce. I eto, Nikolaju Nikolajeviću, u doba tog rušenja bolje je biti ozgo negoli ozdo. Iza toga će doći knez ovoga svijeta i on ne će zaboraviti nâs, svojih vjernih slugu.

— Prema tome, Dmitrije Aleksandroviću, valjat će vjerovati i u evandjelje i u otkrivenje! reče Poležajev.

— A tko veli, da ne treba vjerovati? odvrati Rahmatov.

— Onda će se morat vjerovati i u drugi, prekogrobni život i u kazan za grijehe.

— A što je grijeh? upita Rahmatov tiho. — Gdje je Bog? Kod masona, ili kod kršćana?

— No zašto kršćani ne bi uništili masone? zapita Poležajev.

— Pokušajte... U Rusiji, po srednjem računu, kažnjava se dnevno osamdeset ljudi i sva Evropa šuti. No kad su u Ugarskoj pokušali da kazne smrtnom kaznom trojicu posvećenih, sva se Evropa uznemirila; naša se vlada zaprijetila, da će kazniti tisuću taoca, i madžarski su komunisti ostali u životu. Pogledajte, Nikolaju Nikolajeviću: Rusi su se pretvorili u stado osudjenih ljudi i oni poslušno izvode volju masona. Skoro će poći i dalje. I eto, i vi i ja, i svi mi, komunisti, imamo pravo, jer se ne može protiv sile.

Da sakrije uzbudjenost, koja ga je obuzimala, Poležajev je pio konjak. Sumrak bijele noći prodirao je kroz prozor. Naokolo je vladala tišina, u čitavom golemom gradu.

IX

Čitav užas Poležajevljeva položaja sastojao se u tome, što se on neprestano nalazio medju ljudima. Lako su mu dodijelili tri sobe, no u istoj kući živjeli su i drugi ljudi. U službi se Poležajev susretao neprestano s ljudima najrazličitijih slojeva i položaja, a ni s kim nije mogao otvoreno da govori. U toj strašnoj državi nitko nije gledao drugome u oči; nitko nije govorio, što misli. Svatko je pazio na drugoga i prijatelj nije mogao jamčiti za prijatelja, otac nije vjerovao sinu. U toj osamljenosti medju gomilom ljudi bio je najveći užas.

Sovjetski stroj radio je s punom parom. Bezbroj različitih odbora, uprava, saveza, komisija bilo je uredjeno i svuda je za stolovima s pisaćim strojevima i bez njih sjedilo na stotine sovjetskih činovnika, muških i ženskih. Po čitave sate govorili su, no utisak je bio takav, kao da stroj radi po praznom valjku, da kotači udaraju, da se poluge brižljivo pomiču ovamo i onamo: kucali su svornjaci, fijukali zamašnjaci, no prenosno remenje visjelo je bez života i sva mehanika, koja daje života radu, stajala je mrtvo.

Ljudi su čitave mjesece odlazili i trčkali iz ureda u ured s nekakvim papirima, da dobiju kakvu sitnicu. Slobodna trgovina bila je uništena, torbičare su strijeljali na kolodvorima i na putevima i ubijali kundacima; trgovine su stajale zakovane, s dućana bili su poskidani napisi, a na Sjenoj ulici i na Aleksandrovskom trgu po čitave dane žamorila je gomila i trgovalo se koječim.

Sve je to nalikovalo na ludnicu.

Isto tako bilo je i u vojarni. Vojarna je živjela čitav dan zaposlena, a kad se nadgledavalo, onda je izlazilo, da se u njoj ništa ne radi.

Sutradan, poslije soareje kod Koržikova, ustajali su u eskadronama nekako mlohavo iza teškog

dugog sna. Sunčan julski dan davno je već svanuo, konji su nemirno zveckali lančićima oglavinâ, na mahove zaletavao se u pukovnijsko dvorište vjetar i vitlao prašinu i staru slamu, a u švadroni su se ljudi bez prekida protezali i nisu ustajali. Teško im je bilo s praznim trbuhom izaći iz postelje.

Dva mlada komunista zaludu su hodala amo-tamo po švadroni i vikala glasno kao pijetli:

— Ustajte! Ustajte, drugovi! Na čišćenje!

Drugovi su se, jedni umotavali u stare otrcane pokrivače ili kabanice, a drugi su sjedili samo u rublju na postelji i zamišljeno se grebli. Ružne su se psovke kotrljale s kraja na kraj švadrone.

— Opet mi je netko odnio čizme! Ali čekaj, pasji sine, Rotove, ako si to ti, ja ću ti dati! govorio je hrapavim glasom ridji crveni armejac s licem, osutim sunčanim pjegama i s bijelim trepavicama na uskim svinjećim očima.

— Kako, druže, da se podje na čišćenje, a nisi još ništa jeo? govorio je blijed crveni armejac protežući se tako, da mu se ispod podignute košulje pokazale žute slabine i vidio se upao trbuh.

Časnik stane pred njega.

— Što ćeš ti, nitkove, da rasudjuješ i da se ceriš? Ništarijo bubljiva!

Crveni armejac dalje je sjedio i šutio. Kad se časnik udaljio, promrmlja: — »Od koga to moram slušati! No počekaj malo, vražji sine! Doći će dan obračuna. Vidiš ti židovčića, kako je izlijepio zvijezde na rukave, pa se kočoperi! Baš kao carski časnik«.

— Carski časnik se barem razumio u stvar i bio je gospodin, a što je ovo? Krojač židov! reče njegov susjed, mršav vojnik Perejarov, član orkestra generala Budenoga. — Juče naveče svirali smo kod komesara Koržikova. I svi su bili pijani, raspojasani. Ordonanc mu nešto nije ugodio, i na mjestu ga je ubio. Djevojku počeo svlačiti, i ondje nad trupom svršio ružan čin. Ta, valjda je i onaj momak bio krštena duša!

— To, druže, baš i nije sasvim tako, reče njegov susjed Lobov, navlačeći hlače. — Istina, ono, što je politkom učinio, nije bilo lijepo po ordonančevim mislima. A što se tiče duše, ja sam vidio, kako ta duša izgara. Ništa, znate, nema.

— A ipak, ružno je.

— Sav je naš život takav, odvrati Lobov sa uzdahom. — Pričekajte samo, dok sve smirimo, krenut će to drugim putem.

— Eh, pamtim ja, reče Perejarov; — služili smo u Nižegorodskoj pukovniji Njegova Veličanstva; stajali smo na Kavkazu. A zar je ovo život, kakav je tamo bio! Ujutro si ustajao, obukao se, umio se, Bogu se pomolio, pa čaj s bijelim hljebom. Kad smo polazili na čišćenje, a ono konj stoji sit, da ga ne treba ni čistiti: od zobi se sav sja. Rže, dočekuje te, ruku ti liže, tako milo. Ja sam mu uvijek donosio ili koricu hljeba, ili komadić šećera. Boga mi, dobivali smo po šest komada šećera na dan! A gdje nam je taj šećer sada?

— Eh, što ćemo, druže! U svemu nas sprečavaju bijeli gardisti i kozaci. Počekaj samo, dok umirimo generala Wrangela, pa će biti šećera do mile volje.

— Eh! Pomisli: šest komada šećera!... Bili smo u Petrogradu. Zvali su nas na carsku smotru. Zašao ja u delikatesnu trgovinu, a u njoj, Gospodi Bože, četverovrsna kandita. A? Što velite!

— A što će ti kanditi, kad slobode nije bilo?

— A kakva nam je danas ta sloboda, kad ordonanca, ni kriva ni dužna, onako otprema na drugi svijet?

— A jesu li u ono doba tukli? upita s druge postelje mlad momak okrugla lica, sav osut krastama i prištevima.

— Tu-ukli? otegne Perejarov. — Nisu, druže. U ono doba, ako tko dirne vojnika, odmah s njim

na sud. »Vojnik« bilo je vrlo ugledno ime: — prvi general i posljednji redov nosili su ime »vojnika«. Eto, kako je bilo! Bivalo je: dodje Car Imperator i sunce grane nad njim! Orkestar bruji, a naokolo zlato, zlato! Ah, bilo je...

— No, što tu cmizdrite, druže? dobaci Lobov zlobno. — Uvijek je ovako bilo, pa će ovako i ostati.

— E-eh! reče Perejarov tužno, — tada je bila i Rusija!

— Do djavola s tom Rusijom! poviče pakosno Lobov, koji se već bio obukao. — Neka propane skupa s kršćanskom vjerom i sa svojom Bogorodicom!

— Zaboga, druže! Kako to govorite? upita Perejarov.

— A kako ti govoriš?... i padne ružna kletva, — kako to misliš? A? Je li to proturevolucija, ili nije?... Što si ono spomenuo?... Cara si spomenuo!... Ti si prosti špijun i izdajica radnoga naroda.

— Ali, zaboga, druže Lobove! Po čemu ste tako mogli shvatiti? Gospode! Kada sam ja štogod rekao protiv sovjetske vlasti? Bog mi je svjedok, govorio sam iz čistoga srca.

— Što to neprestano spominjete Boga! Pljujem ja na vašega Boga! vikao je zadihan i izvan sebe Lobov.

— Stanite, druže! reče Perejarov blijedeći. — Što sam ja to rekao? Da je komesar ubio ordonanca. Pa onamo je blesana i vodio put. Znači, da komesaru nije ugodio. A što je djevojku pred svima oskvrnuo, pa to je njegova komesarska volja. Pa zar da ja... ja? Gospode, neka se vrši tvoja volja! Ako bi što... ja da sam protiv sovjetske vlasti? Ta, zaboga, druže, zar ja da ne shvaćam, da je sada prava radničko-seljačka vlast, pa da drugojačije ne može ni biti...

Ljudi su izlazili na čišćenje. Perejarov je blijed i pognut išao za Lobovim i smeteno govorio:

— Ta, druže, kako bih ja... Cara da sam spomenuo?... Neka ga djavo nosi!... Ušlo mi je samo tako u riječ... Odakle bih ja takovo što mogao i pomisliti? Gospode, budi volja tvoja... Baš prava napast!

X

Konje su izvodili. Unatoč ljetu konji još nisu promijenili dlaku, nego su bili kosmati, mršavi, s velikim trbusima i na hrptu s izbočenim rebrima. Išli su zveckajući tužno lančićima, kao verigama. Mnogi su bili nepotkovani ili su imali potkove, preko kojih je izraslo kopito, nebrižno ispiljeno. Svuda se opažao onaj isti nered, koji se opažao u čitavoj pukovniji. Tek gdjegdje, medju slabo timarenim konjima, pojavio bi se po koji ljepši, sjajne dlake i dobro hranjeni konj — to su bili domaći konji komunistâ, koji su bili od zanata razbojnici. Nije bilo čime da se očešu, pa su se ljudi ograničivali na to, da drvenim česalima skidaju s konjâ blato i da ih otiru rukovetima zablaćene slame.

Zapovjednik pukovnije, Golub, po starom naredničkom običaju, izadje, da vidi konje. Bio je zamišljen. Teške misli križale su mu se mozgom, ali se on bojao i misliti, jer su njegove misli bile: »Prava pravcata proturevolucija!« pa je znao, kako će se to svršiti.

Vojnici u švadroni dijelili se u dvije klase: — u vojnike komuniste i vojnike mobilirce. Golub je znao, da vojnika komunista ne smiješ ni prstom dirnuti. On će već sve otkloniti od svojih komunista, jer ako čuje komesar, moglo bi se sa zapovjedničkoga mjesta odletjeti medju proste vojnike, a moglo bi se dospjeti i u črezvičajku na strijeljanje... Mobiliraca bilo je čitavo krdo. A njih su i po gubici tukli i šibali...

»A koja nam korist od svega toga«, mislio je Golub protiv svoje volje — »kad svejedno nema prave obuke. Udariš ga po gubici za kakvu proturevolucionarnost, a on spremi kabanicu ili čizme da ih proda na trgu, ili sasvim da uteče. Pukovnija ima tri švadrone — no kakva je to pukovnija! Ne će ni dobra divizija izaći. Samo se računa, da je pukovnija. Ali zato ima crvenih barjaka, dobar desetak, i svi imaju natpise, medju kojima je jedan ružniji od drugoga. A na vršku, mjesto dvoglava orla Cara Gospodara — antikristova zvijezda. Gospode, kad će sve to da se svrši? Čišćenje na primjer... nekada je to bilo sasvim drugačije. Siti se konji poigravali, a sada... Kad je dolazio švadronski, samo zapovjediš: »Mirno!« i sve se za čas sletilo na konje i postrojilo se. Ljudske gubice bile su izbrijane, vesele kape malo naherene, a od momaka sitost je upravo izbijala — ljepota od mladića! A sada, kad dodje švadronski zapovjednik, nitko ga i ne gleda. Gledaju ispod oka bog te pita kuda. Kape su im zabačene na zatiljak, nemaju ni izgleda vojničkog, a zvijezda, ona antikristova, koči im se na glavi, upravo zbunjuje čovjeka. A kome služimo? Internacionali... A tko je ona, gdje živi i tko je poznaje? Govore, eto, da će ovih dana biti smotra, parada. Mjesto Cara baćuške, jasnoga sunca, Trocki će obilaziti pukovnije. Pod njim je slab konj, a on sjedi na njemu kao pas na ogradi, samo što ima na glavi komedijaški kalpak. Gospode! Pa kako je to došlo, da se sve naglavce preokrenulo? Zašto se to čitava Rusija izvrnula u ništa?«

Medju momcima zabruji: »Komesar! Komesar dolazi...« Golub poblijedi od straha. Pričinilo mu se, da bi komesar mogao pročitati na njemu sve, što misli.

Koržikov je dolazio mrk. Poslije sinoćnjega bančenja boljela ga glava. Lice mu je bilo zelenkasto blijedo, a pod očima mu se objesile tamne kesice. Nitko ne bi rekao, da tek ulazi u dvadeset i

petu godinu. Zabivši ruke u džepove i gledajući ravno vojnike, prolazio je ispred redova. Sjećajući se svoga boravka u donskoj Karpovljevoj pukovniji, činilo mu se, da su tamo bili drugi konji i nije znao, što da radi. Disciplina je doduše postojala. Crveni armejci kočili su se pred njim, bojali ga se i sami komunisti, a reda nije bilo. Što da radi? Da sastavi program obuke? A ne će li to izazvati proturevoluciju, ne će li to biti odviše po starome, ne će li to ozlojediti komuniste? I bez toga se mnogo govori, da je u crvenoj vojsci isti poredak, kakav je bio i u carskoj, da časnici i sada daju mnogo slobode svojim šakama i da su vojnici utučeni. Povrh toga mnogo je koječega nedostajalo.

Prolazio je pokraj zablaćenog i napaćenog konja, koji ga je gledao velikim, prekrasnim očima. Očevidno je ovaj konj proživljavao nekada ljepše dane. Visok, širok, zagasite crne dlake, nekad do korena podrezana, sada nejednako izrasla repa, gledao je Koržikova, izvraćajući tamne oči do bjeločnice. Koržikov se nehotice zaustavio. On nije poznavao, niti je shvaćao konjâ, ali ni on nije mogao da ne primijeti tu čistokrvnu kobilu.

— Kakav je to crni konj? obrati se nehajno prema Golubu, koji je s poštovanjem išao iza njega.

— Kobilica Leda... Konj generala Sablina.

— A? izlane Koržikov i umalo nije dodao: — »U gubitak s njom!«

Konj ga je gledao i Koržikovu se pričinilo, da ga gleda s nekim prikorom. Preostalo je dakle još koješta od Sablina... I Koržikov se sjeti Sablinove kćeri. Zašto je ne šalju iz Moskve? Onda, iza »onoga« zatražio ju je, ali su mu odgovorili, da boluje od tifusa, pa se ne može poslati. Iza toga je Koržikov bio otputovao na čitavo proljeće i zaboravio... Morat će je opet zatražiti, ako je živa... Sad eto konj... Što samo tako gleda?...

— Što to on gleda? upita Koržikov glasno.

— Što izvolite, gospodine komesaru? priskoči k njemu Golub.

— Ništa, odgovori Koržikov grubo i otkrene se od vojnika, sliježući ramenima. »Sablinov konj«, mislio je... »Djavo bi ga znao, što je to! Konj je, eto, ostao! A nije li to svejedno? I stol je ostao, i divan, i portreti. Pa što onda smeta, ako je ostao i konj? A kako me je samo gledao!... Neprijatno«.

Koržikov izadje iz dvorišta. Kad je izlazio, dostiže ga jedan crveni armejac. Lice mu je bilo blijedo, dok je očima rastreseno šibao naokolo. Prostran engleski frensh visio je na njemu neskladno kao na vješalici.

— Druže komesaru! reče crveni armejac, dostigavši Koržikova, — dopustite, da vam nešto prijavim.

Izadju na pustu ulicu. Ondje u sjeni strujala je vlaga i jače se osjećao vonj nečisti. Crveni armejac se ogledao naokolo. Nije bilo ni žive duše.

— Danas ujutro... kad smo se spremali na čišćenje... Perejarov, crveni armejac prizivni, nestranački, pred svima je glasno počeo spominjati cara i hvaliti prijašnji poredak. Velika sablazan... Sadašnje je uredjenje kudio. Šećera su, veli, za careve vlasti davali po šest komada... Kandita četiri vrste. Spomenuo je i sinoćnji dogadjaj. Rekao je: — ubili čovjeka ni kriva ni dužna...

— Koji je to Perejarov? zapita Koržikov zaustavljajući se.

— U orkestru druga Budenoga svira klarinet.

— A! zapišti Koržikov. — Ja ću mu već pokazati.

Okrene se oštro natrag i došavši do vrata, krikne glasno, histerički:

— Druže zapovjedniče! Pošaljite danas crvenog armejca Perejarova u črezvičajku na preslušavanje...

Perejarovu ispane iz ruku torba s rezanom slamom i on obori pozelenjelo lice na grudi. Oko

njega zamuknu svi crveni armejci. Nitko se nije usudio da ga pogleda. Perejarov je shvatio, da je osudjen na smrt i suze mu tiho poteku po izmršavljelu, izmoždenu licu.

XI

Trocki je na Marsovu polju pregledavao vojsku petrogradske posade. Htio je da izabere odrede, koji bi se imali otpremiti na krimsko bojište.

Vrijeme je bilo mrko. Tamni oblaci zastrli nebo. Vjetar je duhao jakim, hladnim strujama sa zaliva i mirisalo je na jesen, na morsku vodu i svježinu. Neva je tiho šumjela, a sivi valovi burkali se i pjenili pred visokim kamenim ustavama Trojickog mosta. Na spomenik Suvorova obješena crvena krpa lepršala je i bila poderana. Iza noćne kiše skupile se na Marsovu polju mlake, pa je čitavo polje bilo blatno i izgaženo, crveno-žute boje. Iza Labudjeg kanala tiho su jesenskim šumom šumjele guste lipe i hrastovi Ljetnjega vrta. Vjetar je otkidao s njih lišće. Nevelika skupina radoznalaca stajala je kod Inženjerskog dvorca, iščekujući dolazak vojske. Parada je bila odredjena u neobično vrijeme. U četiri sata popodne. Vojni komesar bio je ujutro zaposlen i nije imao kad da se bavi paradom.

Pučki su komesari voljeli parade, no stidjeli su se pokazati tu svoju sklonost. I zato je vladala nehajnost u ispunjavanju svih ceremonija parade.

U pola četiri popodne odjeknu po Sadovoj ulici veseli zvuci stare koračnice ruske garde: »Pod dvoglavim orlom«. Pokaže se odmjereno njihanje pješačkih glazbara, ispred kojih je stupao golem turski bubanj, a iza njih uspravni redovi lijepo odjevene i odlično izravnane pukovnije. Puške su bile izravnane i ravno su ležale na ramenima. Ljudi su imali na sebi novo udešenu opremu. Bili su latiški strijelci. Zapovjednik pukovnije, sav u crvenim povezima i zlatnim zvijezdama, jahao je na neveli-

kom, sitom, brižno očišćenom konju. Za njim je jahao njegov pobočnik i. zapovjednik bataljuna. Pukovnija je prolazila, odbijajući tvrdo korak o neravan pločnik. U potpunom redu obratila se u vodnu kolonu i počela se postrojavati na Marsovu polju kraj Jekaterinskoga kanala. Suho, teško i odrešito zvučale su zapovijedi na jeziku novom ruskomu uhu, a vojnici se postrojavali i izravnavali s automatskom točnošću.

Iz Milijunske ulice dopre skladno pjevanje mladih glasova. Pjevali su internacionalu. To su dolazili pripravnici. Odlično odjeveni u cipelama s omotima, u velikim splоštenim kapama, ne ruske nego nekakove šoferske internacionalne fasone s velikom crvenom zvijezdom na tuljcu. Bodro su odbijali korak, izlazeći k spomeniku Suvorova.

Prokletstvom žigosani rode moj, ustaj!
Ustajte robovi gladni!
Zakipio je razum naš smućen —
Il živjet il pasti u grob hladni!
Mi razbit ćemo nasilju vrata
I razrušit svemir cio;
Gospodar svijeta postat će onaj,
Tko dosad je nitko i ništa bio!

Veselo i jarko ozvanjala je pjesma. Bataljunski zapovjednik, stari četni časnik, jahao je na bijelom, kudravom konju i mrštio sijede obrve. Htio je da sam sebe zaboravi, ali nije mogao. Htio je da čuje druge pjesme, htio je da ne vidi krvavih i sramotnih zvijezda na čelima prekrasne ruske mladeži. Mladi ljudi bili su blijedi. Pravog bojnoga mladenačkog žara nije bilo na njihovim licima. Mnoga su bila ispijena od razvrata, ali ih je pjevanje i glazba, koja je iz daljine zvučala kao lijep pozdrav, i dobar složan korak zanosio, te su dizali glave i osjećali se herojima. Pričinjali su se sami sebi potpunim junacima, sposobnima da postanu »gospodarima svijeta«.

Za njima se polako ljuljala konjička komunistička pukovnija. Stara žilica četnog narednika pomogla je Golubu, da prikupi konje i da prikrije nedostatke jahaćeg pribora. Neprekidnim psovanjem, a tu i tamo i batinama, postigao je, da su konji bili očišćeni, sedla su prikrivala njihovu mršavost. Samo jedno Golub nije mogao postići, a to je bilo: dolično jahanje. Većina je sjedila na kratkim stremenima, povodeći se za kozacima i konj je trebao tek malo da potrči i već su se jahači naginjali napred, lomatajući rukama...

Pod sumračnim nebom redale se pukovnije na širokom polju, koje se pokrivalo crnim i sivim kvadratima. Četne crvenoarmejske pukovnije bile su obučene šareno. Bilo je satnija, odjevenih u stare, crne odore gardijskih pukovnija sa zlatnim gardijskim pucetima, premazanima crvenom bojom; bilo je satnija u košuljcima, u frenshima; bilo ih je u gradjanskim kaputima i košuljama bez okovratnika i sa nabojnjačama, privezanima kod nekih o pojasu, a kod nekih preko pleća. Obuća je bila različita. Neke su čete imale visoke ruske čizme, druge su imale omotke i cipele; bilo ih je u poderanim cipelama, izgaženima u glinenom blatu. Na lijevom krilu stajali su pohabani tankovi, zaplijenjeni od generala Denjikina, a išarani crvenim napisima ponosnih gesala i naziva. Nad vitkim pravokutnicima kolonâ lepršale su velike crvene zastave, dajući paradi neki neozbiljan izgled. Barjaka je bilo mnogo i stršali su posvuda. Jedni su izgledali kao goleme horugve, viseći na poprečnim motkama, drugi su bili razapeti na dva stijega, dovikujući nešto svojim žutim slovima na crvenom polju. Bilo je barjaka, izradjenih od teške svile, a bilo ih je i od prosta platna, barheta, pliša, sukna. Činilo se, da su sagovi, zavjese, zastori, ženske odjeće, možda i same suknje, upotrebljene kao materija za horugve crvene vojske.

Paradom je zapovijedao Pestrecov. Sjedeći teško na velikom konju, čisto odjeven u englesku opremu s velikom kacigom na glavi, koja je nalikovala na pilotsku i bila urešena crvenom zvijezdom, izgledao je dostojanstveno i važno. Projahao je oko pukovnija zajedno s generalom Samojlovim, koji je prisustvovao paradi i stao na desnom krilu pokraj latiške pukovnije.

S neba je sipila sitna kiša, koju je nanosio vjetar na mahove. Latiši su gazili iza pušaka, složenih u piramide i grdili se medju sobom. Iza njih je nekakva radnička sovjetska pukovnija sa crvenim armejcima, odjevenima u kapute i raspucane čizme, na vjetru pomodrelih lica, potpuno narušila poredak i počela se razilaziti, a časnici i komunisti ustrčali se i grdili sočno, goneći crvene armejce u red.

Na mostu kod Labudje grabe stajala je skupina konja, koje su držali dobro odjeveni crveni armejci. Tu se nalazio i Rahmatov. Očekivali su Trockoga. Već je bilo i pet sati, a on nije dolazio. Očito su ga zadržali na sjednici »Cika« (Centralnog izvršnog komiteta), gdje se nalazio od dvanaest sati. To nije nikoga uznemirivalo, jer se u sovjetskoj republici i vremenska točnost smatrala buržujskom predrasudom.

XII

Rahmatov, nastojeći obaći mlake i blato, da ne uprlja svoje kicoške, husarske lakirane čizme s rozetkom na koljenici, pridje Pestrecovu i pozdravi se s njim, pošto je odao počast Samojlovu.

— A sjećate li se, Jakove Petroviću, reče, — naših parada na istom ovom polju? Vi ste tada zapovijedali pukovnijom?

— Ne, bataljunom, odgovori Pestrecov hrapavim, prehladjenim glasom.

— Eno tamo bila je tribina, ukrašena crvenim platnom s bijelom hermelinskom podstavom i trobojnim barjacima. Tamo ste se vi i upoznali s Ninom Nikolajevnom?

— Ona je bila tada još mala institutka, odgovori Pestrecov, smješkajući se i sanjareći.

— I kako je tada sjalo sunce! Ljetni vrt bio je još crn sa sjenkom zelenila od nabujalih pupova, a u Labudjoj grabi sočno se zelenila trava i jasno su cvali žuti lavlji zubi. Čitavo polje bilo je zapremljeno ravnim, matematički točnim pravokutnicima pješaštva. Lijepo je bilo...

Pestrecov je šutio i sumnjičavo gledao Rahmatova. — »Ta nije valjda provokacija?« mislio je. No Rahmatov je govorio iskreno.

— Nije li čudno, Jakove Petroviću: u svemu nas dijele odonda tri godine, a kao da su već mnogi vijekovi prošli i kao da je nastala nova era. A medjutim, — pogledajte eno, volinska pukovnija ima još uvijek onu odoru, a prva škola crvenih kadeta, — pa ona još posve zanosi na vašu pavlovsku pukovniju! Duh stare ruske carske vojske lebdi ovuda.

— Ja vidim taj duh samo u onim slavnim pobjedama, koje prate svuda crvenu zvijezdu! ukočivši se i ispravivši se u sedlu, odvrati Pestrecov. — Crvena vojska, koju je stvorio drug Trocki, prva je vojska na svijetu.

No Rahmatov ga nije razumio, nego odgovori bez ikakove primisli:

— Jedina vojska na svijetu, Jakove Petroviću, zato, jer je Evropa pošla opasnim putom razoružavanja.

— A što vi kažete o poljskoj vojsci? zapita Samojlov, gledajući pronicavo Rahmatova. Rahmatov prihvati izazov.

— Pobjede poljske vojske, pobjede su crvenih kozaka Budenoga, koji su nas izdali i prešli na poljsku stranu. To je pobjeda ruskih vojnika i časnikâ generala Wrangela... Poljska vojska i Francuzi pri

tome ne znače ništa. Ruski je vojnik nepobjediv; može da ga pobijedi i opet samo ruski vojnik.

Pestrecov i Samojlov su šutjeli. Mislili su i sjećali se onoga, što je mislio i čega se sjećao Rahmatov. Marsovo polje, zapremljeno vojskom i žamorom tisuću glasova, sjećalo ih je koječega, a sve je to bilo za njih tužno i bolno.

— Sjećate li se, zapita potpuno neočekivano za sve, a naročito za samoga sebe, Samojlov, — kako je točan i precizan bio Car. Točno u jedanaest! Ni časka prije ili kasnije!...

Nitko ne odgovori. Pestrecov se bojažljivo okrene i sumnjičavo pogleda uši svoga konja. U tom prokletom carstvu douškivanja, činilo se, i konj je mogao doušiti.

Sva trojica mučno su šutjela.

K njima dojaše smeten pukovnijski zapovjednik. Na njegovu dobrodušnom, seljačkom licu odražavao se nemir.

— Vaše... Druže generale, popravi se on, — N-ska pukovnija ne će duže da čeka... Ljudima su već promokle noge. Mnogi su izgubili potplate. Vele, da je to samo provokacija, nikakovog Trockoga da ne će ni biti. Hoće da odu.

— Recite, da ću poslati Latiše, pa svakoga desetoga u gubitak! odreže Pestrecov.

— Da, čini se, dolazi! reče Samojlov.

Rahmatov pohita ka konjima.

Teški, sivi oklopljeni automobil s istaknutim mitraljezama pokaže se daleko iza Inženjerskoga dvorca, a za njim crveni automobil. U automobilu sjedilo je nekoliko ljudi u kabanicama i visokim kalpacima.

— Pod oružje! vikne Pestrecov i pojuri u galopu nasred polja.

Polje se zaljulja tamnim redovima. Crveni armejci počeli su hvatati za puške.

— Mir-r-no! vikne Pestrecov naviklim glasnim glasom, zaboravivši odjedared na sve. Pričini

mu se, da ga staro Marsovo polje čuje, pa da će taj čas sinuti jarko majsko sunce i da će se ukazati jasno lice ovjenčanog vodje ruske vojske.

— Po pukovnijama! Slušaj! Na po-čast! zapovjedio je u sretnom zanosu.

Stara, gladna Leda uvijala se pod njim. U njenoj konjskoj pameti budila se druga vremena. Njoj se činilo, da na njoj ne sjedi ova teška staračka vreća, nego vitki i pun mladenačke obijesti Sablin. Naprezala je svoje bolesne noge, širila osjetljive nozdrve i bila spremna da poleti, zabacivši rep i sagnuvši hrbat, kamo joj se odredi.

Trocki je silazio s automobila, otirao kišom zaprskane naočare i hvatao nespretno i nevješto za kolan, dohvaćajući streme sedla negibivom nogom.

Časnici svite posjedaju na konje.

XIII

Trocki projaše ispred pukovnija. Na licu mu se odražavalo drsko zadovoljstvo. Dogodilo se mnogo više, nego što je on ikad mogao zamisliti. Oštro i pažljivo motrile su iza naočara sitne oči. Vidjele su uredjene redove ljudi, vidjele su mlada lica mladića, vidjele su na počast podignute puške i crvene barjake, koji su se pred njim polagano spuštali, — no one nisu zapažale, što je u vojsci bilo dobro, a što zlo. On nije vidio krpama omotanih, blatom uprljanih nogu u radničkim pukovnijama; on nije znao, gdje je dobro, a gdje zlo prikrojena odjeća, tko ima nabojnjače, a tko ih nema. Na blijedom, nabuhlom licu s nevelikom bradom, bilo je urezano zadovoljstvo i smirenost vlašću, no — katkad mu je na oči izbijao strah. Bojao se, da će se konj spotaći i on spasti, pa zato je nesigurno sjedio na sedlu... Velik, plemenit vranac išao je ispružena vrata; Trocki ga nije mogao nogama potpuno ni obuhvatiti, jer su mu stegna bila slaba. Konj je

bio zauzdan, a on je držao uzde upirući u njih svu svoju pažnju. Uzde, oglavina, sedlo — sve je bilo novo, lijepo, uzeto u tudjem stanu, no iskusno konjaničko oko vidjelo je, da je sve to bilo tudje, da se Trocki osjeća nevoljko i nesigurno, da mu je konj tudj i da on nije vojskovodja, nego naprosto prolaznik i tat, koji je ukrao i konja i sedlo i uzdu, i koji ne dokučuje, zašto ga ne progone i ne biju.

Crveni armejci, pitomci, časnici, pa i komunisti, gledali su ga sa strahom. Blijeda lica okretala se za njim, a stari četni časnici osjećali su, kako im mraz odvratnosti i straha prolazi žilama uz približavanje toga jahača. Oni su znali, da bi dotjecao pokret glave i neznatni pogled, pa da ih odmah pograbe i na ovom polju zatuku. O smotrama, koje su se završavale takvim obračunom, širile se legendarne priče. Strašna riječ »proturevolucija« visjela je u zraku i narodna gesla s krvavih barjaka vikala su o žestokoj staleškoj borbi i o smrti svima onima, koji su bili tako nesretni, da su nekad nešto posjedovali.

Jahao je onaj, kojega su mnogi smatrali glavnim pokretačem svega onoga, što se dogadja u Rusiji; jahao je Trocki, koji je za pobjede i za dobro držanje četâ darivao časnicima zlatne ure, dalekozore i doze s napisima i monogramima prijašnjih vlasnika, i koji je pukovnijske zapovjednike mirno vraćao u crvenoarmejske redòve, koji ih je bez suda otpremao u tamnicu i na drugi svijet.

Iza njega, naslonivši se velikim trbuhom na prednji lučac sedla, jahao je na prekrasnom vrancu, pritegnuvši čvrsto uzde i spustivši sablju, Pestrecov. Njegovo lice izražavalo je pažnju i nastojanje, da ugodi gospodaru. Naginjao se napred, nastojeći da uhvati, što će reći Trocki i da ne propusti ni jedne njegove riječi. Još dalje jahala je svita. Parada je bila u svečanim odorama, no Trocki i činovi njegova stožera bili su odjeveni u nekakove engleske ogrtače gradjanskoga lovačkoga kroja. Većina je

imala nove, nedavno uvedene nakazne kalpake s velikim crvenim zvijezdama, svi bez naramenica, no uza sve to proizvodili su važan utisak i u vezi s krvlju tisuća na smrt osudjenih ljudi, koja je udarala od njih, činili su se vojsci strašnom skupinom demona.

Trocki stade usred polja i započne govor. Nitko od dvadeset tisuća ljudi, koji su se sabili na polju, nije mogao čuti ni razabrati ni jedne riječi od toga govora; vjetar je odnosio njegove fraze, a hladna kiša, koja je u mlazovima udarala u lice, silila je ljude da zatvore oči, ali je govorenje već toliko ušlo u običaj nove vlade, da bez njega nikad i nigdje nije moglo da bude.

Završivši govor, nastavi Trocki obilaženje.

Poležajev je stajao pred drugom švadronom konjičke pukovnije. On je s mržnjom i odvratnošću gledao Trockoga, koji mu se približavao. Pogledao je svoje ljude. Lica crvenih armejaca, tupa i gladna, bila su blijeda i na njima se odražavao strah. Ni sjenke zanosa, ljubavi, poštovanja, ništa od svega onoga, što je Poležajev opažao na licu naroda i vojnika, kad je ispred njih prolazio ovjenčani vodja ruskoga naroda — božji pomazanik. Poležajev se sjetio svoga razgovora sa Rahmatovim o demonima i osjeti, da ga djavolja sila drži. On bi tako htio da se baci i da isiječe na komadiće to odvratno i naduveno lice, no stajao je nepomično i gledao Trockoga. Nije se usudjivao, nije smio . . .

»O Bože, kakva je to sila u njemu!« mislio je Poležajev. »Znam, da su i drugi, meni jednaki, pokušavali i nisu mogli: nije im polazilo za rukom. Nije išlo«.

Blijedo lice bilo je blizu i vidjela se ridja bradica, koja je stršila napred, i maleni brci; vidjele se sitne kaplje kiše na brcima i na obrazima, vidjeli se naočari, na koje je teško nalegao debeli rub visoke kacige. Poležajev nije vidio očiju Trockoga.

Trocki nije gledao u oči svojim crvenim armejcima, kako je uvijek otvoreno, jasno i ljubezno gledao svakomu u oči Car... Trocki je gledao svakome pokraj glave. To prokleto gledanje pokraj glave subesjednika bilo je u čitavoj toj strašnoj republici; ono je upravo karakteriziralo republiku...

Kratkim kasom, njišući se nespretno i poskakujući na sedlu, projaše Trocki nasred trga. Nije iskočio kao vihrom izbačen i kao pravi vodja pred svoju vojsku, nego se prošuljao kao kradljivac, ogledavajući se i bojeći se nečega, a u čitavom tom uzmicanju bilo je nešto sramotno i gnusno.

Kiša udari jače. Na glinenom blatu pripravljale su se pukovnije za ceremonijalnu koračnicu. Resko grune orkestar latiške pukovnije staru carsku koračnicu. Uz tu koračnicu, njišući se dvoglavim svojim orlovima, prolazile su ispred Cara pukovnije njegove garde. Odbijajući doduše jasno i odmjereno korak, prolazili su pitomci ispred Trockoga, ali ipak nisu u onoj mjeri stupali zamašnim korakom i lakoćom, kakova se postizava samo dugim vježbanjem i dobrom gimnastikom. Mlada lica bila su okrenuta prema Trockome, crvene zvijezde blistale su pod kišom. Pitomci su išli kratkim korakom, topćući nogama, kako idu mladi ljudi, kad se sigraju vojnika.

Pestrecov dojaše u skoku, iskazujući Trockome počast i stane, naklonivši se s poštovanjem pred vojnim komesarom. Bio je mrk. On, koji je odslužio gotovo četrdeset godina u carskoj vojsci, vidio je, da sva ta crvenoarmejska vježba nije ona prava; vidio je iskidane strukove, izbočene zadnjice, ugnuta koljena i mrštio se. »Takva uspravnost, takav korak, takvo stupanje može se svidjeti samo židovima«, mislio je.

— Odlično idu? A?... Nije li istina, generale? klikne prema njemu Trocki, jedva nakrećući lice.

— Prekrasno, druže komesaru! ispruživši se i pozdravljajući sabljom, odvrati Pestrecov.

— Odlično, drugovi! propišti pitomcima Trocki.

Bataljun sačeka lijevu nogu i složno, kako je u stara vremena klicao: »Rado se trsimo Vaše carsko Veličanstvo!« poviče sada odrezujući slovke:

— Služimo narodu i revoluciji!...

Pukovnije su prolazile za pukovnijama i Poležajevljeva švadrona približavala se ceremonijalnom mjestu.

Poležajev je vidio čas redove starih carskih vojnika, gdje idu složno i odmjereno odbijaju korak, čas crne radničke redove, kako ne mogu uhvatiti koraka, i prolaze tapkajući oborenih zaslonaca i ploštimice položenih pušaka, a odasvud je ozvanjalo složno i resko: »Služimo narodu i revoluciji!«

Poležajevu je to bilo nerazumljivo.

»Ako služimo narodu, zašto se onda bojimo toga naroda? Zašto je stigao Trocki s oklopljenim automobilima i mitraljezama ispred sebe i iza sebe, spremnima da pucaju u narod? Zašto on stoji okružen vidjenim čekistima, koji se ni pred čim ne zaustavljaju? Ako »služimo narodu«, zašto ih onda mrzi taj narod i zašto se crvena vojska vječno bori sa seljacima i radnicima? Zašto nije Kremlj i Smolno okružen ruskim narodom, nego najmljenim Latišima, Kitajcima i Madžarima? »Služimo revoluciji« čini se još čudnijim i ludjim. Što je revolucija? Nemir, pobuna... No trajao je nemir i poslije njega ustalio se taj divlji oblik vlade i najprimitivniji način života, a ako služimo revoluciji, to onda znači, da služimo novom nemiru, koji mora svrgnuti sovjetsku vlast... Kako je to ružno sa stajališta narodnih komesara, a eto viču, zanosno viču!«

Poležajevu se činilo, da je parada pod tmurnim nebom i na blatnom polju samo težak san, pa da će se iz njega probuditi i da će se kao prividjenje raspršiti te pukovnije, koje odmjereno odbijaju korak po rijetkom, razgaženom blatu i da će mu u ušima

samo još ozvanjati bodra pješačka koračnica ruske carske garde.

Kao u snu puče pred njim pust prostor. On ugleda prvu švadronu kako se udaljuje, a za njom u sivom dimu magle ružičastu kuću princa Oldenburškoga i nisko spuštene kudrave oblake. On trgne sablju iz toka i zapovjedi: »Stupaj!« Švadrona krene i podje za njim, približujući se Trockome.

Poležajev se zaboravi na čas. Počelo mu se činiti, da on, kao dvorski paž, vodi švadronu, pa da su iza njega kićeni momci ružičasto-rumenih obraza... On se ogleda. Gladni konji umorno su, nejednako tapkali po blatu. Siva vojnička lica mrko su gledala ispod sploštenih kapa, na kojima se blještile blistave, krvave zvijezde.

— Pozdravite! Ta pozdravite! dovikne mu Golub hrapavim glasom.

Poležajev makinalno, drvenom kretnjom digne sablju do podbratka i spusti je. Nakrene glavu. Ispred zelene pozadine Ljetnjega vrta stajala je gomila jahača. Iza nje dva oklopljena automobila. Iz te se gomile isticao jedan. Poležajev ugleda velik smedji kalpak, koji je poput teškoga šljema ležao na glavi, a pod njim maleno lice s kozjom bradicom. Pričini mu se, da je ugledao demona, a da kalpak prikriva rogove... Hladni srsi projure mu tijelom i Poležajev prošapće za se: — »Gospode oprosti! Oprosti i smiluj se!«

— Odlično, drugovi! dopre glas iz svite, a crveni armejci iza Poležajeva odvrate: — »Služimo narodu i revoluciji!...«

Poležajev projaše ispred Trockoga i sada tek ugleda hrpu naroda na rubu kanala, po cesti i po drveću Ljetnjega vrta.

Na izlazu iz Milijunske ulice na Dvorski trg zakrči bataljun pripravnika konjaničkoj pukovniji put i Poležajev stane. Pripravnici su išli pjevajući. U jednoj je satniji zvonki tenor odvažno vodio :

Naš veliki Imperator,
Vječan spomen nek mu je!

A zbor je složno prihvaćao:

Sâm oružjem upravljo je,
Sâm je pušku punio!

Ta se satnija udaljivala, a glasovi njezina zbora zaglušivali su i potiskivali zvukove svečane internacionale, koju nije pjevala, nego rikala čitava naredna satnija:

Nitko nama izbavljenja
Ne će dat: ni Bog, ni car.
Sami ćemo izbavit se
Uz svoj trud i uz svoj mar!

Ta je satnija prošla, a naredna je skladno pjevala starinsku, preko dvjesta godina staru Petrovsku koračnicu:

Mi vojnici ruskog Cara
Ne žalimo žića svog;
Ne dajemo ništ za plaću,
Neg za slavu doma svog!

»Kakav je nered i kakav kaos danas u Rusiji«, mislio je Poležajev. »Hajde, pa shvati sada, što se dešava u glavi te mladeži«.

Iza satnije, koja je pjevala, začuje se zvižduk i glasni povici:

— Dosta, do djavola!... Do... i psovka, koja se ne može štampati, razlegne se nad satnijom.

— Pjevaj sramotsku... Sramotsku! vikao je netko zvonkim neprirodno jakim glasom.

I zbor udesi pjesmu, kako su primili neku provodadžinicu... Ni to nije bila nova pjesma, nego stara, složenu od cinična suglasja. Novih pjesama

nije bilo. Nove su bile samo poskočnice, a po njima se nije dalo stupati.

Poležajevljeva pukovnija krene napred. Ispred prve švadrone svirao je »orkestar generala Budenoga« — dvije harmonike. Klarineta nije bilo. Klarinet je prije desetak dana radi proturevolucije »uveden u gubitak«.

XIV

Bilo je tmurno novembarsko veče. Napolju je hujalo nevrijeme. Neva je bučala i šumjela pod udarcima zapadnoga vjetra i gnjevno zapljuskivala o kamenu ogradu obale. Kiša je krupnim kapljama udarala o stakla. U pećima pjevali su poklopci, u hladnoj neugrijanoj gostinjskoj sobi Poležajevljeva stana bilo je vlažno i tamno. Električkog voda nije dobivao, a drva je trebalo štedjeti do prave zime.

Poležajev je sjedio kod prekrasnoga glasovira i svirao napamet, nastojeći da zaboravi sama sebe. Saznao je iz sovjetskih izvještaja, da je crvena vojska zauzela Krim, da je general Wrangel »utekao s kapitalistima, popovima, vlastelom i bijelim gardistima«. Vijesti su bile kratke, ali nadasve radosne. Novine su kovale u zvijezde druga Frunze, no Poležajev je znao, da Frunze nema kod toga nikakovih zasluga. On je znao...

Sam Bog bio je protiv njih. Bog se razgnjevio na ruski narod, pa nije htio njegova spasenja ni izbavljenja. Riječi Rahmatova ispunjavale se. Grof de Martell bio je kod Wrangela i djavolska se masonska spletka izvršavala. Propala je posljednja nada i polugodišnji mučni rad u crvenoj vojsci pričinjao se besciljnim i nepotrebnim, jednako i polugodišnja neprekidna opasnost za život. Koja korist od njegova izvidjanja, od njegova znanja, kad nitko nije preostao, komu bi mogao predati svoje znanje? Poležajev je znao, da su sve svjetiljke na sevasto-

poljskoj obali okićene trupovima obješenih časnika i radnika, koji nisu stigli da uteknu. Znao je, da je Krim prepušten crvenoj vojsci i shvaćao je potpuno značenje tih riječi. Mučila ga je težnja za Oljom, za Pavlikom, za Jermolovim. Zašto nije s njima? Žive li oni? Pola godine služi već pod crvenim barjacima, pola godine skiće se po sovjetskoj republici i nigdje nije naišao na trag Tanje Sablinove. Zacijelo je poginula. Dobro je, ako je naprosto umrla, no ako je...

Poležajevljeve patnje bile su neizrecive. Često se htio usmrtiti. Spas mu se činio neizvedivim, Rusija nepovratno propalom, osudjenom na barbarsko ropsko stanje. Sve je ginulo i rušilo se pred njegovim očima. Ona konjica, kojom se toliko ponosio Trocki i koja je u proljeću imala da prebaci požar revolucije u zapadnu Evropu, propala je od nehranjenja i slaba timarenja. Nije prolazio ni dan, da iz švadrone ne bi izvukli po koju konjsku lešinu, a gladni su psi u čoporima stražili stražu pred vratima vojarne. Razvrat i ružne bolesti razvile se u pukovniji do vrhunca. U švadroni se pojavile uši usprkos svim poduzetim mjerama i množile se sa strahovitom brzinom. Gradovi su propadali i Petrograd je postajao sve praznijim i sve tišim. Tužno je bilo prolaziti ulicama.

Molitva i glazba utišavale su duševnu Poležajevljevu patnju. Za glasovirom, u hladnoj gostinjskoj sobi, svirao je on napamet čitave opere i operete, pjevao stare pjesme, maštao, okružavao se prividjenjima prošlosti. Često je u novinama čitao i u govorima slušao histeričke poklike: — »Nema povratka k prošlome«, a on je maštao o toj prošlosti i težio za njom.

U sobi je bilo tamno. No oko se bilo već priviklo na tamu i Poležajev je razaznavao divane, stolice, naslonjače i prozore bez zavjesa, iza kojih je u noćnoj tami gnjevno zapljuskivala Neva.

Svirao je i pjevao i zaboravljao, koje je doba, pa nije ni opazio, kako se večer zamijenila noću i kako se počeli stišavati mlazovi vjetra.

Vrata u gostinjsku sobu, na kojima, kao i na svim vratima u stanu, nije bilo ključanice, otvore se i u sobu se ušulja tamna sjena visoka čovjeka i unese sa sobom dah lakirane kože, kiše, vode i hladnoću neprijatne jesenske noći.

Poležajev prestane svirati i zagleda se u došljaka. Došljak sam reče svoje ime.

— Osetrov, rekao je. — Oprostite, što dolazim bez poziva. Sjedio sam s komunistima iznad vas. Slušao sam, kako svirate. Smrtna tuga me mori. Došao sam da poslušam. Oprostite. Zaigrajte mi štogod!

Poležajev započne svirati napamet »Nocturno«. Osetrov sjedne u naslonjač u kutu kraj glasovira i mrak ga proguta. Poležajev je sasvim zaboravio, da kod njega sjedi gost. Zadrhtao je, kad je iz kuta razabrao tih, neobično mek glas Osetrova:

— Otpjevajte mi, druže, onu pjesmu, koju ste onomadne pjevali kod Koržikova! Onu o razbojniku, koji se pokajao i otišao u manastir.

Poležajev zasvira i zapjeva u po glasa:

Starac, sveti Nikodim
Priča nam staru priču:
Bilo dvanaest razbojnika
Bio Kudejar ataman;
Mnogo su kršćanske krvi
Prolili utaman.

— Slušajte, druže: je li to istina, ili doista samo priča? zapita Osetrov, pošto je Poležajev dovršio pjesmu.

— Narod je složio ovu pjesmu, odvrati Poležajev.

— Ja mislim, da je istina... Ah, druže, kad ne bi bilo istine, ne bi se moglo živjeti... Mori me smrtna tuga... Noću ne nalazim nigdje mira. Progone me prividjenja... Da... bilo je to ovako. Nešto prije revolucije upoznao me Knopp, jedan časnik, židov... Ubili su ga vojnici. Još za Kerenskoga, kad su vojnici ubijali časnike. Da. Upoznao me sa ženom moga pukovnijskoga zapovjednika... Bio sam se u nju bezumno zaljubio... Naužio sam se do volje... Ona se nije usudila ni da pisne. Ja i sadašnji čekist, Hajduk, radili smo s njom, što smo htjeli. Nego, stiže general Sablin i sakrije je, ne zna se kuda. Govore: u Finsku. Prošle godine udariše Sablina na muke i ustrijeliše ga, pa je ona, prema tome, ostala bez potpore. Njezina muža su vojnici još ranije, onako, ni kriva ni dužna, ubili. Ona je imala nešto stvari i namještaj u nekom spremištu. Ja sam za to znao. I eto, dogovorio sam se sa Šlosbergom i izdali smo nalog iz »Večeka«, da se onaj, tko bi po te stvari došao, uhapsi i dopremi k nama. U martu ove godine stigla je. Gladna, bez novaca, protjerana iz Finske. S njome je djevojčica od osam godina, bez igdje ičega. Odjeća slaba. Znači, da je već sve prodala i da joj ništa nije preostalo. Dopremiše je u »Veček«. Dogovorim se sa Šlosbergom, da je otpremimo na preslušanje Koržikovu, ali sam i ja bio tamo. Prepoznala me. A još je uvijek onakova, prekrasna, bijela. Stara ljubav, kako se kaže, ne prolazi. Zadrhtao sam od glave do pete. Zatvorili smo se dakle u četvero. Koržikov, ja, ona i djevojčica. Ja sam se prenavljao, kao da sam se pokajao. Gladovala je, a ipak bila tako čista, ružičasta, vidi se: sebi je otkidala, da djevojčicu prehrani... Mati! Koržikov joj se podsmijevao, a djevojčici turao slatkiše u usta i silio ju, da ponavlja nelijepe riječi. Hulu na Boga i Bogorodicu. Djevojčica viče na njega: — »Ne smiješ, djadja, ne smiješ to činiti. Ne smije se o Bogorodici tako govoriti«. Baca se po sobi, kao razjarena tigrica u

krletki. Plače, lama rukama, pa zašuti. Nama se tada sve to činilo veoma zabavnim. Koržikov svuče djevojčicu, pa je položi na divan, da je siluje. Ona skočila na njega. Koržikov meni dovikuje: — »Pridržite, druže, majku, neka gleda! Bit će i ona tada strastvenija, pa će vam dati više čuvstva«. Onda sam majku pograbio. Jedva sam je svladao. Tako je postala jaka. Djevojčica je plakala i hroptila. No kasnije sam se i ja na nju izvalio. Tek osjećam — hladna je. Gledam, umrla je... I eto od toga doba, druže, nemam nigdje mira. Neprestano mi se javlja pred očima. Tako sam juče unišao u sobu... U pô bijela dana... A ona sjedi u naslonjaču, raspuštene kestenjave kose, koja joj je padala niz pleća. Pogledala je na me i tek usnicama izgovorila: — »Vrati mi djevojčicu! Vrati mi Valju!« I iščeznu... I eto, druže, počeo sam se bojati. Zapjevajte mi još jedanput tu pjesmu.

Poležajev još jednom zasvira i zapjeva još tiše, nego što je pjevao prije.

Mnogo dobra nagrabiše,
Mnoge ljude usmrtiše.
Sam Kudejar u Kijevu
Našo sebi krasnu djevu.
Prekodan se njom tješio,
A po noći haračio...
Kad najednom u njemu je
Gospod savjest brobudio...

— A ima, ono, znate, reče Osetrov zamišljeno i zašuti. — Savjest, ili eto ono najviše... Bog... Ja nisam vjerovao, ali ipak... Reći ću vam, što znam, pa sudite sami. Sjećate se, da su pučki komesari izdali zapovijed, da se dokine Aleksandrovo-Nevska Lavra (manastir). Imovinu prenijeti u narodnu blagajnu, prostorije oduzeti za crvene armejce, a u crkvi da se uredi pozorište. Stigao sam i ja onamo s mornarima. Sve sami odvažni ljudi. Orlovi revo-

lucije. Uhvatili smo tamo starog popa. Strašno je bunio narod protiv nas. A na njemu nije bilo ništa tako osobito. Priprost čovjek, nevelika uzrasta, prosjed, bradica mu jedva razdijeljena onako, kako rišu Krista. Zvao se otac Vasilije. Posadili ga mornari u automobil, a on sasvim miran, gotovo sretan. A čemu se imao radovati? — Vozili su ga na strijeljanje. Onda smo najviše strijeljali na Smolenskom polju. Mornar ga pita: »A znaš li ti, baćuška, kamo te voze i što će biti s tobom?« A on odgovara: — »Toga ni vi, ni ja ne znamo. Samo Gospod Bog znade«. Mornari su se veselo nasmijali. »Pa, baćuška, ustrijelit ćemo te, pa će svemu biti kraj«. A on opet svoje: »Bit će, kako Bog odredi, jer bez Njegove svete volje ni jedna vlas ne će pasti s moje glave«. A to je, znate, tako tvrdo i krepko izgovorio, da smo mi svi zamuknuli. I tek što smo krenuli, puče nam obruč na kotaču. »Ništa«, vele mornari — »napred i bez obruča«. I povezemo se dalje. Automobil se trese i baca. Na Nevskom, pred Dumom, puca nam drugi obruč. A automobil je, moram spomenuti, bio nov: nedavno uzet iz carske garaže. Stali smo, šišli i počeli mahati glavama. Šofer veli: »Ja ću otrčati po drugi obruč u nedaleki Mihajlovski manež«. Mornari odgovaraju: »Ne treba, vozi dalje ovako!« Ali nismo stigli ni do Mojke, kad nam puče treći obruč. Da, razumijete li, pravo čudo. I odjednom postade svima nekako strašno oko srca. Da nije prst božji? Vozili smo čovjeka pravednika. Bio je medju nama jedan mornar, neki mrzovoljan djadja. Svojeručno je potopio trideset časnika. Sidra im je za noge vezao i bacao ih u vodu. I taj, eto, reče: »Slušaj, oče Vasilije! Ako još jedan obruč pukne, ili se što slično dogodi, onda idi, kud te oči vode, a ja ću otići u manastir i počet ću okajavati svoje grijehe...« Krenemo dalje. I, vjerujete li, kod Aleksandrovskoga Sada, puče četvrti obruč i pokvari se sve. Automobil stane, ni smjesta. Izadjemo. Onaj mornar iznese svećenika. Skine kapu po na-

rodnom običaju. »Blagoslovite, baćuška!« reče. Poljubi mu ruku, a za njim svi mornari, jedan za drugim, pristupiše po blagoslov... I ja s njima. — »Idite, baćuška«, govore mu — i »oprostite nam Krista radi«. — »Bog će vam oprostiti«, reče otac Vasilije i krene Gorohovom ulicom natrag... Eto, što se dogodilo. Ja sam nato trebao da se opametim, a evo, na što sam spao...

Osetrov zašuti. U gostinjskoj je vladala tišina. Vani je šumjela Neva, a valovi joj strašno zapljuskivali, kao da plaču, udarajući o granitnu obalu.

XV

Oprostite mi, druže, reče Osetrov tiho, — što vas toliko umaram, ali bih vas zamolio, da još jedanput zapjevate onu pjesmu. Ta me pjesma osvježuje.

Poležajev zapjeva svršetak pjesme:

Ataman je ostavio
I drugove i pljačkanje,
U manastir otišao
Bogu, ljudma ugodio...
Gospodu se pomolimo,
Drevnu priču ispričajmo,
Kako nam je ostavio
Sâm Kudejar-Nikodim!

Meko je ozvanjala pjesma, kidajući se tihim umirljivim akordima. Iza toga, dugo su obojica šutjeli. Gluho je udarala napolju uzburkana Neva, a kiša udarala o stakla.

— Zapovjedio je Lenjin, započe Osetrov, ustajući polako s naslonjača i prišavši Poležajevu, nalaktio se na glasovir. — Zapovjedio je Lenjin u Moskvi, da Iversku Bogorodicu skinu, a ikonu Nikole Čudotvorca, koja je visjela nad vratima, da prekriju crvenim platnom. Prvi put smo tada pod

sovjetskom vlašću svetkovali dan 1. maja. Sve smo izveli prema nalogu. Prekrili smo lik božjega ugodnika u noći i otišli. No kad sam ujutro došao sa četom crvenih armejaca, začudio sam se: skuplja se narod pred vratima i čas ovdje, čas ondje, odjekuje pjesma: »Svetitelju, oče Nikolaju, moli Boga za nas«. Raspalio sam se. »Ah«, pomislim — »opet su popovi nešto izveli. Pakost kakvu, da narod smute«. Jurnuo sam onamo. Gledam: — ugodnikov lik otkriven, a crveno platno oko njega u krpe razderano. — »Ah, čekaj malo! Neki je nitkov to učinio!« Dopremismo ponovo ljestve, prekrismo iznova ikonu platnom i stadosmo narod razgoniti. A ljudi nam govore: »Ne vodite brigu, drugovi, andjeli će svejedno vašu djavolsku krpu skinuti«. Ja sam zato ostao ondje. Dok sam s narodom govorio, nisam gledao na ikonu, jer se i tako nije moglo ništa dogoditi. Kad odjedanput čujem: — »Eno baćuške, eno našeg zagovornika!« I opet zapjevaše: »Svetitelju, oče Nikolaju«. Ja pogledam: u krpama novo crveno platno, a lik gleda na narod. Dojavismo to Lenjinu. Izgrdio nas na pasja kola. »Vjetar je«, veli — »o šiljke ikone razderao platno. Skinite ga sasvim, da ga djavo odnese!« Vjetar... Štošta je već bilo umotano u platno, pa ništa nije razderao vjetar, a sad da bude vjetar? I nitko nije ispunio Lenjinova naloga, ni skinuo ikone... Eto dakle, druže, ako sve to može da bude, onda znači, da ima i pokajanja.

Osetrov zašuti. Šutio je i Poležajev. U sobi je bilo vlažno, hladno i tiho kao u grobu. Nešto zaprašti u podu, a oni obojica zadrhću.

— A ako ima pokajanja, reče Osetrov, — ima i oproštenja.

Osetrov upali žigicu i pogleda na svoj zlatni sat s dvoglavim orlom od briljanata.

— Koliko je sati? upita Poležajev.

— Pet i pet časova... Druže, hoćete li, da skupa podjemo u kakvu crkvicu? Pomolit ćemo se

Bogu. Nitko nas sada ne će vidjeti. Ako sretnemo koga, reći ćemo, da se vraćamo iz »Večeka«, s posla.

— Hajdemo! pristane Poležajev.

— Posudite mi druže, svoju kabanicu, jer je nekako nepriličnо ići u sveti hram u kožnom odijelu.

Izadju. Na obali je bilo pusto. Vjetar se stišao, no uzburkana Neva još je zapljuskivala o granit i valovi se pjenom razbijali o tamne stubove mostova. Nigdje ni žive duše. Smrzavalo se, pa su ulice i pločnici bili pokriveni debelom ledenom korom. Ići je bilo klisko. Osetrov se uhvati Poležajevu ispod ruke i povede ga.

— Ovako se lakše ide, druže, reče.

Izadju na Gorohovu ulicu i kad su presjekli Sadovu, sve češće i češće počeli su prestizavati pojedine pješake, koji su išli u istom pravcu. Išli su starci i starice, išla je mladež, gimnazijalci u sivim kabanicama, a nekoliko crvenih armejaca šuljalo se uza zid i kao da su se stidjeli u ranu zoru svojih kratkih, engleskih kabanica i zvijezdâ na kapama. Svi su išli prema tihom brencanju, prema sumornom, no sigurnom, samotnom glasu malena zvonceta. Ta zvonjava čula se, kad su izišli na Zagorodni prospekt i pozivala ih u Zvenigorodsku. U liniji tamnih kuća s mračnim, pustim prozorima, odvajala se žutim mrljama četiri velika prozora na drugom spratu i žuto osvijetljena mrlja širokoga ulaza. U veži, pred velikom ikonom Sergeja Radoneškoga, gorjelo je stotine tankih svjećica. Jarki plamečci gorjeli su nepomično i vidjele se prikaze ljudi na koljenima, dolazili novi ljudi i polagali svijeće kraj velikog bijela svijetnjaka.

Narod se stubama uspinjao u drugi sprat. Tamo je bila malena crkva. Služba se još nije bila počela, no crkva je već bila puna. Čuli se lagani koraci, oprezan šapat, uzdasi, plač. Žena u crnini, mršava, boležljiva, klečala je pred ikonom Matere

božje i uprla velike smedje-modre oči u ikonu. Krupne suze skupljale se u njima, zastajale, odrazivale desetke žutih plamečaka, ronile se zatim niz lice i polako tekle po modrikasto-bijelim, bolnim obrazima i padale na ishabanu kabanicu.

— Udovica! prošapće jedna žena, pokazujući glavom na nju i obraćajući se starcu u starom, no dobro sačuvanom ogrtaču, koji je k njoj prišao. — Iz istoga su stana jučer u noći odveli njenog muža. Netko je dojavio, da je časnik. Našli su kod njega Denjikove zapovijedi i ustrijelili ga. Molila je, da joj bar mrtvo tijelo predadu, našto su ga na komade rastrgali i otpremili za hranu zvijerima. Sada se moli... Ostao joj malen dječak. Od svega, što je imala, preostala joj samo ta kabanica, a i ona je iznošena.

— A jesu li Fevraljevi došli na molitvu? zapita starac.

— Eno ih iza zaslonca. Kako nju Bog još drži u životu, doista je čudo. Govorila sam s njom, pa nema više ni glasa. Kolika nevolja! Kći ih je ostavila i pošla komesaru za priležnicu. A nju su bar dobro odgojili! Gospode! Muzičarka je bila i svirala na koncertima.

— A Sinicovima nisu vratili djecu?

— Još nisu. Danas će poći k samoj Kolontajevoj. «Na koljenima ću je, veli, moliti. Ta ipak je žena, pa će valjda shvatiti moju tugu«.

— A odavde ćemo da podjemo po hranu?

— Da, rekli su, danas će izdavati svakome po pola sledja. Hljeba jučer i onako nismo dobili, pa smo bez večere legli.

— Naš je Mitja u Ljesnom nabrao žira, pa smo ga kuhali. Upravo kao kava!

Bijeda i glad skupljali se u toj bogomolji. Kamo god bi Osetrov i Poležajev pogledali, svuda se razabirala blijeda lica, oborene glave, suze, crvene vjedje, odasvud su dopirali uzdasi i plač.

I odjednom se sve stiša. Iz žrtvenika odjekne jedva čujni glas svećenika. »Amin« hitro odgovori ćato na klirosu i stade čitati psaltir. Proskomidija (žrtvena molitva) se počinjala.

Poležajev je slušao isprekidane fraze, koje su dopirale s klirosa, gledao u skupinu ljudi, koja je napunila crkvu i nove su mu misli prelijetale glavom. U polutami hrama, osvijetljena samo svijećama, koje su gorjele pred ikonama, i kandilima, u tami duboke zimske noći činilo mu se, da je zašao u svetost davnih vremena, pa da to nije onaj od rana djetinjstva poznati hram manastirskog podvorja na Znamenskoj ulici, kuda je kao dijete zalazio s materom, bratom Pavlikom i sestrom Oljom, a kamo je dospio sada u ovim tako užasnim prilikama, — nego da su to drevne katakombe iz vremena kršćanskih mučenika. Svaka riječ molitve, psalma, svaki svećenikov uzvik ispred tamna žrtvenika dobivao je novo, duboko značenje, kojega ranije nije primjećivao.

Poležajev je bio sit, ali je shvaćao gladne, jer je često gladovao. Shvaćao je tugu, jer njegova lična nevolja, njegova briga, njegove muke savjesti bile su neizmjerne. Moralno iskušenije, što je služio pod crvenim barjacima i bio pravovjerni komunist, bilo je jače od svih tjelesnih patnja, pa i od samog smrtnoga užasa u polutamnoj garaži.

Drevna molitva olakšavala mu je jad. Davala mu nadu u spasenje.

»Pomiluj mja, Bože, po velicej milosti Tvojej! čitao je djakon, — i po množestvu ščedrot Tvojih očisti bezakonije moje. Najpače omij mja od bezakonija mojego, i od grijeha mojego očisti mja: jako bezakonije moje az znaju, i grijeh moj predo mnoju est vinu. Tebje edinomu sogreših i lukavoje pred Toboju sotvorih . . .«

Sve je to tako odgovaralo mislima i raspoloženju Poležajeva i Osetrova.

»Okropiši mja isopom i pače snjega ubjeljusja. Sluhu mojemu dasi radost i veselije: vozradujutsja kosti smirenija . . . Serdce čisto soziždi vo mnje Bože i duh prav obnovi vo utrobje mojej . . .«

— O, Gospode! mislio je Poležajev, — ali kada, kada će to da bude!!

. . . »Pleščma Svojimi osjenit tja . . .« »Ne uboјišisja ot straha noščnago, od strjeli letjaščija vo dni . . . Padet ot strani Tvojeja tisjašča i tma odesnuju tebe, k tebe že ne približitsja . . . Na rukah vozmut tja, da ne pretkneši o kamen nogu tvoju: na aspida i vasiliska nastupiši i popereši lva i zmija«.

Nadom i vjerom u pobjedu i spas zvučale su ove smione riječi i Poležajevu se više nije činio tako strašnim i tako bezizlaznim položaj Rusije . . .

Naokolo su ljudi uzdisali i šaptali riječi molitve i nikad, nikad nije tako vruće molitve slušala ta malena crkva . . . Tim ljudima preostala je još jedina molitva. Nova radničko-seljačka vlada sve im je oduzela: oduzela im imovinu, pravo na trud, slobodu, čast, pravo ljubavi, — ostala im je samo molitva, pa i moliti mogli su se samo potajno, rano u zoru, kad iza krvave kupelji spava okrutna »Večeka«, kad se krvnici protežu na otetim posteljama. I oni su se molili i tražili od Boga pomoć . . .

»Gospodi pomiluj, Gospodi pomiluj . . .« četrdeset puta ponavljao je štioc, a to nije bilo dosadno i nerazumljivo, već kad bi i sto puta ponovio te dvije riječi, usta ovih ljudi poslušno bi šaptala za njim: »Gospodi pomiluj!« Ništa drugo im nije preostalo! . . .

Počela se liturgija. Na desnom klirosu pjevao je malen, dobro izvježban zbor. Tu su bili pjevači i pjevačice iz opere, koji su ovdje, na klirosu siromašne crkvice, zaboravljali sramotu večernjeg služenja pohotnom židovu, lupežu i spekulantu. Tu su

pjevali gimnazijalci i gimnazijalke, koji su ostavili školu, jer su spoznali besplodnost sovjetske nauke.

Meko su počeli pjevati »Jedinorodni Sine i Slove Božij!«, no kad su došli do kraja, odjekne čitavom crkvom strastven vapaj: »Spasi nas, spasi nas, spasi nas!«

Sva se crkva bacila na koljena. U polutami vidjela se zaplakana lica, sagibala se krsta i ljudi su padali čelom na zemlju — »Spasi nas, spasi nas!«, ponavljali su...

— Hajdemo, — prošapće Osetrov Poležajevu, — ja ne mogu više!

I kad su se spuštali po stepenicama, prepunim pobožna svijeta i kad su dolje prolazili pokraj ikone, dopiralo je ozgo kao prhat: — »svjatij Bože, svjatij krjepkij, svjati bezsmertni, pomiluj nas!...«

Počelo je svitati. Na suprotnoj strani mutno su se razaznavale niske zgrade lovačke pukovnijske vojarne. Primicao se blijed, hladan dan. Nebo se zelenjelo na istoku. Poležajev s udivljenjem opazi, da niz lice Osetrova teku suze. »Lijep komunist!« pomisli. »I Lenjin se još usudjuje govoriti, da je religija opium za narod«.

Obišli su jednu čudnu skupinu. Žena je na ručnim saonicama vukla napola golu lešinu. Otraga je trčkala djevojčica od pet godina. Saonice su škripale na zamrzlom kamenju, poskakujući nejednako. Truplo je bilo privezano grubom uzicom, a noge, omotane u nekakve krpe, vukle su se po pločniku. Pokojnikovo lice bilo je izmršavljelo i zelenkasto, bijelo, a žena, koja ga je vozila, bila je isto tako zelenkasto-bijelog lica. Često je zastajala. Za nju je bio težak taj mrtvac.

— Dopustite, gospodjo, pomoći ću vam! približujući joj se, reče Osetrov.

Žena pogleda Osetrova divljim, mrkim pogledom. Njen pogled klizne se preko njegove crvene zvijezde i ona ljutito vikne:

— »Nosi se od mene, sotono!« i s naporom povuče saonice.

Osetrov uzdahne, ponikne glavom i krene naglo napred.

XVI

Kod kuće zateče Poležajev Koržikovljevo pismo. »Druže«, pisao mu Koržikov. »Danas u sedam sati naći će se kod mene gdjetko sa predjašnjega objeda. Drug Vorotnikov dovezao nam je sa Dona kečigu. Uništit ćemo je. Dodjite. S komunističkim pozdravom — Viktor Koržikov«.

Tih dana bio je Koržikov kao bijesan. U njemu je kipjelo nešto u duši; osjećao je neshvatljivu tugu srca i zalijevao je vinom, kokainom, razvratom i krvlju. Dopremili su mu Tanju Sablinovu, no čekist, koji ju je doveo u Gorohovu ulicu, pisao je Koržikovu, da je djevica takva, da se ne bi isplatilo prljati se. Žuta i mršava kao smrt. Koržikov je odgovorio kratkim pisamcem: »U gubitak!« te nije ni pošao, da vidi svoju istokrvnu sestru.

Sve mu je dogrdilo. On je već sve okusio, sve prokušao i u svemu se razočarao. Htjelo mu se nešto osobito. A osobito ništa nije nalazio. Javno se narugao svetačkim moćima. Savjest ga nije mučila: plesao je i obavljao nuždu u crkvi, a osjećao je u svemu samo dosadu. Ispred očiju mu je neprestano prolazilo blijedo Sablinovo lice i smućivalo ga, što su niz to lice tekle suze, a nije ispustio ni jednoga uzdaha, niti je zatražio milosti. »I gle«, mislio je — »isto je takav i Poležajev. Oni imaju jaču silu nego mi. A zašto se ne isprijeće? Zar još nije došlo vrijeme? A ako dodje?« Strah zahvati Koržikova. »Je li Poležajev komunist? Djavo bi ga znao. On izvodi takova djela i tako razumno vodi svoju švadronu, a smrti se ne boji, da su njime svi zaneseni. Njegove isprave i pisma pregledavaju se,

*

nikamo ne zalazi, niti s kim druguje... Rahmatov i Osetrov upravo luduju za njim. Sam Hajduk je rekao jednom: »S karakterom, umom i voljom, kakvu ima drug Poležajev, trebao bi da postane čekist, a ne da u crvenoj pukovniji gnije. Što mi činimo uz kokain, on će, ako je potrebno, izvesti pri potpunoj svijesti«.

— A ne izvodi, eto! reče Koržikov uzbudjeno.

— Znači, da zasad ne nalazi potrebnim, reče Hajduk. — On se štedi. Mi ćemo se svi istrošiti, a on će ostati.

— Ja ću ga prisiliti na posao! propišti Koržikov...

Poležajev je sve to znao. Znao je, da je kod njega i Koržikova kosa naišla na kamen i osjećao je, da se nad njim nadvija oluja. Od njega će zatražiti da izvrši kakovu strašnu gnusobu, a kad on odbije da to izvede, predat će ga izvanrednoj komisiji i okriviti zbog proturevolucije. Poležajev je imao jedno neobjašnjeno mjesto u svojoj prošlosti. Gdje je bio godine 1918. i 1919.? Kazivao je, da je radio naVolgi. Ali sada, kad je Wrangelova vojska raspršena i kad su mnogi dobrovoljci pali u ropstvo, moglo se naći ljudi, koji će ga prepoznati.

Dražiti Koržikova bilo je opasno i Poležajev odluči poći na večeru, gdje će, dakako, iza kečige sa Dona zaredati kojekakve gnusobe nalik na one, kakve su se desile ljeti na večeri.

Koržikov je, očekujući goste, hodao po dvorani, u kojoj su visjeli portreti Sablinovih predaka.

Pio je kokaina, pa je bio uzbudjen i uzrujan. Opet mu se činilo, da ga portreti prate očima i pokretom glave. Neki general u išivenoj odori s visokim, na prsima otvorenim okovratnikom, pun ordena, bio je kao živ. On je Koržikova razdraživao.

— Što hoćeš, huljo? zapita on, zaustavljajući se ispred portreta. — Bijeli gardist, imperijalist, vlastelin... Eh! Oderao bih ja tebe po svim pravilima staleške borbe... Sve vas treba prevesti na drugu obalu. Nitkovi!

Htio je da puca u portret, ali mu odjednom postade beskrajno dosadno i žalosno. Ta dosada i tuga, koja ga je katkad zaokupljala, trovala mu je život.

— No, s tobom u blato ljudsko! reče sumorno i udalji se od portreta.

Portret mu se ismjehivao. »Pobjedjuju oni nas«, pomisli Koržikov... »A što onda, kad nas pobijede! Hulje... Buržuji!... Vlasništvo... Drugu Kamenjevu darovali su za pobjedu nad Denjikinom kuću u Moskvi... u vlasništvo! Kakav je to komunizam? Komesar Jerohin uzeo je za ženu djevojku buržujku i vozio se u Gačinu na vjenčanje! S popom, s pjevačima, sa svjedocima se vjenčao!... »Tako će«, veli — »biti čvršće«... A komunist Lenjin doziva kapitaliste iz tudjine, dijeli im koncesije, garancije. »Bez toga«, veli — »polipsat će narod od glada«. Kakav je to komunizam? Neka on slobodno umre! Trocki ide pametnije i sigurnije. Drug Gorki kupuje stare stvari: porculan, igračke; sabire kolekciju, takodjer kao u neko vlasništvo... Je li to komunizam? Djavoli storepi! Izobličeni buržuji... Ne, Burjanov i Stocki nisu tako učili«.

I opet se rastuži. Burjanov je imao svoju vilu i služinčad je držao...

»Svi su podlaci«, reče Koržikov...

U taj čas stignu prvi gosti: Ljubovin i Beba Drancova.

— Čik! reče Ljubovin, što je imalo da znači: **č**ast **i**mam **k**lanjati se (po prvim pismenima u svakoj riječi).

— Ms! odvrati Koržikov, — što je značilo: **m**olim **s**jednite, — i sâm sjedne.

Odmah iza Ljubovina počeli se skupljati pozvanici. Središtem večere bio je sam Vorotnikov, koji je stigao s Wrangelovske fronte. U carsko doba, Vorotnikov je bio dobar narednik u husarskoj pu-

kovniji Sablinove divizije. Bio je lijep muškarac, čitav hvat visok, mlad i smion, s »punim nizom«, to jest s georgijevskim krstovima od sva četiri stepena na grudima; bio je razbijač i prostak, koji je umio ugoditi zapovjedništvu i u pravo vrijeme udariti mu u oči. Nekad je, iza juriša njemačkoga pješaštva u prodoru kod Kostjuhnovke, dojurio k Sablinu, sretan zbog izvršena junaštva i javio mu, da je sam »četrnaestoricu posjekao«. Tada je već bio potpraporščik. Švadronu je držao u redu i na dane dolaska kakova god zapovjednika neizostavno je odredjivan Vorotnikov za dnevnog nadzornika ili za pratnju, jer je umio lijepo ugadjati i imponirao svojim izgledom, punim vojničkoga dostojanstva, uzrastom, medaljama i krstovima. Njegova poljska koliba, ili zemljanica bila je uvijek iskićena slikama carske porodice, a ni u jednoj švadroni nisu umjeli tako lijepo pjevati himnu, kao u njegovoj.

Imao je ženu, punačku i marljivu osobu, koja je nosila grubi rubac i koja je u švadronskom dvorištu gojila svinje i kokoši. Švadronski časnici poštivali su je, a ona sama oglašivala se medenim glasom pred švadronskim zapovjednikom, sklanjala se s puta i duboko se klanjala pukovnijskim damama. Vorotnikov ju je držao u strahu i kad su polazili kamo iz vojarne, »u grad««, on je išao napred, a ona iza njega. Vojnici je nisu voljeli zato, jer je znala pritegnuti svakoga, da joj posluži i štogod napravi. Jedan joj je iznosio vedro pomija, drugi donosio svinjama slame, treći ugonio kokoši. Ona je bila dama za gospodarstvo.

Revolucija zavrtjela je Vorotnikovu mozgom. S početka se dugo opirao, šta više, zabranjivao vojnicima, da nose crvene trakove. Izabrali ga za delegata na sveopći vojnički kongres u Petrogradu i odande se povratio sasvim promijenjen. Na grudima je imao golem crven trak, volio da govori govore, pune maglovitih riječi, kojima ni sam nije shvaćao smisla i postao »partijskim« čovjekom. Prvoga dana

pojavio se u ime odbora kod zapovjednika divizije, ne kod generala Sablina, nego kod drugoga, i izbrbljao mu dosta drzovitosti.

— Nas su, gospodine generale, držali u tami, vikao je strastveno. — Ništa nam nisu kazivali i ničega nam nisu objašnjavali. U Petrogradu sam tek doznao, što je prava sloboda, što su tekovine revolucije i što je diktatura proletarijata! Vojnik je dužan evo... evo... revolucirati i sva će vlast pasti vojnicima u ruke.

Uz onu smetenost zapovjedništva, koja je vladala u pukovniji, vlast je doskora prešla u ruke Vorotnikova i odbora. Počeli su je pokazivati time, što su podijelili novac iz blagajničkog sanduka, kod čega je lavlji dio dopao Vorotnikova. Iza toga su časnike izjednačili s vojnicima i prisilili ih, da se postavljaju u red s kotlićima pred vojničkom kuhinjom. Napokon su oduzeli i prodali privatne časničke konje.

Vorotnikov se zaljubio u Kerenskoga. Odlazio je na bojište, da sluša njegove govore, protiskivao se u prve redove, odgovarao mu strastvenim govorima u ime svih vojnika i »sve armije«, kunući se, da će služiti Kerenskomu, a proklinjao je Cara. Kerenski ga je promaknuo na korneta za revnost i odanost revoluciji.

Kad je praporščik Krilenko držao svoj govor, koji je završio time, da je skinuo sa sebe odlikovanja i naramenice, Vorotnikov je bio prvi, koji je u divljem zanosu skinuo sa sebe niz krstova i medalja i ponio ga kroz gomilu Krilenku.

— Do djavola, drugovi! vikao je svojim jakim naredničkim glasom, — s ovim znakovima carizma, s popovima i ropstvom! Želim sačuvati samo engleski križić, jer je Engleska država slobode i mnogo je pomogla revoluciji!

U danima boljševičkog prevrata, kad su još svi, pa i sami boljševici nosili naramenice, on se pojavio bez njih, izgužvan, omotan vrpcama brzometnog

odjeljenja, sa tri samokresa i izjavio svoju odanost drugu Lenjinu. Bio je odredjen na južnu frontu i našao se u saratovskim stepama.

Na početku rata odaslao je svoju ženu na selo, gdje je morala skromno živjeti kod roditelja. Iza razdjeljenja blagajničkoga sanduka primila je nalog, da se odijeli i da kupi na selu kuću s dućanom i da se bavi trgovinom. Postavši komesarom, Vorotnikov je uredio svoj harem od »samih aristokratskih gospodjica«, popunjujući ga gimnazijalkama osvojenih gradova, a ženi je poslao svežanj novaca s nalogom, da za neko vrijeme napusti buržujske predrasude i trgovinu, jer se trgovina protivi komunističkoj nauci i kažnjava strijeljanjem, nego da potajno kupuje od seljaka žita i masla, pa zamjenjuje »gospodi« za zlato, briljante, stare »tabatijere« i »minijature«. Ti si supružnica naša«, pisao je Vorotnikov; »bivala si po časničkim stanovima i treba da shvaćaš smisao toga. Doći će pravi poredak i sve to dat će nam i silu i slavu...«

Na večeru Koržikovu došao je u svoj svojoj krasoti, s ordenima crvene zvijezde i crvenoga barjaka na grudima, ponoseći se posljednjim odlikovanjem Trockoga: puškom na crvenom remenu. Prijašnje skromnosti i otrcanosti, vrpci brzometnog odjeljenja i samokresa za pojasom nestalo je bez traga. On je bio lijep. Kosa mu je bila razdijeljena dugačkim razdjeljkom i namazana mirisavom pomadom; viteški brci, koji su mu nekoć tako lijepo prikrivali usta s prekrasnim bijelim zubima, bili su ostriženi i u dva grmička stršili su nad gornjom usnicom; na sebi je imao elegantan frensh, englesku opremu i skupocjenu kavkasku sablju sa crvenim trakovima na balčaku. Na nogama je imao kicoške, husarske crvene hlače i vrlo lijepe čizme s rozetama. Kao gost svakamo bi pristao. Na komunističkoj hrani on se ugojio. Velike ruke bile su mu njegovane i krupni tvrdi nokti, kojima je nekad kao izvijačem odvrtao šarafe, bili su mu ulašteni kod

iskusne manikirke. Krupan, zdrav i veseo, proizvodio je utisak vojnika, koji se na vojničkoj predstavi uparadio kao engleski gentleman.

XVII

Večera je divno uspjela. Koržikov je pozvao starog velikokneževskoga kuhara, da ju pripravi i naložio mu, da napravi i posluži onako, kako se posluživalo kod velikoga kneza. Lakaji i sudje dobavljeno je iz dvora. Vino je poslao Vorotnikov iz najboljih vinograda donskih kozaka, dok su konjak dobili od komesara narodnoga zdravlja. Sabralo se trideset gosti. Iza pečenke, prekrasne teletine, donesen je šampanjac. Koržikov je sjedio na čelu stola. Bio je mračan, zamišljen i ni s kim nije govorio ni riječi. S desne strane sjedio mu je Vorotnikov, a s lijeve vojenspec Rahmatov. Kraj Rahmatova sjedio je Šlosberg, a dalje Jenny, Poležajev, Beba Drancova, Golub, dva mlada časnika komunističke pukovnije, Hajduk, Mima Granilina, a još dalje: Ljubovin, časnici, komunisti Koržikovljeve pukovnije i Vorotnikovljevi ordonanci. Šlosberg zakuca viljuškom po tanjuru, ustane sa čašom vina, omjeri već pripite goste pažljivim pogledom i s držanjem iskusna govornika započne svoj govor.

— Drugovi! rekao je. — Kao uvijek, tako i sada ima da bude naš prvi govor o sadašnjem političkom momentu. Taj je momenat znamenit. Slavimo heroja krimske pobjede, druga Vorotnikova. Slavimo posljednju i konačnu pobjedu proletarijata nad buržujima, kapitalistima, imperijalistima i popovima. Prije podrug godine, kad smo se borili s Kolčakom na iževskoj fronti, stigla je vijest o pouzdanom, dobro ispitanom i neobično znamenitom faktu. Kad su tamo, oko Iževska, na nas jurišale posljednje čete bijelih gardista, išli su pred njima reditelji, a za njima je orkestar svirao »Bože

Carja hrani«, dok je na barjaku stajalo: »Da živi Ustavotvorna skupština!« Neružan preplet, može se reći. Pomislit ćeš, što je zapravo nosila u svojoj utrobi skitnica učredilka?*) — Cara!

— No, možda je to izuzetan fakat? Nipošto. U isto vrijeme su moskovske i petrogradske novine javljale, što se u to doba dogadjalo na Krimu. Tamo su vlast pograbili menjševici i es-eri; tamo su na čelu vlasti stajali znameniti Liber, Rudnjev i druga gospoda. Razumije se, njima su pritekli u pomoć buržujski Englezi i iskrcali neznatan odred. A kad su se u luci za doček saveznika sakupili Liber, Rudnjev, menjševici, es-eri i kadeti, čitav cvijet tamošnje tako zvane socijalne demokracije, pozdravio je prispjeli engleski parobrod na pristaništu sakupljene socijaliste-revolucionarce i menjševike s himnom »Bože carja hrani«. Odjeknula je himna i govorilo se tada, da su Liber i Rudnjev bili ponešto smeteni. Nešto staro progovorilo je u njihovoj novoj duši. No mjesni ministar vanjskih posala, kadet Vinaver, izrekao je umirljiv govor: Englezi znaju, da nema druge službene ruske himne. Dašto, da je internacionalna socijalistička himna, ali ona pripada boljševicima. Englezima nije preostalo drugo, nego da zasviraju: »Bože carja hrani«. I moguće je, da su se Liber, Rudnjev i drugi socijalni demokrati potpuno zadovoljili tim naučnim objašnjenjem kadeta Vinareva, najbližega pobornika gospodina Miljukova, koji je imao muževne odvažnosti, barem na početku revolucije, da se otvoreno izjavi kao monarhist.

— Da, drugovi, tako je bilo svagdje. Ma koliko se Denjikin i Wrangel uklanjali himni »Bože carja hrani«, ona se orila i na Donu, i na Kubanu, i na Krimu. Takav je bio položaj, drugovi, svuda. Gdje su na vlasti buržuji, tamo njihovi lakaji — menjševici i es-eri, socijalni demokrati starog državnog kova, sazivlju, ili se prave kao da sazivlju, ili se spremaju da zazovu učredilku.

*) Pogrdni naziv za Ustavotvornu skupštinu.

— Tako je bilo. I zato smo morali uništiti, satrti s lica zemlje Don, Kuban, Kavkaz i Krim, morali smo obeskrviti Sibiriju, da carske generale i vlastelu lišimo temelja, na kojem bi mogli propagirati cara pod zastavom Ustavotvorne skupštine. Sada je to postignuto, drugovi. I mi pozdravljamo u osobi Vorotnikova jednoga od pobjedilaca najopasnijega radničkog i seljačkog neprijatelja.

Svi ustanu i krenu sa čašama prema Vorotnikovu. Gdjetko nesigurno i suzdržljivo poviče: Ura!

Kad su ponovo posjedali, ustremi se Koržikov mračno na Šlosberga. Pogled njegov bio je tako težak i uporan, da su svi, koji su sjedili na čelu stola, uvukli dušu u sebe. Na drugom kraju čuo se usred tišine ushićen mlad glas:

— A kakav je samo konj, velim ja vama, bio pod njim. Divota! Upravo — carski konj!

Govornik osjeti, da njegov glas samotno zvuči za stolom, pa se smete i zamukne.

— Sve ti to lažeš, Šlosberže! izbaci Koržikov tmurno i teški pogled upilji u Šlosberga.

— Kako to? zapita uvrijedjeno Šlosberg.

— Tako! reče Koržikov, šibajući čitav stol mrkim očima ispod nabreklih tamnih vjedja. — Sasvim jednostavno kako! Ostruži sebe, pa ćeš i ti zapjevati »Bože carja hrani«, a da ćeš svakako zanosno slušati i skinuti kapu, to je nepobitno!... A drug Vorotnikov, iako je obrijao brk i pričvrstio crvenu zvijezdu, ipak je carski narednik i bio bi sretan, da može kao nadglednik pred dvorom stajati... Ovako, kako je sada, čini mu se mirnije i sigurnije, nego da se mora bojati Večeka!... Dalje tamo sjedi drug Poležajev, kojemu car upravo viri iz očiju... A seljaci? Oni se ne boje toliko cara, koliko vlastelina, koji će im zemlju oduzimati... A radnici?... Eh vi, vajni komunisti! — I Koržikov opsuje strašnu rusku psovku.

— Dopustite, druže komesaru, uplete se Vorotnikov. — To, što vi govorite, valja dokazati.

— Dokaza-ati? otegne Koržikov... Pa dobro, dokazat ću. Rusijom, druže, mogu vladati ili boljševici, ili car, drugoga izbora nema. Kad bi Kolčaci, Denjikini, Wrangeli i Judenići pošli sa carem, zasvirali himnu i u carsko ime počeli dijeliti zemlju, vi se s njima ne biste borili.

Koržikov zaokruži pogledom i pokaže rukom portrete Sablinovih predaka.

— Jesi li vidio? reče. — Oni bi im pomagali. Iz grobova bi poustajali i pošli za njima. No sa čime su oni polazili? S ispražnjenim carskim mjestom. S govorima i programima. Vi se dičite pobjedama, a niste ih vi pobijedili, nego mi... Mi svojim geslima. Nama je to potpuno jasno... Za čim ideš, to treba da i cijelom dušom radiš.

Koržikov se otkrene od Vorotnikova, zamukne i počne srkati sladoled.

Golub je za čitavo vrijeme Koržikovljeva govora treptao suznim crvenim trepavicama, da umiri Vorotnikova, kojega je smeo neobičan i oštar ton domaćinov, a onda se obratio k njemu i počeo umiljato i uslužno:

— Sjećate li se, druže, na voroneškoj fronti? Jahali smo nas dvojica, uz nas dva ordonanca, i odjednom nas napalo šezdeset bijelih. To je bilo nešto! Svakako smo oko dvadeset i pet ljudi sasjekli, a ostali se razbježali.

Vorotnikov se obradovao takovoj pomoći i smjelo odvrati:

— Da, tako je bilo... Bilo... No, takove sukobe nisam ja onda prvi put proživio. Sjećate li se, obrati se prama Rahmatovu, — u Kostjuhnovskom prodoru, za generala Sablina, ja sam četrnaest Nijemaca svojim rukama sasjekao?... Eh!...

On se prekine i prestane govoriti.

XVIII

Poslije večere svirao je i pjevao orkestar Budenoga. Koržikov je čas sjedio u kutu kraj prozora, čas hodao po sobi, ne razgovarajući se ni s kim.

Pjevao je pozvani znameniti operni pjevač i jakim basom potresivao stijene dvorane, ispunjujući ih zvukovima »revolucionarnih« pjesama, »dubinuškama« i »Sunce izlazi i zalazi...«

— A hoćeš li otpjevati »Bože carja hrani?« prilazeći k njemu i gledajući mu uporno u oči, zapita Koržikov.

Poležajev se nalazio nedaleko od pjevača.

— Ako zapovjedite, uspravljajući se na vojničku, odgovori pjevač, — sve ću pjevati. Glad sili na sve.

— No, no! reče Koržikov nježnije. — Ja se samo šalim. Evo ovaj, — Koržikov pokaže na Poležajevu, — taj bi i sit zapjevao.

Koržikov se udalji.

Poležajev je opazio, da Koržikov pristaje za njim i shvati, da će se danas dogoditi ono, što je on već davno očekivao od Koržikova. Ono, što nosi ime »provokacije« i vodi neminovno u smrt. Ali je bio miran. Još u času, kad se Poležajev zaputio u sovjetsku republiku, on je svijesno sebe osudio na smrt i na muke. I smrt i muke sada su se približavale. Možda će se već danas započeti njegov strašni put na Golgotu časničkih muka. Dosad doduše nije ništa još izveo, ali će ipak umrijeti miran. Ovo pola godine života pod crvenim barjacima dokazalo mu je, da je Rusija živa. Ona je živa pokopana, raskidana, izranjena, izmučena, ali će ustati, ustati doskora, jer živi vjera kršćanska, jer u narodu mnogo žale za carem i čeznu za poretkom, za krasotom i snagom ruskoga imena. Boljševizam, okolne države, sve su to stvorile Engleska i Francuska, Njemačka, djavo, možda i masoni, ako takvih ima.

No... Vozdvignu cerkov moju i vrata adovi ne odoljejut ju!

Koržikov se uzrujava, Koržikov se ljuti i drhće, a to je dobar znak. Osjeća svoju propast.

Koržikov pridje k Hajduku.

— U koliko je sati odredjeno? zapita ga.

— Poslije dvanaest, odvrati Hajduk.

— Kod mene?

— Da, kod vas.

Koržikov pogleda na sat. Trebao je još jedan četvrt do dvanaest.

— Druže Osetrove, reče on, — vi ćete poći sa mnom.

— Slušam, sagibajući lijepu kuštravu glavu, reče Osetrov.

Koržikov pridje sasvim blizu Poležajevu.

— I vi ćete, druže, poći s nama!

Iz Koržikovljevih očiju izbijala je nježnost i umiljatnost, koje Poležajev nije ranije opažao.

— Kamo? upita Poležajev.

— U črezvičajku, odgovori Koržikov nježno.

— Po što? zapita Poležajev suho.

— Vi niste nikad vidjeli boljševičkoga pravosudja. To je poučno. Danas je odredjeno osamnaest bjelogardijskih časnika i jedna žena. Djevojka iz društva. Htjela je da spasi cara. U Jekaterinburgu je obavljala iskapanja. Moja sestrica: — Tatjana Aleksandrovna Sablina. Pogledat ćemo dakle, druže, kako se to čini. Jeli smo i pili. Jeli smo i sladoled, pili šampanjac, i sve to po buržujski. Još ćemo da se napijemo ljudske krvi — po proletarski.

Poležajev poblijedi kao krpa, ali ostade miran. Predao se volji božjoj. Sjetio se jučerašnjeg razgovora s Osetrovim o svećeniku ocu Vasiliju i o ikoni Nikole Čudotvorca. Pa ako ga usud na tako čudan način sastavlja s Tatjanom u črezvičajci na njezinoj smrtnoj kazni, ako mu je sudjeno da umre zajedno s njom mučeničkom smrću, neka tako i bude, ali će je on bar spasiti od sramote.

— Dobro, odgovori. — Bit će svakako zanimljivo. Izbliza nisam nikada gledao.

— Hoćeš li kokaina? zapita ga Koržikov šapćući strastveno i gotovo na uho. — Da samo prokušaš. To je tako prijatno... uzbudjuje. Povest ćemo i Jenny. Hoćeš li?

— Ne znam, otegne Poležajev kao u snu, razabirući i sâm jedva svoj glas. — Možda... Zašto da ne pokušam?... Mislim, da će se kokainom osjećanje ojačati.

— Da, šaptao je Koržikov. A hoćeš li još nešto? Mi ćemo osudjenike postaviti u red... ja ću leći s Jenny, a ti s mojom sestricom. A? A oni neka gledaju... Ako ne će, prisilit ćemo ih... Prije strijeljanja... Neka se nadive!

— Smislit ćemo štogod, odgovori Poležajev, dok ni sâm nije čuo svoga glasa.

— Drugovi, vikne Koržikov, — vi jedite, pijte i veselite se, a mi ćemo vas na kratka pola sata ostaviti. Idemo da udovoljimo junačku svoju desnicu, i poslužimo revoluciji. Jenny, Hajduče, Osetrove, Poležajeve, hajdemo!

XIX

Hajduk je sve pripravio u istoj Koržikovljevoj kući. Kraj vrata natisnuo se odio crvene vojske. Lagan i brz automobil Rahmatova stajao je u veži. Koržikov sa svojom pratnjom udje u dvorište; tamo je stajao teretni automobil i šoferi čekisti vrzli se oko njega u svojim skupocjenim krznenim kabanicama. Velik podrum, koji je služio nekad kao pivnica i spremište, bio je jasno osvijetljen. Kroz malene niske prozorčiće dopiralo je bijelo električko svijetlo u potocima na dvorište i osvjetljivalo zaledjeno kamenje i uzak pločnik. Na ulazu u podrum stajao je crveni gardist s puškom. Ulaz je bio uzak sa strmim stubama. Sve je to nekako s pomnjom

opažao i proučavao Poležajev. Razabrao je, da teretni automobil zaklanja ulaz od odjela crvene vojske, da su ulična vrata otvorena i da u automobilu sjedi poznati šofer Rahmatova. Poležajev je opazio i to, da je blijed i uzbudjen. Šofer je bio mladić tehnik, koji je pošao k Rahmatovu, da prehrani svoju mater i troje sitne braće.

Podrum je bio nizak, a dva svoda dijelila su ga na tri dijela. U prvom dijelu stajalo je tridesetak crvenih armejaca. Kad je ušao komesar sa čekistima, stadoše oni u »pozor«. U drugom, srednjem dijelu, čisto pometenom, bila je postavljena sofa, dva kavkaska naslonjača, malen maurski stolić od crna drva, obložen sedefom. Na stoliću stajale su dvije boce i čašice, zdjelica s ukuhanim voćem i kutija sa cigarama i cigaretama. Crveni armejac čuvao je s puškom sve te dragocjenosti. Pred sofom bio je prostrt sag i razbacano nekoliko šarenih kavkaskih jastučića. U trećem dijelu podruma, kopali su velikim lopatama mršavi ljudi, odjeveni u zamazano, izagnjilo otrcano rublje usku i duboku jamu, a nadzirali ih crveni armejci.

Koržikov je bio nenormalno uzbudjen, zelenoblijeda Jenny neprestano je usrkavala kokain i odmah prišla k stoliću, nesigurnim pokretom nalila čašicu konjaka i ispila ju. Nos je uvlačila. U podrumu je odisalo vlagom, svježim izmetinama i oštrim znojem nezdravih ljudi. Hajduk je bio blijed, ali miran i vanredno pažljiv. On je bio kao na straži. Poležajev pogleda Osetrova. Obično pijan u to doba noćnoga bančenja, sada je Osetrov bio potpuno trijezan, miran i pun neke odlučnosti. On pogleda Poležajeva pažljivo i duboko, a Poležajev pročita u tom pogledu izraz prijateljstva i spremnost za pomaganje.

— Vrlo lijepo uredjeno! reče Koržikov. — Nisam ni očekivao, da će tako ispasti. Samo jedno nije lijepo, a to je, da su nitkovi već dospjeli sve zagaditi.

On podje po sagu, zapali cigaru i obrativši se Poležajevu, reče:

— Danas ste vi moj gost i hoću da vam sve pokažem. Uz vaše živce, postat ćete dobar čekist. Valja samo ruku nabiti, no stvar je tako jednostavna. Da pogledamo naše individue... Pozor, tamo! Prestanite, kopati! povikne on prema stijeni.

Kopači prestanu i postave se uza stijenu. Bili su to ljudi, koji nisu nalikovali na ljude. Mršavi, izmoždeni, sa strašno poraslom kosom, koja im je u čupercima stršila, a bili su u samom otrcanom rublju. Na desnom kraju stajao je mladić od neko petnaest godina, tako propala lica, da se izdaleka činilo, kao da na tankom vratu stoji gola lubanja. Obrazi mu bili upali, a usnice se suzile i okorele. Kroz rupe poderane košulje probijalo je mršavo, pomodrelo, žuto tijelo i oštro se isticao prsni koš. Tanke bijele noge tužno su stajale na svježe iskopanoj zemlji. Velikim svojim tamnim očima netremimice je gledao Poležajeva, a Poležajevu se činilo, da je negdje već vidio tog visokog i mršavog mladića. Do njega je stajao starac s velikim trbuhom. Imao je na sebi samo staru, od dobra platna, čistu košulju. Debeo vrat bio mu je gol i punačke kratke noge bile su ružičaste od apopleksičkog priliva krvi. Malene i sive oči bile su uprte u došljake. U njima se odražavala čudna smjesa ponosa i straha. Podalje je stajao vremešan, bradat čovjek tužna izgleda s naočarima, mršav i nezgrapan, a iza njega čovjek srednjih godina, bodar, uspravan, koji je smjelim i oštrim pogledom promatrao pridošlice. Popravljao je na sebi košulju i gaće, kao da se stidio poradi neskladnosti svoje odjeće.

Na drugom kraju stajala je žena. Učinivši nekoliko koračaja, prepozna ju Poležajev, te od tog časa nije više skidao s nje očiju, prepoznajući postepeno mile, drage crte. Od prijašnje Tanje preostale su samo njene oči, plave kao različak. Vlasi su joj bile

odrezane poslije tifusa i sad su joj, rastući, stršale iznad glave, okružujući kao zlatnim sjajem prekrasno lice mučenice. U obrazima joj nije bilo ni kapi krvi. Nosnice tankog, lijepo ocrtanog nosa, ljutito su se širile. Blijedi i upali obrazi prelazili su u okrugao oštar podbradak, a usnice bile joj modrikasto osjenjene, kao u mrtvaca. Na čitavom onom bijelom licu oštro su se isticale tanke, tamne obrve i velike oči, optočene crnom sjenom dugačkih i gustih trepavica. Kao i svi drugi, ona je imala takodjer na sebi samo dugačku, prostu seljačku košulju. Ali je ta košulja bila čista i prilijegala je na izmršavljelo tijelo kao mučenički hiton. Malene gole noge, zamazane zemljom, nemirno su se grčile na hladnom podu. Drhtala je nekim nutarnjim drhtanjem zime. Oči, uzdignute k nebu, nisu vidjele došljakâ. Sva je ušla u molitvu i malene njene ruke s tankim prstima bile su složene na grudima.

Poležajev ju je promatrao neprekidno, a pod njegovim pogledom krene ona glavu i pogledi im se susretoše. Poležajev je imao na sebi toplu vojničku kabanicu i kapu s velikom, crvenom zvijezdom na tuljcu. Tanja je dugo gledala u nj i tanke njene obrve mrštile se iznad prekrasnih očiju. I odjednom izbije iz njenih modrih očiju užas, odvratnost i leden prezir; ona uzdahne i otkrenuvši se, uzdigne oči prema svodu. Prsti njenih ruku stisli se u očaju, a usnice joj bez zvuka nešto šaptale.

Što je molila?

— Evo i moje istokrvne sestrice! reče Koržikov, no Poležajev ga prekine:

— Assortiment da ne može biti bolji! reče on, nastojeći da Tanji zasloni Koržikova. — Pravi pravcati kršćanski mučenici!

Koržikov ga pogleda teškim pogledom i polako, rastavljajući slovke, izgovori:

— I jesu mu-če-ni-ci...

Ali se odmah nasmije. U njegovu smijehu bilo je nešto ludjačko i strašno teško. Naglo se okrene i podje prema divanu.

— Evo, druže Poležajeve, reče zablistavajući cigarom, — običan obrok pravoga čekista. Danas je dapače assortiment malen. Dogadja se, da se skupe po trideset i po šezdeset ljudi. Hajduče, sjećate li se, jedanput ih je bilo osamdeset?

— Osamdeset i dva, odgovori Hajduk mirno. — Ono nakon atentata na Vladimira Iljića (Lenjina).

— Ima različitih načina za uništavanje, reče Koržikov poslovno, pa skine polako kabanicu postavljenu skupocjenim krznom i ostane u kožnoj bluzi. — Može se stojeći, licem ili ledjima prema stijeni ad libitum, po miloj volji. Možeš ih prisiliti da legnu u grob s licem prama zemlji, a mogu se ubijati i metcima u zatiljak... No može se i s podsmijevanjem, — kako radi na primjer drug Dobra, — može se i s osramoćivanjem, kako čine grubi crveni armejci... Vi znate, druže, da nema ništa opakije od prostog ruskog naroda. On je sposoban na svaku odvratnost... O sebi ću reći: meni je sve to dogrdilo. A što je glavno: ja se ne mogu više uzdići do strasti, ako koga ne ubijam. Meni se mili samo užas onoga, što ljudi nazivlju »grijehom«. Volim neobične stvari... Evo, što sam smislio. Ova ženska — moja je sestra. Ona mi se ne svidja, jer su joj neobično svete oči. To ne volim. Jenny je Hajdukova ljubavnica. Ja ću dakle najprije ubiti nekoliko njih... Onda pokušajte vi. Ne će biti teško... Zatim ću obljubiti svoju sestru, a vi Jenny usred krvi i lešina i na očigled ostalima. Bit će vrlo zgodno.

— Dobro, odgovori Poležajev, — pokušat ću.

U njemu je već počela dozrijevati osnova. Pogleda Osetrova. Osetrov se jasno i odlučno upilji u njega smjelim i pokornim pogledom vjerna psa i otkopča poklopac samokresne torbice.

XX

U prvoj trećini podruma nejasno su žamorili crveni armejci. Dijelili su odjeću, svučenu sa kažnjenikâ. Jenny je ležala na otomanu, raskrečivši noge i škiljila svojim uskim očima u ružičast liker, naliven u kristalnu čašicu. Koržikov izvadi velik noganski revolver i polako pridje k jednom redu kažnjenika. Poležajev je išao za njim bez oružja, a za njim Hajduk, ne skidajući očiju s Koržikova. Hajduk otkopča poklopac i napola izvadi revolver, dok je iza njega išao Osetrov s revolverom u ruci.

Dugački niz ljudi u rubenini slijevao se u Poležajevljevim očima u neprekidan bijeli trak, u kojem je vidio samo velike i modre Tanjine oči, uzdignute prema stropu. U toj trećini podruma vladala je mrtva tišina. Nije ju narušavalo ni potmulo psovanje crvenih armejaca, koji su se prepirali za svaku krpu, za svaku izgaženu i poderanu čizmu, krstić ili vjenčani prsten.

— Navini stroj! krikne Hajduk u prostor.

Na vratima je netko od onih, što su se u sumraku prividjali kao tamna mrlja, ponovio hrapavim glasom:

— Navini stroj!

Na dvorištu zabruji muklo i glasno teretni automobil, koji je počeo brujati na mjestu.

Koržikov pridje k mladiću, šuljajući se mačjim korakom i držeći revolver za plećima. Mladić je gledao nekud daleko, pa kao da nije ni vidio Koržikova. Cigara se dimila uskim dugačkim tankim i modrikastim dimom u ustima Koržikova. Starac je gledao Koržikova sivim očima, u kojima se odražavala molba i užas. Dalje su se njihali poput mrtvačkih sjena ostali osudjenici.

— A što ti, starče, gledaš? upita Koržikov. — Milosti ne čekaj!

— To je sin moj, koji nije skrivio ništa! prošapće starac. — Pomilujte ga! Nemojte ga pred mojim očima.

— Pa to se lako može učiniti, gospodine generale, reče Koržikov sa smiješkom, pa izvadi iz usta cigaru i njezin jarko rasplamtjeli žar pritisne najprije na jedno, a onda na drugo starčevo oko.

Cigara zapišti i ugasi se. Starac s uzdahom udari na zid.

— Kolika podlost! reče mladić.

— Ne laj, pseto! rikne Koržikov i naglo trgne iz lijeve ruke revolver i opali mladiću usred čela. Mladić se nagne na zid, udari o nj i prebijajući se u pojasu, pane pred noge starcu. Starac se sagne k njemu, a u taj čas saspe mu Koržikov metak u goli, ružičasti zatiljak.

Bradati čovjek s naočarima naglo se okrene licem prema zidu i sav zadrhta u muklom plaču. Koržikov se dugo namještao da ga pogodi u drhtavi zatiljak, a napokon odapne i zahvati ga u široka pleća, ogrnuta prljavom košuljom. Bradati se još i dalje tresao, a Koržikov, namrštivši se, prezirno odapne po drugi put.

— Umirem za Vjeru, Cara i Otadžbinu! izgovori čvrsto visoki čovjek smjela lica.

— No pa umri, gade! reče Koržikov i odapne mu u usta.

Netko zaplače histerički, no Poležajev osjeti, da nije bila Tanja. Tanja se zanijela u molitvu i Poležajevu se činilo, da će se njezin istegnuti lik smjesta otkinuti od prljava poda i poletjeti prema nebu. Dvije bijele sjene panu u nesvijest.

Koržikov je išao dalje, šuteći i strijeljajući. Poležajev je brojao metke. Sedmi metak bio je izbačen iz revolvera i Koržikov ga utakne u torbicu. Izvadi golem Parabelum, milo ga ogleda i pružajući ga Poležajevu, reče:

— Ovo je moj ljubimac... Ne ćete li da pokušate?

Poležajev prihvati revolver. Naglo izmijeni pogled s Osetrovim. Ovaj mu je kao i prije odlučno i jasno gledao u oči pogledom vjerna pseta.

— Glavno je, da se ne uzrujavate, reče Koržikov. — Treba da je ruka čvrsta. Ako baš i promašite, ne će biti velika nevolja.

— Ja se ne uzrujavam, reče Poležajev, ali ni sâm nije čuo svoga glasa. Čuo je samo, kako kratko stenje nedotučeni bradaš i kako netko histerički viče: »To ne može biti! To su vizije! Ja priznajem Lenjina! Otpustite me! Sve ću uraditi, štogod zatražite«.

Iz suprotnoga kuta, izmedju crvenih armejaca, dopre nečuvena psovka i grubo hihotanje. Na dvorištu je hroptao i pucketao automobil.

Poležajev naglo podigne revolver i opali Koržikovu ravno u lice.

U isti čas grune i drugi metak. Osetrov ga je sasuo Hajduku u zatiljak.

Poležajevu se pričini, da je poslije tih dvaju metaka nastala mrtva tišina i da je vrijeme zastalo. Ali nije bilo tako. Crveni armejci nastavljali su sa psovkama. Stroj je bučao i pucketao, a histerički glas u kutu kriknuo: — »Spašeni!«

Poležajev se u jednom skoku nadje uz Tanju i obuhvati je. Pričini mu se veoma laganom. Osetrov je prekrije i omota kabanicom, koju je skinuo Koržikov i koja je ležala na otomanu, te oba polete prema izlazu.

— O čemu se radi, druže? zagradjujući im put, zapita crveni armejac, koji je stajao na uskim stubama, što su vodile u podrum.

— Komesaru je pozlilo, reče Osetrov odgurujući ga i pomažući pronijeti Tanju, pokrivenu komesarovom kabanicom, na kojoj se razabirao crven prevez.

Na dvorištu je jednako brujao i bučao teretni automobil. Na otvorenim vratima sjedili su i stajali

crveni armejci. Rahmatovljev šofer sjedio je na automobilu i gledao u jednu točku.

— Druže! reče mu Poležajev, stavljajući na dno automobila Tanju, koja je bila u nesvjestici, — krenite stroj i odvezite nas što prije u moj stan.

Ovaj se brzo dade na posao. Stroj se navijao iznutra, te odmah meko zabrujao.

Osetrov skoči za Poležajevim u automobil.

— Tjeraj, Nikolaju Nikolajeviću, k meni će biti bolje! reče Osetrov, obrativši se Poležajevu, govoreći mu prvi put »ti«. — Kod mene će se naći za nju miraz i hrpa zlatna novca, a onda još danas dalje.

— Dobro, Mišo, prihvati Poležajev, dajući tom riječi od mila Osetrovu znak, da mu je sve oprošteno i koliko ga ljubi.

Stroj meko krene i podje gotovo bez buke po zaledjenu pločniku.

Za čas skupina ljudi u rubenini ispane kroz vrata i stane naglo bježati ulicom, dok su za njom u gomili jurili crveni armejci, strijeljajući bez cilja, dok je netko bezumnim, divljim glasom vapio:

— Ubili su komesara! Komesara . . . i popraćivao je taj svoj krik najgrubljim psovkama.

Podrum je opustio. Na iskopanoj zemlji kraj neduboka jarka ležalo je pet trupova u bijeloj rubenini, dok je šesti još tiho stenjao i micao rukom.

Korak dalje, raskrilivši ruke, ležao je Koržikov. Lice mu je bilo razbijeno i opaljeno, predstavljajući samo jednu krvavu rupu. Jedan crveni armejac dospio je, da skine s njega revolver i jednu čizmu. Do Koržikova ležao je Hajdukov trup. Nad njim je sjedila Jenny i ludjačkim očima zurila u pokojnikovo lice.

Sa stolića je iščezao konjak, likeri, pecivo, cigare i cigarete. I sam stolić bio je prebačen. U praznom podrumu jasno je gorjelo električno svijetlo.

Na dvorištu su dva crvena armejca žurno tovarila na teretni automobil veliki ćilim, iznesen iz podruma. Šoferi su pili konjak i likere iz boce. Kroz osvijetljene prozore prvoga sprata opažali se gosti u Koržikovljevu stanu. Tamo su se kraj nepospremljena stola okretala dva para. Mimi Granilina i Beba Drancova plesale su s pobočnicima Vorotnikovljevim.

Teretni automobil je šumio, ne mičući se smjesta.

Život se u sovjetskoj republici odvijao normalno...

XXI

Na hladnom noćnom zraku Tanja se prenula i pomaknula na dnu automobila, podvlačeći poda se gole noge. Poležajev ih brižljivo omota kabanicom, pridigne je i posadi na sjedalo.

— Sve će se dobro svršiti, gospodjice, reče Osetrov umiljato, — za čas ćemo stići do moga stana, pa ću vam sve spremiti. Imam kod kuće sive čizme, postavljene kengurovim krznom, pravu pravcatu krakuljnu kabanicu, kapicu, rubac; divno ćemo vas odjenuti. Obući ćemo vas kao princezu i otpremiti preko granice.

— Tko ste vi? zapita Tanja slabim glasom. Riječi su zazvučale tako tiho i nejasno, da se Poležajev morao domišljati, što pita.

— Meni se činilo, Tatjano Aleksandrovna, da ste me prepoznali, odgovori on.

Tanja teško uzdahne. Njene modre oči rastvore se široko i ona tiho, no odlučno zapita:

— A kako ste dospjeli ovamo, Nikolaju Nikolajeviću?

Od ranoga djetinjstva nazivala ga je ona Nikom, kao što je i on nju zvao Tanjom, a sada su ovim upotrebljavanjem potpunog krsnog imena i

očevstva stavljali izmedju sebe ponor sumnje i straha s jedne strane, a molbe, da se shvati i oprosti, s druge.

— Bog me je uputio ovamo, a Bog je i vas spasio... Bog će spasiti i Rusiju! reče Poležajev.

Tanja ne odvrati ništa. Spominjanje Boga smiri je. Ona sjedne udobnije i zagleda se u daljinu. Poležajev je razabirao, kako u noćnoj tami sijevaju njene velike oči, vidio je njezino blijedo, kao mrtvačko lice i osjećao, kako drhće u toploj Koržikovljevoj kabanici.

Automobil doskora stane. Stigli su.

— Pričekajte časak! reče Osetrov. — Treba da sve u stanu priredim.

Automobil je stajao na zaledjenoj ulici. Poležajev je osluškivao svaki šuštaj. Svaki čas mogla je zaprijetiti opasnost. Umorstvo komesara i člana izvanredne komisije mora da se već doznalo u stanu Koržikova, pa se mogao očekivati progon. U prvom spratu zasja mutno-crvenim plamenom svijeća i odmah pane taman zastor. Osetrov dotrči odozgor i donese meke cipele.

Obucite, gospodjice, reče on, — zasad makar i ovako na golu nogu, jer su stube blatne i vlažne.

S Osetrovim pristupi k automobilu i jedan crveni gardijac s puškom.

— On će dotle stražiti, reče Osetrov. — Da se ne bi štogod dogodilo. A ti, — obrati se on crvenom armejcu, — ako bi tkogod dolazio, ophodnja kakva ili gomila, opali u zrak, razumiješ li?

— Razumijem, odvrati crveni armejac mrko.

— I ja ću ostati kod automobila, reče Poležajev.

— To će biti još bolje, pristane Osetrov.

On s poštovanjem povede Tanju ispod ruke preko dvorišta na stražnje stube. Išla je pokorno s njim. Priučila se pokoravati tudjoj volji i činiti sve, što joj se nalaže, da je i sad išla, prepuštajući se mladiću, koji ju je vodio.

— Opreznije, gospodjice! Ovdje je još jedna stepenica, govorio je Osetrov.

Vrata prema njegovu stanu bila su otvorena. Kroz dvije otvorene tamne sobe vidjela se treća, slabo osvijetljena svijećom.

— Evo, gospodjice, spremio sam vam, što sam mogao. Jedite, da vam bude u zdravlje, a za čas ću vam ugrijati i čaja.

Osetrov postavi na stol tanjur s hljebom i nevelik komad sušene crvenperke, zatim otvori ladice velika ormara i počne iz njega izbacivati na divan čitave hrpe skupocjena rublja od batista i svile, ženske čarape, suknje, oplećke, koncertne haljine.

— Birajte, što vam se svidja, reče Osetrov. — I onako bi se bacilo. Bez odlaganja krenut ćemo dalje. Ne bojte se ništa, u sobu ne će nitko ući.

Nato izadje i zatvori za sobom vrata.

Tanja ostade sama u velikoj i slabo osvijetljenoj sobi. Sjedne na širok i bogat krevet od brezovine s brončanim ukrasima, nebrižno prekriven modrim, prošivenim pokrivačem na skupocjenom krznu. Hrpe odijela i rublja ležale su pred njom na divanu i na podu, na toaletnom stoliću s koketnim priborom i velikim ogledalom, kraj kojega je stajao mekan stolčić u obliku dvaju jastuka, s akvarelnim slikarijama. Tužno, u prašnom mjedenom svijetnjaku gorjela je svijeća, a na tanjuru ležala dva komada tvrdoga hljeba i komad ribe.

»Čija je bila ova soba? Tko je kao zakonit vlasnik spavao na ovoj postelji?« mislila je Tanja, raskapajući nemirno tudje rublje. »Čije je bilo ovo rublje, ove čarape, ova odijela?«

Ukraden namještaj smućivao ju je. Od rublja i odijela ništa nije bilo zgodno za put i za bježanje. Sve one nježne, cvjetovima i vrpcama prošivene košulje više su razotkrivale nego skrivale. U ovaj se stan dovlačilo sve, što je uzbudjivalo razvrat i strast. Iz gomile rublja širio se jak miris starih parfuma. Neke košulje bile su neoprane. »S koga, kada i gdje su skinute? Možda u istim onakvim podrumima, prije strijeljanja?«

Sitni i drveni Tanjini prsti drhtali su. Napokon izabra tri košulje, nenošene, koje su joj se činile dosta skromnima i spustivši sa sebe oprezno svoju dugu i grubu košulju, obuče sve tri nove, jednu na drugu. Omršavljelo tijelo prijatno obuhvati mirisav batist i dozove joj u pamet davno minula vremena.

Čarape su bile tanke, svilene, s ušivenim strelicama i cvjetovima. Tanja navuče tri para, a nikako nije mogla da ugrije promrzle noge. Obuče visoke čizme, stavi na se suknje, bluzu, prigladi razbarušenu kosu, pritegne ih češljem od kornjače i smiri se. Nato uzme komad hljeba i počne jesti... Životna toplina razlije joj se po žilama... Soba joj se pričinjala snom, tatski osvijetljena jednom jedinom svijećom, s raskošnom posteljom i hrpama mirisava rublja i odjeće.

Na vratima se začuje kucanje.

— Može li se? zapita pred vratima časnik, koji ju je dopratio.

— Udjite! oglasi se Tanja.

— Donio sam vam čaja, reče Osetrov, stavljajući na toaletni stolić tri šalice čaja. — Sve tri su za vas. Samo brzo. Svaki trenutak ide na račun. Pijte brzo, pa da krenemo.

Čaj pročisti Tanji mozak. Već uz potpunu svijest zaogrnula je ramena skupim orenburškim rupcem, pokrila ih širokim sobovljevim oramenkom, a ozgo prebacila plašt karakuljeva krzna.

— Uzmite i ovo, gospodjice. Sve će vam dobro doći. S ovim ćete morati još koju godinu proživjeti. A meni to ne treba, govorio je Osetrov, dodajući joj čas jednu, čas drugu stvar.

Na Osetrovljev zahtjev Tanja je povrh svega prebacila još i Koržikovljevu kabanicu i jedva se mičući pošla za njim. On je išao ispred nje osvjetlju-

jući svijećom stube. Na ulici je sve još bilo tiho. Blijedi šofer sjedio je na svom mjestu. Do njega su stajali Poležajev i Željeskin i uporno zurili u tamnu noć. Negdje u daljini grunu dva metka i opet sve utihne. Golem grad pritajio se u noćnoj ukočenosti.

— Napokon dakle ipak! reče Poležajev.

— Ja sam joj, druže, za svaki slučaj uzeo putnicu. Uzeo sam i za nas.

— A nitko nije vidio?

— Drugovi znaju. No sada je već svejedno... Željeskine, hoćeš li s nama?

— Zbogom!

Ta zaboravljena ruska riječ čudno je jeknula u noćnoj tišini ispod crvene zvijezde, koja je svima blijeŝtila na kapi. Šofer se okrene i pogleda Osetrova.

— Napred, druže! Po Zabalkanskom prema petrogradskom traktu... Hoće li vam doteći benzina do Oranienbauma?

— Možda hoće, odgovori šofer i pritisne nogom pokretnu polugu.

XXII

Taman grad prostirao se pred njima. Automobil sa zasjenjenim svjetiljkama ljuljao se i poskakivao na izbočinama razrušena pločnika. Oko vojarnâ motali se ljudi, čuli se pijani poklici. Neka žena čas je plakala, čas psovala najružnijim riječima, otimljući se crvenim armejcima. Što su se više približavali periferiji, postajali su prolaznici sve rjedji. Na odvodnom kanalu, pustom, bez ladjica i čamaca, nije bilo ni duše. Na Baltijskom kolodvoru šmugne nekoliko tamnih sjena, noseći vreće i torbe, dok je za visokom ogradom hrapavo i isprekidano zviždala lokomotiva. Dalje se osjetila svježina jesenskih polja, gnjiloća zelja, nečist i oštar zadah vode, trstike i mora: automobil je jurio petrogradskom ce-

stom. Zaredale su pustoline, kameno stupovlje, naznačujući udaljenost, gole breze s bijelim stabaljem; rakite muklo šumjele po grabama, odisalo je blato; pokazali se vrtovi, ljetnikovci, bijela vrata Sergijevskog manastira; cesta postala boljom, čvršćom; mlačice po izdubinama blijeŝtile se bijelim ledom i praštale pod automobilom; zaredalo tamno drveće parkova, ljetovališta, vatrogasno spremište, kameni most nad ustavama, gdje je zaglušno šumjela voda, rušeći se u kaskade, dok se s lijeve strane tamnila široka ploština Streljninskog jezera. Dalje opet ljetnikovci, polja, grmlje i drveće Mihajlovskoga i Znamenskoga parka. Pod starinska vrata sa dva kamena stupa udje automobil, a sa obje strane natisnulo se drveće Aleksandrijskoga parka. Odisalo je mahovinom, jelovinom, vlagom, dok automobil nije zaskakutao po izdubinama Peterhofske ulice, žureći se pokraj ljetnikovaca, dvoraca, trga...

Kako je sve to bilo poznato Tanji i još od djetinjstva blisko! Kraj nje su prolazili svjedoci njezinih igara i šala, što ih je provodila s bratom Koljom. Koliko uspomena razbudiše tamne tise i omorike, one tajanstvene jele petrogradskih remiza! Ovdje je ona jahala na malenom poniju s ocem i materom; ovdje su se vozikali u omnibusu i ovdje se ona, još kao dijete, naučila poštivati carsku porodicu... Lik oca, matere, njihovih konja, njezinog prekrasnog ponija »Ralfa«, lik brata okružiše je kao vizije. No iznad svih lebdjela je vizija onoga, koji je nad svima njima carevao. Carev lik! Likovi carevi ustajali su pred Tanjom, kad je jurila po cesti, približujući se Peterhofu. A svi su oni poumirali.

Kako je to sve bilo blisko i milo! Tu na trgu poučavali se kadeti. I Kolja i Tanja dolazili su da gledaju, kako kadeti trčkaju u bijelim košuljcima i kako jurišaju na ljetnikovac Muruzi... Ovdje su se držale smotre i konjske trke, a preko visokih nasipa i zapreka skakali su časnici na gizdavim konjima. O Trojičinu dne i na dan Petra i Pavla brujala su

zvona s visokog, kvadratnog, crvenkastog hrama, a na trgu, ukrašenom zelenim girlandama i šarenim zastavama, javljale se prekrasne pukovnije gardijskoga konjaništva. Svetkovali se blagdani, grmjela je glazba, ozvanjala pjesma, a pod večer prolazili bi ulicama u raskopčanim odorama pijani ulani i grenadiri, ali nisu bili nimalo strašni. Smješkali se glupim osmijesima i bili slavni, dobri ruski vojnici.

To je bilo onda, dok je nad dvorcima visio dvoglavi orao i dok se on nalazio na napisima ljekarna i dok je bliještio na zlatnom, srebrnom i mjedenom novcu, dok se još brojilo na kopejke i rublje i dok su svi ljudi bili siti i sretni.

A sada?... Pošto su »oni« počeli vladati. Sada, pošto je nestalo zlatna maštanja mladeži i pošto je nestalo Cara, kad se na čelo naroda postavio Vladimir Ilić, strašan, krvav i idiot i lupež, koji odiše krvlju. Pošto je on podignut na prestolje, što su »oni« sazdali?...

Pred Tanjinim očima zaplove prikaze nedavne prošlosti... Umorstvo carske porodice. Popaljena poljana u gustoj šumi i traženje bilo čega, što bi joj moglo reći, da je sav onaj užas, o kojem je šapćući govorio čitav Jekaterinburg, bio neistinit. Da oni žive! Da ih je netko spasio. Da svega toga nije bilo.

Zatim, gotovo dvije godine u vojsci generala Kolčaka. Gorko saznanje, da su i oni, koji su krenuli da spasavaju Rusiju i koji su se nazivali »bijelima« — da su i oni ružno govorili o Caru i neprestano ponavljali: »Nema povratka k prošlome«. A što ima da dodje u zamjenu toj prošlosti?

Kolčaka su izdali saveznici i Čehoslovaci, pa je na zvjerski način ustrijeljen. Podlo, gnusno! Svud naokolo krv, izdaja i podlost. Skrivalački život u sibirskom selu i polako putovanje na jug. Nekamo, gdje postoji Rusija nezatajena, neudarena na muke, neizjedena od ûšî, ne bolujući od gnojnih rana, neotrovana i nenatopljena krvlju, nego Rusija slobodna,

gdje se ponosno viju ruske zastave i gdje se može govoriti i o prošlosti.

Tanja je imala pokrovitelja. Jedan zaljubljeni crveni armejac, kukavno i poludivlje biće, široka košćata lica, posutog dubokim brazdama od kozica, proveo ju je, kao dadilja kroza svu Rusiju, koja urla u strastima, i dopremio ju u Moskvu.

... Susret s Pestrecovim. Pestrecov joj je rekao, da će njezin otac služiti u crvenoj vojsci. Život kod tetke u krivudastoj uličici na Arbatu, u najamnom stanu; život o milodarima Pestrecova i o prodaji tetkinih stvari... I sve to ne bi bilo ništa, kad ju ne bi na svakomu koraku pritištala strašna, nerazlučna misao: »Što su učinili od Rusije!...«

Zatim je došao zatvor, težak boravak u društvu trideset žena i saznanje, kako pod utjecajem glada padaju jedna za drugom i odlaze u službu sovjetske vlasti. Vijest o mučeničkoj očevoj smrti. Ta vijest nije proizvela na nju nikakova učinka. Gladna, otrcana i prozebla sjedila je Tanja u tamnici. Misli su joj bile otupile i kad je doznala potankosti o očevoj smrti, u njen se mozak uvrtjela samo jedna misao, koja je bila radosna i gorda: »Otac se nije predao i nije izdao Krista. Umro je, kako je i živio — kao heroj«. Tanja je znala, da i nju čeka smrt, pa se spremala na nju. A u tome je bilo nešto tako ružno i divlje, da i sada, pošto je odonda protekla gotovo godina dana, Tanja sve to spominje i ne može da shvati, kako se sve to moglo dogoditi.

Jednoga jutra dodje k njoj njezin obožavatelj, crveni armejac Foma Sisin. I on je bio nekako opao i ostario. Izrovano njegovo lice, okruglo, košćato, bez obrva i bez brkova, bablje njegovo lice postalo je još ružnije i neprosvijećena glupost još je jače izbijala iz njega.

— A ja sam tebi, druže, donio uš, reče on, vadeći kutijicu. — Dobra uš, tifusna. Dobio sam je od prijatelja za skupe novce. Prokušana je. Koga ugrize, pouzdano će oboljeti. Takva je to uš... Po-

radi nje otpušteno je kućama pet crvenih armejaca, a ja sam je dobavio za tebe.

— Našto meni? protrnuvši zapita Tanja.

Okruglo vojnikovo lice primakne se k njoj, a široka se usta rastvore i u njima se pokaže niz rijetkih, gnjilih zubi.

— Zapovjedjeno je, da te otpreme u Piter... Čuješ li? Komesar je poželio, da te uzme za priležnicu. Dakle... tako će i biti. Ali ja toga ne ću. Hoću, da ostaneš čista. Pa ako ne budem ja, neka nitko drugi ne bude tvoj.

Sisin je govorio bez susprezanja, nazivajući sve svojim prostim seljačkim imenima, kako su u toj državi sada govorili svi, jer su odavno postale životne prilike takove, da se pojam stida izgubio.

— A ti, eto, pusti ovu uš na sebe, pa ćeš oboljeti od tifusa, a ne će ti se ništa dogoditi...

Tanja je pustila na sebe tu uš i oboljela od tifusa. Ležala je u bolnici obrijane glave i bila u smrtnoj opasnosti...

... Dvadeseto stoljeće! Kultura... Ona se vozi u automobilu... Uz njezino tijelo meko se privija svilom izvezen batist, skupo krzno omotava joj vrat. Morem se kližu zrake projektora, vide se jarboli bežična brzojava. Kraj, kojim se ona vozi, proglašen je najslobodnijim krajem svijeta: u njemu nema vlasništva, prâvi je to socijalistički raj. Još nedavno bio je u njemu znamenit engleski pisac i zanio se njegovim uredbama... A u tom kraju, da se čovjek oslobodi najružnijeg ropstva, sramote haremske priležnice, valjalo je stavljati na se tifusom zaraženu uš!...

... Evropa! Trgovačke veze, priznanje sovjetske vlasti, a spasiteljica — uš!

... Tlapnje?...

Ne, slavlje socijalizma!

»Mili Foma Sisin! Ti si me spasio!«

»A tko su ovi ljudi, koji me sada spasavaju? Ovaj mladi časnik, mršavi vojnik i dugački šofer? Zašto su me spasili? Zašto je Poležajev s njima? I da li je Nika s njima, ili su oni s Nikom?«

Vozili su se sat i po, a Tanja nije s Nikom ni riječi progovorila. Bojala se, da dozna potankosti; bojala se čuti, da je on, kojega je ona toliko ljubila, bio s njima, da je služio pod crvenim barjakom i da se privolio djavolu.

Ona se trgne iz misli. Automobil je stajao usred polja. Nedaleko je bila morska obala. Na mlazove dolijetao je vjetar, vitlao i šumio u ušima, a valovi bučno grgotali.

— No, druže, hoćete li i vi s nama? zapita Nika, obrativši se k šoferu.

Šofer je gledao Niku, a lice mu bilo blijedo. U njemu se vodila borba.

— Ne ću, odgovori gluho. Ne mogu. Imam ovdje majku i sitnu braću.

— A što ćete raditi? zapita ga Poležajev.

— Otpustite me. Vratit ću se k Rahmatovu i ispričat ću mu sve, kako je bilo. Do zore ne mogu vas dostići, a dalje vam se i onako ne će ništa dogoditi.

— Neka bude tako! reče Osetrov. — Mladić ima pravo. Ako on utekne, ubit će mu majku. A ovako neka svjedoči... Izadjite, gospodjice. Slušaj, Nikolaju Nikolajeviću, ostani ovdje s gospodjicom časak, a ja idem sa Željeskinim da potražimo Toporkova. Idemo zajedno, zaplašit ćemo ga. Ja sam ga i onako dva puta hapsio, no on se svagda otkupljivao. On je naš... Bavi se prevozom. Deset tisuća carskih uzima po osobi... Preveze, a onda se opija na mrtvo. A bio je časnik. Četni... gardist... Plemić... Buržuj... Dakle do skora vidjenja... Kad viknem hop-hop, odazovite se.

Automobil krene natrag i nestane ga u noćnoj tami. Poležajev i Tanja ostanu sami...

XXIII

Niko, kako ste vi dospjeli k njima u službu? upita Tanja sjedajući na velik, plosnat kamen na obali morskoj.

Svuda naokolo vladala je noć. Nebom su letjeli tamni oblaci, kidali se i tada bi izmedju njih provirivao mjesec. Na trenutke zasjalo bi srebrenim odrazima uzburkano more, pokazivali se nizovi bijeloga valovlja, pješčana obala, polomljena, uvela, crna trstika, grmlje otkinuta lišća, pridavljeno mlazovima hladna i vlažna vjetra — i sve bi se opet gubilo u tami. Novi oblaci zastirali bi mjesec i zaklanjali nemirno more i crnu uzbibanu zemlju. Naokolo je vladala pustoš. Nedaleko je šumjela tamna šuma i jecale crne omorike, kao da proklinju svoju sudbinu. Nigdje se nije vidjelo ni plamička, i na moru prolazili su brodovi s ugašenim svijetlom. Šumno i bučno valjali se valovi, uzdizali se crni, razbarušeni, zaslonjeni sjenom; previjali se i jurili ravno prema Tanji i odjednom opadali i pokorno šuštali po pijesku pod njenim nogama.

U kabanici bilo joj je toplo i meko sjediti; vjetar nije mogao da probije vunena rupca i obrazi su pod njim gorjeli grozničavim rumenilom. Tanja je slušala uhitrenu priču Nikinu o svim dogadjajima kroz više od tri godine. Rastali su se kao djeca, a susreli se kao starci. Pred Tanjinim očima učini se legendarnim dječji pohod prema Kubanu, podvig braće Poležajevih i Olje; slušala je pričanje o kozacima i o načinu, kako su se budile i kako su se dizale stanice na Donu i Kubanu i kako se oslobadjao jug Rusije.

— Kako smo vas tada čekali! U jeseni godine 1918. Zašto, zasto, Niko, niste tada došli i pošli s nama? prošapće Tanja.

Tiho je zvučao njegov glas. Govorio je o nesuglasicama i suparništvu vodja, o povrijedjenim samoljubljima, o ambicioznosti u stožerima, dok se

prolijevala dragocjena krv ruske mladeži i djece. Govorio je kako su kadeti i gimnazijalci spasavali položaj na fronti i kako su kasnije, napušteni, pljačkali stanovništvo, da se prehrane. Nika je pričao, kako su se ispunjavali zahtjevi Engleza i Francuza, kako su za svaku pušku i naboj, za svaku košulju, kojom su zamjenjivali ranjeničke tralje, plaćali kozačkom i dobrovoljačkom krvlju. Glas Nikin je drhtao, kad je pripovijedao, kako su se približavali Novorosijsku i kako su prolazili kroz blatnu stepu, a prestizavali ih vlakovi, natovareni raznim stvarima. Suze su se osjećale u njegovu glasu, kad je pripovijedao, kako su na nasipima i na ulicama Novorosijska stajali kozački konji i kako se poput vala njihovim redovima valjalo tužno rzanje i kako su plakali kozaci.

— Tanjo! Ja sam se uvjerio, da mi ne ćemo spasiti Rusije, dok se zanosimo za Francusku i Englesku. Spasenje Rusije nije u njihovu interesu. Oni su zavadili naše vodje medju sobom i svijesno rušili kozaštvo. I Francuska i Engleska uvijek su se bojale kozaka. Jedna se njih bojala još od vojne godine 1812., a druga se strašila pokreta novoga Jermaka preko Afganistana prema Indiji. I oni, koji su podigli prvi ustanak protiv boljševičkog nasilja, koji su se borili u prvim redovima tri godine, zatirani su i vrijedjani. Mjesto prijateljstva i ljubavi pojavila se zavist i mržnja... Ja sam vidio, Tanjo, da će i Wrangel propasti, jer nije mogao da radi samostalno. On je morao slušati javno mišljenje Pariza i izvršavati francusku volju. Nalazeći se još na otoku Halci, ja sam shvatio, da se otadžbina može spasiti jedino radeći u Rusiji. Inostranstvo i emigranti mogu pomoći. Oni mogu umjetno stvoriti u Rusiji slobodu govora, t. j. ono, što je tako za nju neophodno potrebno; oni mogu sačuvati i uzdržati specijaliste i znanosti, koje su nam toliko potrebne. Ali ništa više. Ja sam krenuo ovamo. Pošao sam na tisuću muka i patnja duševnih, pošao u vječnu opasnost,

da budem prepoznat i udaren na muke. Ali sam uporno i postojano budio ovdje ruska osjećanja, i podsjećao sam propale i zabludjele ljude samo na to: da su Rusi... Tanjo, vjerujte mi!... Još malo vremena i Rusija će se spasiti. Već je stigla do pokajanja... A s pokajanjem doći će i spasenje. Kada? Kako?... Još ne znam, ali mislim, da sam današnjim svojim činom, spasavajući vas, položio osnov spasu Rusije...

Tjesnije se uz njega privine neobična spodoba u vojničkoj, nezakopčanoj kabanici i krznenoj kapi, omotanoj rupcem. Velike oči uprle se u njega, pa se vidjele samo te oči i ravan, bijeli nos. Oni su se ljubili pred tri godine i kroz sve te tri godine, pune mnogih oskudica, kušnja, opasnosti i mukâ pronijeli su svoju ljubav. I sada ni jedno nije znalo o sebi: da li se ta ljubav sačuvala? Da li je u Niki ostalo prijašnje čuvstvo stravstvena obožavanja, divljenja njoj — Tanji Sablinovoj! U ono doba je ona bila kćerkom znamenitog i hrabrog generala, bogatom nevjestom, djevojkom iz ponajboljih petrogradskih kuća, prekrasnom sa svojih osamnaest godina. A sada, — njezin je otac iza strašnih muka ustrijeljen. Ona nesamo da ništa nema: ni kuće, ni stana, ni imovine; ona nema ni otadžbine. Sirota je, odjevena u ukradeno odijelo i možda će tamo, za gravicom, kamo bježe, tkogod prepoznati njezinu karakuljevu kabanicu, njezine čizme, njezino rublje i povući je na odgovornost. Njeno mlado tijelo uvenulo je od glada i tifusa. Njezina bogata kosa je ostrižena, a zaražena krv nema snage da potjera rumenilo na upale obraze... Kakova je ona nevjesta!

Nika je gledao u njezine oči, koje su se blijeştile ljubavlju i mislio je, da on nije nije dostojan. Istina, on ju je spasio, pa će možda već sutra, i on i ona, biti slobodni i u slobodnoj zemlji, no otadžbina nije slobodna. Pred kakav će oltar dakle povesti onu, koju je iznad svega ljubio — i gdje će da savije svoje gnijezdo?

Njihova srca kucala su podjednako. Jedna ista himna ljubavi ozvanjala je u njihovim dušama i njihove duše, izmučene, ispaćene, iskidane, izbijene tim strašnim životom, duše nalik na mlade konje, kojima su do krvi bila razbita koljena, jer su natjerani na tvrdo gorsko kamenje, ranjavih pleća, suznih očiju — a ipak su njihove duše bile mlade i jednako su žedjale za ljubavlju i srećom. I kako je ta ljubav bila savršena! Oni su bili mladi i strast je mogla da kipi u njima. No mjesto vrela plamena strasti njihova su srca bila puna tako nježna obožavanja, tako nježne ljubavi, pred kojom nije ništa strast, što trenutno izgara.

Pred njima je bilo tamno more. Odbojno, nelijepo, grozno, široko more. Naokolo se razlijevala turobnost sjevera. Prema zemlji se svijale grane ive, potamnjela trava bila je mokra i tužna, suho je šumjela crna trstika, a u šumi stenjale tamne omorike. Sve je bilo crno i mračno. Gluha jesen govorila je o smrti, a zemlja se činila kao groblje.

— Kako je divno! izusti Tanja... Mili, kako je divno! Kako je sloboda velika sreća!... Mi smo izmaknuli, izmaknuli od njih. Izmaknuli smo vječnome strahu, da ćemo biti izdani, udareni na muke, ubijeni. Uklonili smo se porugama mase, izrugivanju zvijerî. Kako divno šumi more!... Kako je prijatan dah mora, prostora i slobode... Slobode!

Tamnim nebom, parajući ga, oklizne se srebrenkasta zraka projektora. Zaiskrili se i mrtvačkim odrazima, kao srebren mrtvački pokrov, zaigrali pod njom valovi. Kliznula je morem, uprla se u nebo, tražeći nešto u raskidanim oblacima, koji su jurili na istok, zatim je naglo sijevnula duž obale, osvijetlivši jasnim svijetlom omorike, a tama šume postade jasnijom. Vidjela su se ozgo ružičasta, a ozdo modro-siva ravna stabla i nemirni vršci drveća; vidjela se siva ograda i niska izba. Zraka je jurila obalom i predmeti su oživljavali i ustajali kao prizraci, kao prividjenja: prevrnut, probit čamac,

brodica na obali sa dva jarbola, kamen, pijesak i povaljena, pod vjetrom ispremiješana niska trava.

Mlaz svijetla zastao je na njima. Jasno zaplamsaju Tanjine oči i jasno se vidjelo njihovo različkovo modrilo; zablliješte kolutići karakulja ispod raskopčane kabanice i crno, plosnato koštano dugme zaigra kao ogledalo.

Nika i Tanja bace se na zemlju. Oboma sine odjednom ista misao, koja zaledi njihova srca: »Zar su ih opazili?«... I prodje nekoliko trenutaka, zraka se otkine od njih i stane kružiti po valovima, blliješteći po bijelim grebenima, dok su oni još uvijek sjedili šuteći, ne mogavši se sabrati od užasa, koji ih je zahvatio. Saznanje im je tiho šaputalo, da se ne može na dvanaest vrsta daleko vidjeti čovjek, kad sjedi medju kamenjem...

— Hop-hop! odjekne nedaleko iza njih.

— Hop-hop! oglasi se Nika i ustane.

Osetrov, Željeskin i još nekakav visok čovjek, odjeven u seljačko odijelo, približavali im se.

XXIV

Drug Toporkov! predstavi se suh i obrijan čovjek. Pljune, lice mu se iskrivi boležljivim osmijehom i reče: — Tfu... prilijepila mi se već na usta ta podla riječ »drug«, pa ni sa svojima ne mogu drugojačije. Poručnik Toporkov.

— No, hoćemo li? — stišćući mu ruku, zapita Nika.

— Danas ne mogu, druže. Kasno je, — to je jedno. Bit će već svijetlo, kad budemo prolazili pokraj Tolbuhina. Da ste me prije obavijestili, bilo bi sve gotovo. A ovako moram da podjem po opremu. I vjetar je jak, i valovi su. Zalijat će nas. Ne mogu.

— A sutra će biti kasno, reče Nika gluhim glasom. — Osetrov vam je rekao, o čemu se radi. Mi nismo obični bjegunci.

— Sam vidim, da ste komesari. Ta stvar je meni razumljiva. No tek ja ne bih htio da za vas potonem. Pa čini se, da ni vama to ne bi bilo najdraže.

— Pa što da radimo?... Potjera je za nama.

— I još je gorih bivalo, ali vas ne će naći. Eno Osetrov je pred dva mjeseca sa čitavom satnijom tražio, i nije ništa našao, a kod mene je ovdje pet porodica čekalo tri dana na povoljno vrijeme. Podjite za mnom.

Toropkov ih je dugo vodio po zabitnoj šumskoj stazi. Išli su šuteći, spotičući se o nevidljivo korenje i panjeve. Niki se činilo, da je sve ovo obmana i izdajstvo, pa da se Osetrov poplašio i izdao ga, a da ih sada vode u neku gubernijsku »čeku«, ili naprosto u crvenogardijsku pograničnu stanicu. Tanja je išla ispred njega sitnim koracima. Ona je toliko oslabila, da se jedva micala; šumjelo joj je u glavi, mračilo se pred očima, a u mozgu joj nije bilo nikakovih misli. Bilo je samo jedno: — ona je vjerovala ovim ljudima i znala, da će je oni spasiti.

Uska, mokra, glinena cesta s dubokim kolotečinama, o koje se spotakla i gotovo pala Tanja, presiječe im put. Krenu tom cestom, zatim sidju u šumu i nadju se pred nevelikom čistom kolibicom.

Toporkov pokuca na prozor. Prozor se odmah otvori i na njemu se pojavi kuštrava glava.

— Jeste li vi, vaše blagorodje? zapita netko s neruskim akcentom i podje da otvori vrata.

Za jednu uru, pošto se Tanja napila mlijeka i izjela velik komad kruha s maslacem i dva jaja, ležala je na postelji na svojoj kabanici, pokrivena ogrtačem i čvrsto je, bez snova, spavala. Njezini suputnici spavali su do nje na podu. U sobici je bilo tiho i mjesec je kroz prozor kovao na podu zamršen uzorak kroz sitan preplet prozora, na kojem su stajale balzamine i geranije. U sobi se osjećao oštar seljački zadah, ovčetina i mahorka.

Tanja se probudi kasno. Bio je vedar, hladan dan. Kroz prozor su se vidjele sunčanim zrakama

osvijetljene omorike, kolčasta ograda i vrt sa crnim, iskopanim gredicama krumpira i kocenjem otkinuta zelja. Oluja se stišavala, no vjetar je bio još jak i naokolo je šumjela šuma. Tanja dugo nije mogla da shvati, gdje se nalazi i što se dogodilo. Tri koraka dalje od nje, oko nevelika stola, sjedili su kod samovara Nika, mlad časnik, dugačak čovjek vojničkoga izgleda i vremešan, sav smežuran Estonac lanene kose i modrih, svijetlih očiju. Na raširenim prstima držao je žut tanjurić sa čajem i uporno je, izgovarajući brižljivo ruske riječi, govorio:

— A ja velim: sve je to glupost. Sama brbljarija. Pa kakva bi to i bila država — »Estonska?« Ne može ona da živi bez Rusije, kao što evo ova ruka ne može da bude bez tijela. I cara treba! Prije smo mi poznavali jednoga cara i jednoga gubernatora, a sada, prolazim ja po Revelju, ispred parlamenta. Kakav parlamenat! Poznajem ih ja sve! Sve su to tatovi prokleti, besposličari... Činovnike su rasplodili, a mi treba da ih uzdržavamo! Je li to moguće? Je li to dobro? Kamo se god okreneš, svagdje činovnik, ili gospodjica sa strojem, a sve za naš novac! No, reci molim te, a vojska! Ta koliko je samo naroda uzeto u vojsku i još je uvijek malo! Kažeš tek kakvu sitnicu, odmah uvreda: — mi smo demokrati, a to je crna sotnija! U Revelju je blato, nečistoća, reda nema, a svi drhću pred sovjetom, kako ranije nikad nisu drhtali pred gubernatorom. Pa da su to barem gospoda! Svratište su onečistili, zaprljali i neprestano spekuliraju, kradu. Zar je to država? Privezali se uz Engleze. Po blagdanima pjani engleski mornari šeću, zadirkuju narod, a mi moramo šutjeti! Prije je bila Rusija — potpuno svoja; poznavali smo je, a sada — tfu, Englezi! I neprestano kradu... Svuda je car potreban. Bez cara ne će biti reda... Ovi samo gledaju, da se nakradu i odu. Pogledaj: tko gradi ljetnikovac? Narodni izabranik. Tko kupuje šumu? Član vlade. On zna, da je samo danas gospodin, a sutra već ne će imati

ništa. Dok si poslanik, i dok sjediš u vladi, uzimaj i grabi, a kad odeš, ništa ti ne će biti, uzimat će drugi. Car je nadaleko gledao. On ima nasljednika, pa će se njemu sve predati, da sve opet bude ispravno i kako treba. On je pazio i da se ne krade. A ovi samo o sebi misle. Gospode! Pogledaj, u što su pretvorili željeznicu, kako su ljetnikovce onečistili, pa i ni jednog ljetovališnog gosta nema; mjesto njega sjede ovdje sami bjegunci. A za bjegunce se već zna: natrpao sanduke, pa mu nije ni do čega. Po zimi ogradu, a šta ogradu? — pokućstvo vuče i grije peći. Šta je njemu! On je bjegunac, pa kad sve ovdje razori, pobjeći će dalje. I nitko ništa ne radi. Neprestano se sastaju, govore, spočetka kao nešto razborito: — »Ograde ćemo, vele, podići, poći ćemo u pilane«, a onda okreću na program, počinju govoriti o politici, posvadjaju se i razidju...

Estonac glasno srkne čaj, promotri sve modrim očima i reče:

— A kakva je ta politika, gospodo, ne mogu da shvatim. Prije nije bilo politike, nego je bio poredak! Bile su daće, bio je reditelj, no, tko je platio, njemu ništa, a tko nije platio, zna se, njemu malo dobra. I mito su uzimali, ali nisu pljačkali kao sada. Sada plaćaš na sve porez. I ničega nema, a što ima, ne možeš da kupiš. Podješ po petrolej: petroleja nema. Gruzija, vele, ratuje sa sovjetima, pa zato nema petroleja, a ja nisam nikad ni čuo, da je petrolej gruzinski. Po brašno pošalješ, a brašna nema. U Ukrajini su, vele, nemiri, pa Ukrajina ne daje brašna. Jeftina sukna nema: — Poljska se odijelila, pa ratuje! Smrznutog sibirskog mesa nemoj ni čekati... U što se sve to razvilo? Živjeti se više ne može. Upravo, kao u seljačkom gospodarstvu: dok su bili nepodijeljeni, bili su bogataši, a kako su se, onaj, podijelili, nikome nije ništa ostalo. Jedan ima na priliku plug, drugi konja, a treći branu. Sad treba orati, a onaj ne daje pluga, a ovomu je, evo, konja postalo žao... Loša je to, gospodo, politika.

I zlo je od nje seljaku... Ne, mi bez cara ne ćemo moći nikako! Zato, jer je poredak potreban, a sve te gadove valja rastjerati, jer su državnu blagajnu potpuno oblijepili svojim spisima.

Nika opazi, da se Tanja probudila, i pozva je k stolu. Željeskin i Osetrov odu, a Estonac dohvati jaja, kruh i maslac.

— Na, gospodjice, jedite u zdravlje! reče joj. — Gle, kako ste omršavili, i kako ste blijedi! A jeste li i vi, možda, ovdje po ljetnikovcima živjeli? Vidi se, da ste gospodskoga roda.

Tanja sjedne k stolu.

XXV

Dan je pretekao u mučnom nemiru i uzbudjenosti. Makar o čemu počeli govoriti, razgovor bi se prekidao i riječi venule na usnicama.

— Stanite, gospodo... Niste li ništa čuli? zapita Osetrov blijedeći.

Nika izidje u šumu i prošulja se do ceste. Sunce je škrto sjalo, masne, glinene, žute kolotečine blještile su pod njegovim zrakama, a tamni vrijesak, nabrekao od kiše, sagibao se prama zemlji. Izmedju tanka stabalja gustih omorika stajala je crna borovica poput prividjenja. Vjeverica, kidajući granje, odskoči na šuštanj Poležajevljevih koraka. On zadrhće, pa je dugo gledao i slušao. Odmjereno je šumjela šuma, čas zamuknula, šušteći tiho u vršcima drveća, a čas zašumjela jače; začuje se žamor stabalja i šuma stala dugo nešto pričati šumnim glasovima gustih omorika... Nigdje nikoga.

U okolici su Niku čekali Osetrov, Željeskin i Tanja.

— Ne, reče Nika, — to vam se tako samo pričulo.

— Meni se pričinilo, da netko viče komandu, reče Osetrov.

— A ja kao da sam čuo automobil.

Estonac potrese glavom.

— Kakav automobil! reče on. — Tu je naokolo takav glib, da se ni taljigama ne može proći, a kamo li automobilom. Samo se vi, gospodo, ne bojte. Ako se poručnik prihvatio toga posla, on će ga i izvesti. Ta i on stavlja glavu na kocku.

— A poznajete li vi odavno poručnika? zapita Nika.

— Petnaest godina. Evo kako! reče Estonac, istresujući pepeo iz lulice. — Bio sam narednik u njegovoj satniji šest godina. On je naš nesretni poručnik. Bio je degradiran i opet je služio. Napatio se dosta nevolje. U Krasnojarskoj pješačkoj pukovniji nije bilo ozbiljnijega narednika od mene! Kasnije sam služio pet godina u petrogradskom redarstvu kao nadziratelj. Za rat imam sva odlikovanja! Uzeli su me k Estoncima na časničku službu, pa sam štošta vidio. Služio sam cara, a više nikomu ne želim da služim. Hulji se ne ću pokloniti nikada. Demokracija! Demokratska uprava! Jednakost! Čim sam se pojavio pred njima, stali su mi provlačiti kroz nos službu u redarstvu. Eh, ljudi!...

Razgovor utihne i oni su dalje sjedili na klupama i čekali, dok dan omrkne i nastane čas oslobodjenja.

Sunce se spuštalo za šumu. Protegle se dugačke sjene omorikâ, a pod zapadnim suncem zacrvenjelo se stabalje.

— Izadjimo napolje, reče Tanja Niki. — Sjednimo malo na zraku, jer je ovdje u sobi zagušljivo.

Izadju iza kolibe i sjednu: ona na panj, a on do nje na pješčanom humku. Šuma je jednako šumjela i pričala svoju beskrajnu priču. Na svježem zraku odisao je mraz i osjećao se trpak miris borovice, smole, hvoje i terpentina. Mlačice se prevlačile ledom, mreškajući se i tiho prašteći.

— Sjećate li se, Niko, započne Tanja tiho, — kako sam rado s Oljom stupala na led na mlačicama i slušala, kako pucketa pod nogama?

— Da, Tanjo, sjećam se, odgovori Nika kratko.

— Niko, reče Tanja iza duže stanke i njezine se oči široko rastvore, kao da dva modra krasuljka gledaju iz crna obrisa dugačkih trepavica. — Niko, što je to? Bilo je... Bilo je... Bilo je... Čitav život same uspomene. A što je ostalo? Gospode, kad samo pomisliš! Ni jedne sličice od oca, ili majke, ni jednog potreta, ni krstića, kojim su te krstili, ni prstenka, koji ti je darovala mati: nikakove uspomene ne preostade od onoga, što je bilo. Sve je propalo. I upravo kao da ničega nije ni bilo. Mama, tata, Kolja... Vaša sestra Olja, Pavlik, raštrkani po svem svijetu, pa ni pisma, ni brzojavke.

— Sve će se vratiti, Tanjo, sjedajući bliže k njenim nogama, reče Nika.

— Vratit će se, velite? zapita Tanja. — Ne, Niko, ne će se vratiti. Posljednje tri godine lutala sam po selima. Nigdje nitko ništa ne zna. Noću zakucaš u kolibu. »Pustite, Krista radi«. — »Izmiči, majčice. Krist će ti dati!« I tako je sve hladno, okrutno, grubo. A gdje te puste, udješ: tamna izba, žižak jedva tinja, hladno je u kolibi, a na stijeni mjesto ikone slika... dobivena iz grada, iz gospodske kuće. A vidim, da i oni hladno i gladno žive. I šutimo. Katkada čitavu noć prenoćim tako kod njih, i ni riječi ne progovorimo. Kao da to i nisu Rusi. Ah, Niko, što je to?

— Počekajte... Vratit će se, reče Nika gluho, a grlo mu stegnu zadržane suze.

— Vratit će se... A sjećate li se... Kasne jeseni kod vas na ljetnikovcu u Carskom Selu... Ja noćim kod Olje. I izišla sam rano ujutro. Prozore je magla nahukala kapljicama. Nepomične stoje žute breze, crveni klen i širokolisti kesteni napola oronula lišća. Ah, kakva je tišina naokolo! Mokar pijesak škripi pod nogama. Nad zemljom stoji magla i u njoj tone drveće parka; jedva se zapaža njegova ograda i gusta stijena žute akacije. Carsko Selo još spava. Na ulicama je tiho, cesta odlazi u

daljinu, a u magli granate jele stoje poput crnih silhueta; iza njih šuma, a tamo dalje jedva prosijeva maleno jezero. I tako je lijepo, tako voljko pri srcu. Tako je tiho! O Bože, koliko sam vas tada sve ljubila, i tatu i mamu. Koliko sam ljubila Carsko Selo! Sad je ono... Djetsko selo... I ja nisam više ona.

— Tanjo! reče Nika.

— Što je, mili moj? upita ga Tanja, okrećući k njemu svoje upalo, blijedo lice.

— Vi ste još uvijek ona.

— Ah ne! umatajući se uzbudjeno u rubac, odgovori Tanja. — Može li se istjerati iz pamćenja prekjučerašnja noć?... A eto, ne znam. Kako jasno, kako izrazito stoje u mojoj pameti uspomene dalekog djetinjstva, a kako je maglovito ono, što se dogodilo tek nedavno. Kao u bolesnom snu vidim jasno osvijetljenu nisku daščaru ili podrum. Vlažno je, prljavo, a sve naokolo ljudi. Kukavni, nečisti ljudi. I ja sam isto takva... Na nogama mi hladno. Pred očima se sve vrti. Ništa nisam vidjela. Ne znam, koga su ubili, a koga nisu.

— Vi ste se molili, Tanjo?

— Molila sam... Vruće sam molila. Niko, o tom se ne govori... Ja sam tad bila blizu smrti i osjetila sam... da nema smrti, a ima besmrtnosti.

— Niste ništa vidjeli.

— Ne, ništa... Ali sam osjećala, kako je nešto slatko i snažno zalijevalo moje srce, pa sam odlazila nekamo iz ovog svijeta. Nisam se bojala muka, a onda sam ugledala vas.

— Jeste li me prepoznali?

— Prepoznala sam i nisam vjerovala, da ste vi. Tako je bilo teško! Niko, Niko, recite mi još jedanput, da vi niste bili dušom uz njih, ni jednog trenutka.

— Ni jednog trenutka, Tanjo!

— Vi ste tim putem mislili spasiti Rusiju?

— Razočarao sam se u tome, da bi se mogla spasiti drugim putem... Tanjo! Htio sam vam reći,

Sjećate li se one večeri u Carskom Selu, kad smo se Pavlik, Olja, ja i vi zakleli, da ćemo spasiti Cara.

— I nismo ga spasili.

— Sve je Božja volja!

Oni utihnu. Crvene sunčane zrake već su se podigle po stabalju i osvjetljivale su samo još vrške omorika. Ozdo sterala se već magla. Osjećao se zadah gnjile trske i mora.

— Tanjo, pritištući lice k njenim nogama, reče Nika. — Bog vidi, Tanjo, da sam mu ja uvijek bio vjeran. Oprostite mi, Tanjo.

— Što da oprostim?

— Ah sve... Čitav život... O! Kakav je to bio život. Životinjski život... Tanjo, no sada... Sve iznova, no mi ćemo povratiti staro... Tanjo, vi ste sami i ja sam sâm. Gdje su svi drugi?... Tanjo, budimo zajedno i čim bude moguće, vjenčat ćemo se... Mila, draga moja Tanjo...

— Ah! Zar se može ljubiti ovakova djevojka, kakva sam ja? Pa uz ovakovu užasnu prošlost.

— Prošlost će se zaboraviti, a ostat će, bit će samo život! Ako čovjek ne vjeruje i ne očekuje, ne može ni živjeti.

— Možda sutra? reče Tanja.

— Ah, bilo što bilo!... No već je dobro, što smo zajedno. Koliko sam vas tražio, koliko čekao, koliko se mučio i evo slučaj... Taj... No ne ću da ga spominjem.

— Osetrov je dobar čovjek, reče Tanja. — A znate li vi, da sam ga jedanput vidjela u Carskom Selu, za doba strašnih dana Kerenskove vlade. Bila sam s Oljom i miss Proktorovom. Pričinio mi se upravo odvratnim.

— Pa i bio je takav, ali se pokajao i obratio.

— U kajanju je spas; tako je vjerovao ruski narod, reče Tanja zamišljeno.

— Tanjo!

— Što je, mili moj?

— Tanjo. Ja čekam vaš odgovor.

— Odgovor... A zar je potreban odgovor? Ako vi mene samo ljubite? Zar nas nije prikovao život jedno uz drugo i zar vam ja ne ću biti vječno zahvalna za to, što ste me spasili?

Ona se prigne k njemu. Bilo je već sasvim tamno. Sasvim blizu približile se Niki oči, koje su postale velike i tamne; malene ruke obuhvatiše njegov vrat i on osjeti, kako se uz njegove usne pritisnule tople ženske usnice.

— Ja sam bila vaša, ostala sam vašom, i bit ću vašom, prošapće Tanja... Da... da... dragi moj!

Ona ustane i naglo se uspravi.

— Jednoć, reče ona uzbudjeno, — ispričat ćemo našim unucima, kako, gdje i pod kakovim prilikama ste me zaprosili. Ah!... No priroda je uvijek prekrasna! Omorike... vrijesak... Blatna, zamrzla cesta, krhak led... I nebo... vječno prekrasno nebo... Užgala se zvijezda... Nastupa noć!... Hladno!... Mili! Spasite, spasite me. Izbavite me od njih!

Tanja pane na snažne Nikine ruke, pa klecajući i spuštajući umornu glavu na njegovo rame, podje lagano prema kući.

Sa suprotne strane približavao se kućici Toporkov. Nosio je na plećima jarbol, omotan platnom.

XXVI

Kad se mjesec podigao i kad se pod njegovim zrakama zasjalo i zaiskrilo more, otisnuli su se. Ušli su u čamac ravno s obale. Muškarci su, izuvši se, gacali do čamca po ledenoj vodi, a Tanju je Nika prenio na rukama. Ona se dobro osjećala na njegovim jakim rukama. Činilo joj se, da je malena i obuzelo ju blaženo čuvstvo slobode i sigurnosti. Na čamcu se nalazio mališ Čuhonac. On je razapeo jadra na dugom i tankom jarbolu, a užeta prebacio

preko glava putnika, koji su sjeli na dnu čamca. Toporkov se smjestio na krmi i prihvatio kormilo.

— Je li gotovo, gospodo? poviče. — Niste li ništa zaboravili?

— Gotovi smo, odvrati Osetrov.

— No, onda s božjom pomoći!

Toporkov skine kapu i prekrsti se, a za njim i svi drugi bace na sebe krsni znamen.

Toporkov privuče jadro, koje zadrhće i napne se. Ozdo zapljusne o čamac naletjeli val, našto stanu sve jače udarati i rasprskavati se u kišu te pomoče putnike ledenim kapljama. Srebrenkasta struja mjehurića poleti blješteći i vijugajući se za kormilom, čamac zadrhta pod pritiskom vjetra, zaškripi bokovima, uspravi se, zadrhće još nekoliko puta i napokon ga vjetar odlučno ponese. On se nagne na desni bok i podje sijekući kljunom bučne valove. Naglo je odmicala obala. Naokolo su bili još samo šumni valovi, koji su odsijevali na mjesečevu svijetlu poput briljanata. Naokolo je vladao mrak i kaos, pa se Tanji rastuži duša.

Tajanstvena zraka jarkog svijetla dojuri odnekud izdaleka, plane na valovima, prebaci se na obalu i u srebrenkastom sumraku nevidljive omorike odjednom postanu zasljepljivo jasne, čarobne, nimalo nalik na omorike. Obala se pokaže mnogo bliže, nego što su mislili. Zraka je naglo letjela po njoj, okliznula se prema nebu, kao da je i tamo htjela nešto da nadje i ponovo se spustila na more i tamo, kamo je pala, vidjelo se vrijenje valova. Činili su se golemima. Zraka klizne čamcem, na trenutak osvijetli blijeda, napregnuta lica i ponovo pokrije strašne valove čarobnim blistavim pokrovom. I tamo, kamo nije dopiralo svijetlo, valovi su se činili crni, teški, golemi, neživi, ukočeni. Nedostižni su se uzdizali i padali, crni, turobni, spremni da u svoju dubinu progutaju i čamac i ljude.

— Ne će nas naći! reče mirno Toporkov, kad se čamcem ponovo okliznulo svijetlo reflektora. —

Prije, pred dvije godine, gusari su krstarili morem, pa je bilo doista opasno. Sada mornari nisu više takovi. Mornar je djavola zaboravio i obratio se Gospodu Bogu. U Andrejevskom ih je hramu puno. Nedavno su dozvali iz Petrograda arhijereja. Pošao je, pomolio se Bogu, jer je mislio, da je osudjen na smrt. Ali su ga dočekali gomile naroda, bacajući cvijeće, kakvo su mogli nabrati. Poslali mu kočiju i povezli ga u hram. U hramu bili mornari, orkestar svira »Kako si slavan«. Iza službe svi pridjoše po blagoslov. Starih mornara, razbojnika, gotovo više i nema. Neki su popadali na fronti, neki se pomogli, obogatili se i pošli na selo, da uredjuju svoje gospodarstvo. Sadašnji mornar ni sam ne zna, što hoće. »Cara«, vele — »ne ćemo, ali su nam se i židovi već popeli na vrat i dogrdili nam. Hoćemo, da budu sovjeti, ali samo bez komunista!« Kraj takova njihova mišljenja možeš gdjekada na sto koračaja proći pokraj straže, stražnik se vidi — eno — rukom bi ga dohvatio, a on i ne viče ništa.

Na dnu ladjice, upravo ispod jarbola, na razastrtoj Koržikovljevoj kabanici, sjedila je Tanja. Poležajev je sjeo do nje, zaštićujući je od valova i vjetra. Tijesno se uz njega privila suhonjava djevojka i umotana u siv rubac, malena njezina glavica pala mu na rame.

— Spava, reče Toporkov tiho pokazujući Poležajevu očima na Tanju. — Strašno se izmorila, a jamačno i uzrujala, vaša gospodjica.

Poležajev pogleda Tanju. Blizu, kao dijete k materi, privinuvši se povjerljivo k njemu, sjedila je Tanja podvinuvši poda se noge i čvrsto spavala. Prašina od rasprskanih valova padala je na krzno njezine kabanice i zamrzavala se u svijetlim briljantima, pa je od toga izgledala kao u srebrenom oklopu.

— Sestra? zapita Toporkov.

— Vjerenica, tiho prošapće Nika.

— Davno poznati?
— Od djetinjstva.
— Neka samo spava! reče Toporkov. — To je dobro. Znači, da je osjetila slobodu. Zacijelo je mnogo stradala u komunističkom raju. U licu nema ni kapljice krvi.

Šumjeli su i pjenili se valovi. Vjetar je pjevao turobnu pjesmu, fijukao u užetima i pričao o dalekim krajevima zapada, gdje nema diktature proletarijata, gdje nema ni zatvora, ni tamnicâ, nema hlada, ni glada, nego o slobodnom svom trudu žive slobodni ljudi.

Ladjica je škriputala, padajući na valove i srebrenkaste se kapljice poput kiše razasipale ispod njezina kljuna. Za krmom je blistao, gubeći se nedoglednom cestom u noćnu tamu, bjelopjeni trag, koji se vijugao po valovima. Naokolo je vladala tišina. Na nebu se kraj mjesečeva svijetla jedva razabirale blijede zvijezde, a crn je oblak klizio po njemu, približavao se mjesecu i rastvarao u mjesečevu svijetlu, vijući se nježno blještavim oblačcima oko mjeseca i okružujući ga zlatnim vijencem.

Za Niku se čitav svijet usredotočio na jednom kvadratnom hvatu ladjice, koja je skakutala po valovima. Do nogu Toporkova, prislonivši se uz lijevi bok, sjedili su Osetrov i Željeskin. Toporkov je pio lulu i kad bi pripaljivao žigicu, sagibajući se i zaklanjajući je od vjetra, prosjala bi i iz mraka izbila blijeda lica Osetrova i Željeskina. Sjedili su nepomično, a tamne njihove oči gledale su uporno u daljinu.

Nečim dalekim, dosadnim i mračnim činila im se vojarna komunističke konjaničke pukovnije, zagonetni, uvijek na oprezu, neshvatljivi Rahmatov i grubi, smioni, samouvjereni Koržikov. Preknoćas. Da... Ni četrdeset i osam sati nije prošlo od onog užasa... On, Nika Poležajev, išao je iza Koržikova, dok je on strijeljao blijede ljude. Prekjuče je živio onaj kukavni staračac, general u prljavoj košulji, s ružičastim golim nogama, koji je trepćući suznim očima molio za sina... Živio je časnik, koji je nemirno trzao gaće i nastojao da sačuva ponosno držanje... Prekjuče je iza zida bučao teretni automobil, jasno su sjale električne svjetiljke, netko je histerički vikao, netko je plakao i crna krv tekla je iz razbitih lubanja. Tanja je stajala u kutu kod stijene i njezine plave oči, uprte u nebo, gorjele su nezemaljskim plamenom. S ramena joj je visjela dugačka košulja i malene nožice grčile se na blatnoj zemlji. Nad njom je poput zlata sjao vijenac njene kose i ona je izgledala kao ikona, naslikana u tamnom kutu podruma... Prekjuče je on ubio čovjeka! Odapeo mu ravno u lice, a nije ni vidio, kako je pao.

Da li je sve to bilo? Da li je moglo biti, da bi na otomanu, prekrivenom skupocjenim sagovima, raskrečivši noge, ležala Jenny i stisnuvši dugačke, kose oči gledala u čašicu s likerom, a do nje ležali poubijani ljudi? Da li je moglo biti, da bi, zaglušujući uzdahe i jecaje ljudi, koji su umirali, na dvadeset koračaja dalje psovali i prepirali se za njihova odijela ruski seljaci, crveni armejci? San... Tlapnja... To nije moglo biti, nikada to nije moglo biti na javi...

Tamo, kamo je on pošao gdje mirno i spokojno žive ljudi, on će sve to ispričati i nitko mu ne će vjerovati... Da, ne će mu vjerovati zato, jer je sve to tako nemoguće.

A ipak je to bilo... I Koržikov je bio, i Jenny, i Rahmatov, i starac general i njegov sin, i časnik samo u rublju. Sve je to bilo i sve to jest. Na očigled čitavoga svijeta dogadja se užasna poruga nad ljudima, a svijet šuti.

Nika zadrhta.

Ne — ne treba o tome misliti. Ta bilo je i drugo, ta bila je i čistina šume, obasjana zlatnim zrakama zalazna sunca; bile su zlatne omorike, sive ozdo i crvene na vrhu, modro nebo što se ga-

silo, svjež i zdrav miris omorike i mora i tihe riječi milovanja. Ta to je — sreća!...

Sreća...

O! Unatoč svoj njezinoj jarkosti, kako je to blijeda, kako samotna sreća! Njih je tek dvoje... A gdje je otac, i brat, i sestra, i gdje će oni biti sretni? Medju tudjim, hladnim ljudima, ne kod kuće, ne u otadžbini, ne u Rusiji! Njihov car i njegova porodica, oni, koji su nerazrešivim vezama bili od djetinjstva svezani s njima — koje su učili poštivati jednako s roditeljima, pogiboše kao mučenici, otrpjeli su bez jecaja i mislili samo na Rusiju. I valjat će saviti novo gnijezdo... Gdje?... Gdje će ga saviti? Tko će ih primiti, kad su lišeni najsvetijega — Otadžbine? Kako će se držati prema njima?!

No bilo to gdje mu drago, on će svu slobodu upotrebiti na to, da spasi Rusiju, da je oslobodi od djavolske najezde.

On je slobodan... On može da govori sve što zna, on može, on treba da ispriča sve ono, što je vidio. On će pravim imenom nazvati one, koji su uništili Rusiju!

Vjetar šumi, pjeva pjesmu u užetima, zapljuskuju valovi, a na duši se osjeća smirenje i težnja, da što prije staneš na obalu i da se osjetiš slobodnim čovjekom.

XXVII

Vidi se obala!...

Poležajev zadrhta i razbudi se. Te riječi izgovorio je Toporkov hrapavim, jutarnjim glasom. Tanja nije spavala, nego je tiho sjedila čuvajući san svoga vjerenika.

Mrak se gubio nekamo u daljinu, skupljajući se na horizontu u maglu. Pogled se protegao dalje. Valovi su bili grafitne boje, sitni i tek je na gdjekojem blistala pjena. Ladjica nije poskakivala i nije

udarala o valove, nego je plovila mirno jedva podrhtavajući, a voda šuštala pod njezinim kljunom. Sprijeda se mutno razaznavala siva obala, pokrivena snijegom.

— U Finskoj je već zima, reče Toporkov, zagledavajući se pažljivo u daljinu.

Mališ Čuhonac ležao je na kljunu i gledao pod ladjicu.

— Kamenja ima mnogo, reče Toporkov, — morat će se pristati gdje bilo.

Bijela i šumovita obala, obasuta snijegom, približavala se i postajala sve jasnijom. Osjećao se sladak dah zime i omorikova granja, dok je na obali vladala mrtva tišina. Valovi su postali sasvim sitni; pod pramcem zaškripi pijesak i ladjica stane. Toporkov smota jadro. Mališ se izuje i skoči u vodu. Jedva mu je doseglo preko koljena. On povuče ladjicu bliže k obali i krene prema šumi.

— Kako smo stigli? Je li Finska? zapita Osetrov.

— Anti je pošao da se raspita, odvrati Toporkov.

Protekao je čitav sat čekanja na obali kraj izvučene ladjice. Zatim stignu Finci s Antijem i svi krenu u nekakvo seoce, a odande na vojnu postaju. Mrk vojnik u njemačkoj kabanici, nebrižno odjeven, hrapavo je, čuhonski, grdio i neprestano spominjao nekakova »lajtnanta«. Bilo je potpuno svijetlo. Blijedo nebo visjelo je nad šumom, u daljini je šumjelo more, koje je postalo tamno-modrim, a naokolo ležao svjež, čist snijeg i jasno su u promrzlom zraku odjekivali ljudski glasovi. Djeca su polazila u školu i nabacivala se snijegom. Kuštrav pas skakao je za njima, mašući repom. Poležajev, Tanja, Željeskin i Osetrov sjedili su u malenoj kolibici, dok je spram njih sjedio vojnik i pušio lulu. Kroz nevelik prozor vidio se snijeg, šuma, modro nebo i sinje more.

»Zar doista sloboda?« mislio je svaki od njih. »Zar u prošlost odlazi prljavost i blato, glad i hlad, smrad i odvratnost bivstvovanja u ruskoj socijalističkoj federativnoj sovjetskoj republici? Zar doista više ne će biti kažnjavanja, strijeljanja i črezvičajki?« Bilo je tužno. Vojnik je bio neprijatan, gledajući ih mrko i prezirno. Prolazili su časovi, slagali se u sate, a ništa se u njihovu položaju nije mijenjalo. Dodje napokon »lajtnant«. Bio je čisto odjeven, mlad, crven od zime, a svijetle njegove oči grubo su gledale »izbjeglice«. Pretvarao se, da loše govori ruski.

— Nu... to su gluposti posve, govorio je. — Putnice davaj... Viza... Treba propusni spis. Idite natrag, otkuda došli. Ja ne mogu puskati. Tu je i tako sve puno.

Osetrov namigne Poležajevu i povede Finca u drugu sobu. Za vratima se čuo vatren glas Osetrova: — »Ja govorim s vama kao časnik s časnikom... Kći generala svite. Razumijete li?... Da... Da...«

Lajtnant je nešto naglo odgovarao, govoreći sada čistim ruskim jezikom. Često su se čuli glasovi: »Marke«, »skupoća života«, »ja bih kupio«, »ako ima kakvih dragocjenosti...« Nakon pola sata obojica se povrate. Lica su obojici bila crvena i zadovoljna.

— No, hajdemo gospodo! reče lajtnant. — Naša je zemlja slobodna i mi smo kulturni ljudi. Mi shvaćamo, da valja spasavati... Strijeljanja, kažnjavanja... Da, da... To je užasno. Tu ćemo vas, gospodo, smjestiti u karanteni, a onda ćete dobiti vize i kamo želite... Tek u Helsingsfors je vrlo teško... Ali da, za vas, mogu i to urediti. Ja sam prijatelj Rusa. Služio sam u ruskoj vojsci. Ja ljubim Rusiju!

Umorne i gladne putnike odvedu u veliku kuću, koja je sva bila puna. Iz dimnjaka je sukljao dim. Neka dama u sivom vunenom rupcu postavljala je na terasi samovar. Dva malena gimnazijalčića istrčaše pred njih.

— Iz Sovdepije? vikali su. — Jeste li davno odande pošli? A tko ste vi? Niste li ništa čuli o Kormilicinovima? Trgovac čovjek. I on je imao da bježi.

Nakon jedne ure oni su se već potpuno snašli u novom, poluslobodnom životu parijâ kulturnoga svijeta — ruskih izbjeglica. Pili su pri zajedničkom stolu čaj, združivali se u »komunu« za nabavu živeža, doznavali gdje i kakove stvari mogu da se prodadu. Tanju su smjestili u sobi s jednom gojaznom damom, koja je raspirivala samovar i za koju se doznalo, da je i bogata žena, kći generala Martova. Imala je u tudjini mnogo novaca i rodjake u Helsingsforsu, no nije mogla dobiti vizuma, a rodjaci nisu mogli da dodju po nju, pa je već drugi mjesec sjedila tu, posudjujući sitne svote prolaznicima i poslužujući ih, stavljajući samovar, metući sobe i krpeći rublje. Sobu je imala malenu, ali sa dvije postelje, pa jednu ponudi Tanji. Kućom je upravljao »komandant«, koga su neki nazivali »komesarom«, što je njega vrijedjalo. On sumnjivo pogleda Osetrova, Poležajeva i Željeskina, te reče: — »Ako ste crnosotenci i monarhisti, uspregnite se, drugovi od propagande! Ja sam narodni socijalist. Ja sam čvrsto usvojio, da nema povratka k starome i držim se tekovinâ revolucije. Uostalom, dopustite, da vam se predstavim: — stožerni satnik Rudin«.

Sve ih je smjestio u jednoj velikoj dvorani pokraj Tanjine sobe. Prazan je bio samo jedan krevet, koji su dali Poležajevu. Stajao je kraj velika prozora bez zavjesa. Osetrovu i Željeskinu prepuste, da se smjeste na podu, na svojim stvarima. Osim njih bila su još tri stanara, koji su čekali putnice i vizume. Sijed starac, trgovac, vremešan pukovnik i mlad časnik crvene armije, koji se ponosno nazivao »dezertirom crvene armije«. Bio je brbljav,

pjevao je poskočnice, što ih je sâm sabrao, kako je govorio, sa svih strana svijeta; pratio se na balalajci i govorio ne prestajući.

— Krhotine Rusije, ruska starež! govorio je. — Ovdje se sakupila trstika, izlomljena valovima bure. Hm, s dopuštenjem govoreći — »Ruska republika«. Šmrkao je nosom i nastavljao: — Tekovine revolucije, djavo ih odnio! Jeste li vidjeli našega komesara, stožernoga satnika Rudina? Socijal-izdajnika: Komrajbjega, što znači: komesara Rajaokskih bjegunaca. No ja držim, da bi bio »pomoćnik pomorskoga komesara« bolji i sočniji naziv. »Pomkompomordjel«... A? I doista takav postoji. Ta ja sam služio kod njih.

Nitko ga nije slušao. On je kuštrao svoju kosu, ostriženu na komunistički način, poprimao idiotski izgled i pjevao, da se čitavom kućom orilo:

Prije smo se svi kitili
Briljantima,
A sad, evo, postali smo
Emigrantima!...
Kud se žuriš, milo moje,
Kud te vodi put?
Nikad više ne ćeš kući,
Trud ti uzalud!...

Bilo je nešto bestidno teško, zamorno u toj pjesmi; kidala je srce na komade.

Dan je prolazio beskorisno, u brizi, u žurbi, neradu. Čitali su stare novine; gdjekoji je od njih pričao, kako je bježao, koga su ustrijelili, tko je ostao živ. Vremešna dama poznavala je Sablina, a bila poznata i s Macnevim.

— Varvara Nikolajevna Martova, predstavila se Tanji, gledajući je dobrim očima preko naočala s velikim, okruglim staklima. — Ja sam znala vašega tatu kao mlada časnika. Dolazio je k nama. Dopisivala sam se s njime. Bila sam socijalistica.

Vjerovala sam u sve to. Zalazila sam medju narod. Bila sam učiteljica, učila sam narod, da mrzi cara i da ne vjeruje u Boga. Eto, kakva sam bila! Što ćemo, uvjerili su me, da se tako mora. Sada, evo, vidim, koliko sam se varala... A Macneva su ubili pred mojim očima. Na granici. Bježao je. Ženu su mu uzeli za taoca i posadili je na Gorohovu. Ona je svijesno pošla u taj pothvat, da spasi njega i djecu. Djeca su sretno prošla, a Ivana Sergejevića ubio je u nesporazumku stražnik... Da, to vam revolucija, a kako smo mi maštali!...

U tri sata popodne bio je ručak. Svi su sjedili oko stola, a dvije gospodjice bjegunke posluživale su svojom pripravom: ščijem s mesom i krumpirom. Poslije toga su do sumraka pili čaj, razgovarali se i pravili osnove, a sve se svodilo samo na jedno: kad će se napokon moći povratiti u Rusiju? Kudravac je opet pjevao:

Kud se žuriš, milo moje,
Kud te vodi put?
Nikad više ne ćeš kući,
Trud ti uzalud!...

Dame su mu vikale, da prestane.

— Što je to, Seničko? Ostavite to! Ta pjesma donosi nesreću. Tek što je otpjevate, odmah crvenima nešto podje za rukom.

— Ozbiljno, Semjone Dorofejoviću! reče vremešni gospodin s naočalima i crnom, gustom bradom, koja mu je prekrila obraze i podbradak, — ostavite to, nije nam do vaših pjesama.

— Pjevam od radosti, Aleksandre Aleksandroviću, odvrati mladić smeten. — Radujem se slobodi.

— Ah, i slobodi se ne raduješ, odgovori vremešni gospodin. — Evo ja sam, gospodo, inženjer i to inženjer, reći ću bez hvastanja, od imena. Bjelolipecki, može biti, da ste čuli? Bježao sam, pa sam se i ja, upravo kao i svi vi, radovao slobodi.

Protekao je dan, i drugi... I što se dogodilo? Krvave prikaze izmučenih žrtava povukle me u otadžbinu. Oni traže osvetu. Tamo mi je mati, braća. Zar se može živjeti, zar se može disati, smijati se, i pjevati, kad se tamo, preko zaliva, na potoke lije ruska krv, i kad skupina internacionalnih lupeža i židova rasprodaje Rusiju na veliko i na malo, a druga ju skupina isto takovih lupeža za granicom kupuje, sa svom njezinom krvlju? Ne znam, kako je vama, gospodo, ali meni zastaje dah, smijeh mi zamire na ustima, pjesma mi ne dolazi na pamet. Da, kad bi pogibali samo ljudi! O, što su ljudi! Ljudi su smrtni i njima je posve svejedno, za jedan sat ranije ili kasnije, to je sporedno. Ne, propada ono, što se činilo vječnim. Sankt-Peterburg, moj rodni grad izumire, zamrzava se, ruši se. Propada stara Moskva. Stvaranja nigdje nikakova. Sve se ukočilo i sve umire. Historička ruska imena zamijenjena su bučnom gadarijom lupeštine, koja podcikuje. »Prospekt 25. oktobra«, »Ulica krvavih zorâ«, Djetsko selo«, »Ulica Rose Luxenburg«, »Krasnoarmejsk« — Bože, kako je sve to ružno! I svuda drzovita lupeština iskače i nameće svoju gnusobu. Lupeži iz profesorskih redova pogrdili su ruski jezik, jezik Turgenjeva i Puškina, a mladom naraštaju ucjepljuje se pismenost s ogradama. Književni nitkovi natječu se u pohvalnim himnama krvnicima i ubojicama... Kako da se živi? Bože silni! Što da se radi, kad je povratak onamo nemoguć, jer bi to bila sigurna smrt, a ako ostanemo ovdje, umrijet ćemo od tuge za otadžbinom, za milim Nevskim Prospektom, za carskom Nevom, za čarobnom ljepoticom Jaltom, za čitavom žarko ljubljenom Rusijom, koja se ne da ničim uporediti. Gdje je njezin spas i kako će se to izvršiti?... I meni se na časove čini, da je zauvijek propala i da nikad ne će ustati. A to je tako gorko i tako teško... Ne, nemojte nam pjevati, Semjone Dorofejeviću, tih pjesama! Nije nam do pjesama. Propala je Rusija.

Svi zamuknu. Dubok glas, koji je dolazio iz srca, dirao ih je. Mrak se šuljao u sobu. Varvara Nikolajevna otirala je čaše, sjedeći iza samovara. I odjednom se iz dubine sobe začuje mekan i miran glas:

— Ne, Rusija ne će propasti. Doskora će se ona spasiti! reče svećenik, koji je neopaženo unišao.

— Ah, otac Vasilije! odjeknu pozdravi. — Oče Vasilije! Pričajte nam, pričajte, kako će se spasiti Rusija?

XXVIII

Varvari Nikolajevnoj Martovoj činilo se, da ona nije 45 godina stara djevojka, koja je proživjela svoj život, i da nije izbjeglica, koja sjedi za velikim stolom u hladnom domu u Rajaokama, nego da je mlada 20-godišnja studentica Varja Martova. A oko nje da nisu životom i oskudicom izubijani bjegunci bez otadžbine, bez novaca, otkinuti od svoga posla, nego da je sve to bučna, razgovorna, odvažna mladež, koja je nekad smiono rješavala sva pitanja u njihovoj kući u Nikolajevskoj ulici i koja je odvažno navaljivala na mlada korneta Sablina i jednim zamahom uništavala vojsku.

Isto onako mlado i bučno grmjeli su glasovi besprincipna, beskrajna ruskoga prepiranja; isto su se onako nehajno pružale prema njoj ispražnjene čaše.

»Kako je to čudno«, mislila je Varvara Nikolajevna, — »ta mi smo, eto, postigli ono, za čim smo težili u svojim mladim godinama. Uništili smo cara, uništili vojsku, podijelili smo zemlju radnicima, dali smo narodu sve slobode, a sada, evo, sjedimo kraj razbijena korita... Maštali smo o internacionali, o sveopćem bratstvu naroda i stvorili smo mjesto jedinstvene Rusije kojekakove države:

Finsku, Estonsku, Litvu, Poljsku, Bijelu Rusiju i druge države, gdje s nama postupaju, kao s parijama i drže nas iza rešetaka...«

Stol je bio pun gostiju. Iz susjednih vila podolazili su bjegunci saznavši, da su iz Petrograda stigli novi prebjezi.

Spor se razgorio od toga, što je baćuška, otac Vasilije, rekao, da će Rusija tek onda biti Rusijom, kad povrati cara. On je to rekao tihim i mirnim glasom, ne sluteći ni sâm, kakovom će burom prepiranja uroditi njegova izjava, koja se njemu činila nepobitnom.

— Ne, do toga nikako ne može doći! uzdahne izbjeglički zapovjednik, stožerni satnik Rudin. — Toga ne će nikada biti! Narod će se čvrsto zauzeti za tekovine revolucije i za glavnu njezinu tekovinu: uništenje carske vlasti.

— A tko je došao namjesto cara? mrko ga upita Bjelolipecki i primakne se k njemu.

— Narod! odgovori Rudin nesmeteno.

— Narod!... Narod! podbode ga Bjelolipecki. — A znate li vi, što je to narod? Jeste li vi živjeli s njim? Jeste li radili s njim? Ja toga dragovića naskroz poznajem. Ja sam vlastelin i inženjer, pa sam se nagledao dosta i radnika i seljaka. Kakovi su njegovi interesi, kakovo je njegovo shvaćanje, znate li vi to?

— Pa zar je on tome kriv, što su ga tolike vijekove držali u tami? odgovori Rudin.

— Upravo to! On je sada prosvijetljen. Na skupštinama se naučio upravljati državom! reče Bjelolipecki vatreno.

— Ali, dopustite, gospodo, o čemu se vi prepirete? uplete se u razgovor vlastelin, Nikin susjed po krevetu. — O kakovom vi narodu govorite, ja ne shvaćam. Gdje u Rusiji vlada narod? Cara gospodara zamijenila je privremena vlada s knezom Ljvovim na čelu. U toj vladi nije bilo nijednoga čovjeka iz naroda. Sve sama inteligencija. Kao za-

mjena privremenoj vladi došli su narodni komesari, a medju njima su, prebrojte ih, sve sami židovi. Gdje je dakle narod?

— Gospodo, gospodo! s nekom razdraženošću u glasu reče čovjek nevisoka uzrasta, punačak, ridj, s naočarima i s ridjom, zašiljenom bradicom. — Zar ćete i sada tvrditi, da su židovi skrivili nesreću Rusije?

— Ali, Avrame Josifoviću, činjenice su tu! reče Bjelolipecki. — U sovjetu narodnih komesara tri četvrtine su sami židovi. Od ruskih samodržaca Lenjin je pod sumnjom, a Trocki i Zinovjev su židovi. Brestski mir sklopio je židov Joffe. Vanjsku politiku vode i Rusiju prodaju na veliko i na malo Radek i Litvinov — židovi. Karl Marx je bio židov. A to, mislim, da je dosta.

— To su, reče ridji čovjek žalosno, — izrodi židovstva. Snagu narodnih komesara sačinjava njihova crvena vojska i izvanredne komisije; bez toga bi narodni ustanak već davno izbrisao komesare s lica zemlje. No ruski generali i časnici izgradjivali su i učvršćivali crvenu vojsku, pa se u njoj za vlast Lenjina i Trockoga bore ruski vojnici i kozaci. Na čelu tribunala ne stoji židov, nego Poljak Dzeržinski, a pomažu mu krvnici: Peters i Ejduk — Latiši, a ne židovi.

Nitko ne odgovori ništa i na čas zavlada u sobi tišina. Glas ridjega čovjeka postade još dubljim i bolnijim.

— Za grijehe tih izroda židovstva židovi su platili u historiji nečuvenim pogromima. Oni su rasijani iz Rusije. Oni, a ne Rusi, aktivno su se borili s narodnim komesarima. Krvnika Urickoga ubio je židov Kanegiser i u redovima dobrovoljačke vojske dosta je židova dalo svoj život, boreći se za otadžbinu.

— Sve je to istina, Avrame Josifoviću, reče stari pukovnik, — no treba na vam kažem, da su židovi bili upravo onaj začetak vrijenja, pa su oni,

tako reći, onaj kvasac, s pomoću kojega se diže svaka ruska uzbuna, svaki nemir. Ruski narod je kao brašno. Uspite vode, razmekšat će se i dat će tijesto; on će se uznemiriti malo, ali ne će ništa učiniti. A kad se pojavio, oprostite, reći ću vam otvoreno: židov, krenuo je napred, podigao se i bezumno pošao da siječe onu granu, na kojoj sjedi. Vi mislite: Cara bi prognali? Nikada. Ruski je narod sam po sebi milostiva i velikodušna srca. Kad ne bi bilo židovskoga sovjeta vojničkih i radničkih delegata, kad ne bi bilo onoga bastarda Kerenskoga, knez bi Ljvov s potpunom počašću otpremio Cara sa svom njegovom porodicom u Englesku i mi ne bismo sada sjedili kraj razbita korita. Zar mislite, da bi bez židova Sverdlova i bez židova Jurovskoga digli Rusi ruku na Cara?... Znate, oni bi mogli izvesti svaku zloću i pakost, ali ovu ne bi. Zato, jer ruski narod zna, da je sve to privremeno. I doći će Gospodar.

— Istinska riječ! usklikne Osetrov.

Nika ga pogleda sa začudjenjem. Osetrov je i ustao od uzbudjenosti i prešao sobom, potresujući svojim mladenačkim pramenima. Varvara Nikolajevna nije skidala s njega svoga zanosnoga pogleda, a i sama je Tanja uživala, gledajući ga.

— Istinska riječ, druže!

Osetrov se smeo.

— Ja sam to tek onako. Po navici. Izvinjavam se... Istinska riječ. Poznajem ja dobro ruski narod. Odrastao sam s njim. Kod moga je oca znalo biti kočijaša i konjušara po podrug stotine. I iz različitih gubernija. Ja sam bio uvijek s njima. I sada sam u crvenoj vojsci preko tri godine provodio s njima isti život. Koliko sam naroda vidio, s kolikim sam se razgovarao! Ruski je narod divan! Baćuško! Oče Vasilije, sjećate li se, kako ste nas vi jednim čudom razoružali? To je, gospodo, veoma velik dogadjaj. Vodili smo jednoć oca Vasilija, upravo ovoga, što sada s nama sjedi ovdje, na strijeljanje. A on nam donese čudo. Automobil se potpuno skrhao... Da, baćuško, mi smo u onom času osjetili Boga. A mornar Terehov, doista je pošao medju monahe... Eto tako! Kad bi sad odjednom ljudi doznali, da je Car gospodar, Nikola II., živ. Da. Evo ovako: zalazi sunce, zapad pozlaćuje rumene omorike, a iz goleme šume, sa uralskih gora — da izlazi Car. Bosonog, u košulji, s uzicom o pojasu i kao putnik da ide u selo. I eto, prepoznali ga. Po nekom, bilo kakovom, neosporivom znaku. Eto, tada bi ga — jamčim svojom glavom — uzeli na ruke i čitav bi ga narod pratio sve do Moskve, do moskovskoga Kremlja i uzdigao bi ga na prestolje. I svi bi mu se poklonili. I crveni armejci pali bi pred njim na koljena. Car mučenik! Kad bi se tako javio on, ili tko drugi iz carske porodice, opet s generalima i vlastelinima u čitavoj svojoj slavi...

Osetrov zamukne, ponikne glavom i reče tiho i isprekidano:

— Ponovo bi ga ubili... Zato, jer toga ne treba!...

— Mi, reče Željeskin ustajući, — trebamo svoga cara. Prostoga, seljačkoga. Da bi shvaćao naše jade i nevolje. Nikolaj Aleksandrović vidio je u Tobolsku i u Jekaterinburgu mnogo nevolje i ostao je čist. Dakle se nije Rusiji ničim iznevjerio. Pripovijeda se, da su Nijemci slali po njega, da ga spase, no on nije pošao. Nije htio da ostavi Rusiju. U našoj su pukovniji crveni armejci govorili: — »Ako se pojavi naš sveti stradalnik car, svi ćemo poći da mu prisegnemo. Jer bez cara ne ćemo nikad dočekati svoje zemlje!...

— Eto, gospodo, upravo o tome sam vam i htio pripovijedati, progovori iz kuta otac Vasilije, — no vi ste me smeli.

— Govorite, baćuško, slušat ćemo! reče Bjelolipecki.

XXIX

Revolucija naša ili prevrat, nazovite ga, kako hoćete! započne otac Vasilije, — nastala je iz ratne umornosti ili težnje za mirom pod svaku cijenu, to je prvo; iz želje seljaštva, da zahvati i zavlada zemljom, na što su ih preko stotinu godina podsticavali bajkama o tome, kako mu je malo zemlje dano i kako nema pileta kamo da pusti — to je drugo; a treće odatle, što su radništvo uvjerili, da tvorničari i poduzetnici imadu poradi rata silnu dobit, a radnici da gladuju i da su skučeni. Svrgnućem cara i osnutkom Ustavotvorne Skupštine nadali su se, da će postići mir, zemlju i kapital. Posljedice su vam poznate. Nakon Brestskoga mira prisiliše ruskoga vojnika, da se bori na dvadeset fronta, a sve države, koje su ratovale, već treću godinu uživaju mir i pokoj, samo Rusija ratuje. Rusija se raspala na množinu zasebnih republika, koje jedna drugoj čine smetnje i koje nisu sposobne za samostalan život, nego su osudjene na propast. Zemlju su podijelili bezumno, te je izišlo, da su neki dobili, a neki su i svoju izgubili. Tvornice su propale. Revolucija dakle nije dala ništa, a prave tekovine revolucije jesu: — golem sveruski pogrom.

— To je ipak previše! usklikne komandant. — Kako se mogu poricati tekovine revolucije?

Otac se Vasilije nije osvrtao na poklik stožernog satnika Rudina, nego mirno produži:

— Rusija je pretežno seljačka zemlja i zato ću riješenje o zemlji postaviti u prvi red. Zemlja je kod nas: seljačkih zajednica, seljakâ privatnika, vlastelinâ — naslijedjena, stečena, darovana, državna, vojnička, manastirska, gradska i tako dalje. Seljak želi, da zemlja postane njegovim vlasništvom, ako ne baš ličnim, a ono barem zajedničkim. Socijalistički je princip, da je zemlja kao i uzduh — zajednička. Seljak toga nije prihvatio, pa on sada

točno zna, kako može dobiti zemlju. O seljačkoj zemlji ne ću da govorim. To je pitanje općine, mjesnih i seljačkih skupština. Možda se tu ne će podijeliti bez svadje, no ipak će se podijeliti. Jedina je zapreka vlastelinska zemlja. Vlastelinsku zemlju, koju je vlastelin sâm kupio, a seljak je spreman da je otkupi, on se s time čak i sasvim izmirio, ali se ne želi izmiriti sa zemljom nasljednom, darovanom za zasluge predja, pa se za nju bori. Izravno ću da vas zapitam: tko nju može dati? Davali su je boljševici, davao ju je pan-ataman, davali su je Denjikin i Wrangel, davao ju Mahno, — i od svega ništa. Obećavaju je zagranični emigranti, skupština članova Ustavotvorne Skupštine u Parizu, članovi Dume u Parizu; obećavaju je socijalisti revolucionarci, kadeti, pa i monarhisti; o njoj se govori na različitim skupštinama, sovjetima, u različitim savezima, centrima i t. d., no seljak vrlo dobro zna, da to nije trajno. A sasvim je jasno, zašto. Sva ta gospoda i uredbe nemaju prava da raspolažu tom zemljom. Nisu je oni davali, zato nemaju prava ni da je oduzimlju. Vlastelin ne priznaje njihovih odredaba i makar seljak faktički i vladao zemljom, on ne će biti miran sve dotle, dok mu je ne potvrdi onaj, koji jedini ima pravo da tu zemlju oduzme vlastelinima i dade kome hoće, jer to može da učini jedini Car.

— Kako je to jasno! reče Bjelolipecki.

— Ali dopustite, baćuško, reče vlastelin, — ni Car ne može to učiniti. Mi, nama, Odnodvorcovima darovana je zemlja za vrijeme carice Ane Joanovne za zasluge naših predja. Kako se mogu izbrisati s lica zemlje njihove zasluge?...

— Ne, ne, Fjodore Petroviću! klikne Bjelolipecki, — ja se slažem s baćuškom. Knezovi i carevi nagradjivali su svoju družinu zemljom zato, što su njih i Rusiju štitili od neprijatelja, a jeste li ih vi zaštitili? Ne, recite, recite — tko je izdao

Cara?... Kad je dvorjanin Rodzianko u Dumi poticao narod protiv Cara, kad je knez, osjećate li, knez Ljvov krenuo protiv Cara, kad su dvorjani Šuljgin i Puriškjević s vojvodom Ruzskim pošli k Caru s abdikacijom? A! Jesu li oni poslije toga dostojni da vladaju zemljama, koje su njihovim predjima darovane za vjernost Caru?... Pravilno, pravilno, baćuško! I jedino ako Car dade zemlju, smirit će se seljačka masa.

— Ali, dopustite, vikao je vlastelin, — sva vojska, svi radnici, činovnici i gradovi poumirat će bez nas i bez naše zemlje. Pa oni već i umiru zato, što je vlastelin protjeran.

— Oprostite, reče otac Vasilije, — ja još nisam dovršio. Car može, a njega će poslušati; Car može, dajući zemlju seljacima, osigurati odredjeni dio zemlje vojsci, radnicima i gradovima, na taj način, da osigura hljebom i stokom one, koji s različitih razloga ne mogu lično da se trude oko zemlje.

— I, dakako, dati tu zemlju vlastelinima... zafrči, kao da je zarzao, stožerni satnik Rudin.

Otac Vasilije i opet nije obratio nikakove pažnje na njegovu napomenu.

— Da, reče on, — dati tu zemlju onome, tko umije voditi široko gospodarstvo, tko ne misli izrabiti zemlju i tko bude umio sabrati s nje maksimum priroda. Dati je izučenim agronomima, možda i iskusnim vlastelinima prakticima.

— To je nešto novo, promrmlja vlastelin.

— Da, reče svećenik tiho, — stara treba da ostane samo sveta vjera kršćanska, a život valja u mnogo koječem udesiti po novome.

— No, dakako! izusti Rudin smješkajući se jadovno.

Otac Vasilije produži:

— Ako bude Ustavotvorne Skupštine, ili Zemaljskog sabora, ili kakvog god drugog sabora, ako nadjača kakova »stranka« i postavi vladu svoje ve-

ćine, onda ne će biti reda. Bit će borbe, što svuda vidimo, gdje se uveo takav način vlade. Ministri nisu trajni, nitko ne vjeruje, što će biti sutra i živi se samo za danas. Da se izgradi država, o tome treba na stotine godina unapred misliti. Govor je, eto, o Romanovima. Bili oni ovakvi i onakvi, oni su iz kaosa burnih vremena — gotovo isto takova kaosa, kakav je i današnji — izveli rusku ladju i doveli je dotle, da su je učinili prvom državom na svijetu. A zašto? Pa zato, što nisu mislili samo na svoj vijek, nego na vijek svojih unuka i praunuka. Petar je gradio Peterburg, a znao je, da ga ne će vidjeti u čitavoj njegovoj slavi, ali ga je zato Aleksandar III. takvim ugledao... Samo nasljedni car moći će da sve primiri. Vi mislite, da će ruskoga predsjednika priznati Estonska, Litva, Gruzija, Poljska, Azerbejdžan, Adžarija, istočna republika i druge. Jedni će reći: »On se odviše priklanja nalijevo«. Drugi će reći: »Odviše nadesno«. Trećima se ne će svidjeti njegovo poreklo, četvrtima njegov govor... Samo car, kojega izabere ruski narod, ili nasljedni monarh, stoji iznad stranaka. Samo on može da stvara. Njemu će se sami pokoriti svi oni, koji su se odmetnuli. Odmetnuli su se od onoga kaosa, koji se našao na njegovu mjestu.

— Ah, kada će to biti i kako će se izvesti! uzdahne Bjelolipecki.

— Meni se čini, gospodo, da će do toga doći ovako... reče odjednom Nika.

— No, no. Vidi ga, kako se samo raspalio! reče starac pukovnik. — No dakle, kako će do toga doći, recite vi, dojučerašnji komuniste?...

XXX

Ali Nika nije dospio ni da izreče riječ, kad ga prekine stari profesor, koji je sjedio do Varvare Nikolajevne. Bio je to čovjek visoka uzrasta, mršav, okruglih, izbuljenih, poput raka, velikih, crnih očiju,

zasjenjenih cvikerom bez ruba, uske zašiljene bradice i nevelikih brkova. Za njega se znalo, da je nesamo profesor, nego i akademik; da je iz sovjetske republike stigao slobodno, da se tek treći dan nalazi u karanteni i da ima sutra, po naročitoj protekciji, biti oslobodjen. On je mnogo pisao, ali o tako suhim i specijalnim pitanjima, da njegovih radova nitko nije čitao, i da ih je Akademija nauka izdavala kao naučne radove. On s visoka ošine svojim izbuljenim očima čitavo društvo i reče važno i ponešto kroz nos razvlačeći riječi:

— Nije duboko, gospodo, sve to, što vi tu govorite. To pokazuje, da slabo poznajete sovjetski život i sovjetske radenike. Posve je jednostavno reći: »Lenjin je nitkov i izdajnik, a oko njega su sami zlikovci, krvnici i ubojice...« Da, jednostavno. Ali to nije istina. Vi, gospodo, niste izučavali socijalizma. Vi niste prošli onoga puta, što su nam ga utrli veliki svjećonoše slobodnoga naroda. Od Bakunjina do Krapotkina, od Krapotkina do Karla Marksa. Vi ste previdjeli svjetski dogadjaj, mnogo dublji i mnogo važniji, nego što je kršćanska religija; nimalo se niste upoznali s radom treće internacionale, s Zimmerwaldom i s Kintaljem. Vi ne shvaćate stranačkog života, ni one široke revolucije, koju je proživjela stranka revolucionalnih socijalista. Lenjin je — svjetski genij i k njemu ne možeš pristupiti s običnim mjerilom. S gradjanskoga stajališta: — on je ubojica, a s naučnoga je čovjek, koji je prisiljen da zagazi u krv. Temelj boljševizma, temelj je pravilnoga, budućega ljudskoga života, bez laži i bez stješnjavanja. Tko će poreći, da kapital nije zlo i da ga ne valja uništiti? To je i sam Krist propovijedao...

— Nikad Krist nije toga propovijedao, prihvati blago otac Vasilije.

Profesor ga pogleda, zabliješti staklima svojih naočala i nastavi:

— Religija i država preživjeli su svoj vijek, pa je doba, da se započne s uništavanjem svakojakih pregrada medju ljudima. Dopustimo, gospodo, da bijelima podje za rukom zauzeti Moskvu. Ne bi trebalo vješati Lenjina, ni rušiti ono, što je on sazdao, nego raširivati. Zemlja se više ne može oduzeti onima, koji su je uzeli. Da li po pravu, ili ne, to nije odlučno, ali nikakav car je ne će više oduzeti. Kućevlasnicima ne će se više povratiti njihovi domovi, jer su u njima čvrsto zasjeli kućni komiteti i ne će vam biti lako izagnati radni narod, koji je ostvario svoje pravo, da se njima služi. Morali biste sačuvati sve ono staničje: komitete i sovjete, što su ih stvorili boljševici, jer će se bez njih sve raspasti. Nema više povratka k prošlome! Beskorisno je govoriti o caru. Mi, inteligencija, ne ćemo toga dopustiti. Nova Rusija treba da se izgradjuje na načelima martovske revolucije i sve tekovine revolucije treba da se čuvaju kao svetinje. Sva vlast, — dopuštam, da se ona na neko vrijeme može oduzeti boljševicima, — no sva vlast mora ostati u rukama demokracije i spas Rusije dolazi samo kroz demokraciju. Vlada Denjikina, Kolčaka i Wrangela izgradjivala se na istim trima načelima: — »Nema povratka u prošlost; tekovine revolucije valja sačuvati, spas Rusije je u njezinoj demokraciji...« No, govoreći to, oni su, sva trojica, obmanjivali narod, bili su neiskreni. Oni su težili za prošlošću, počevši od odore svojih vojnika i stare discipline i svršavajući vraćanjem vlastele u njihova vlastelinstva. Nastaje nesklad izmedju riječi i djela; izbija obmana i njihovo se djelo ruši. Pravde nije bilo. A narod je težio za pravdom i ne nalazeći je, bio je razočaran u vladarima i vladama. Boljševici su iskreniji. Kod njih je doista sve novo. Narod u svemu vidi želju, da se krene novim putom. Uzmite samo narodna sveučilišta...

— Sa premrzlim, gladnim profesorima i nepismenim djacima! doda vlastelin.

— Uzmite nastojanje, da se provede elektrifikacija, nastavi profesor.

— Otprema je zastala, vlakovi ne idu, uplete se Bjelolipecki. — Gradovi su u mraku. Stare se električke postaje ruše, a boljševici objese svjetiljčicu u komori i vesele se tome kao djeca.

— Gospodo, vi mi ne dopuštate da govorim, klikne profesor. — Odmarališta za radnike.

— Zaprljane, opljačkane vile, iz kojih svijestan proletarijat vuče na tržište sve, što se samo može ukrasti i odnijeti! vikne Osetrov.

— To nije istina.

— Istina je! reče Osetrov. — I sâm sam vukao.

Buka je rasla kod stola.

— Boljševici su primili teško nasljedstvo: ratom i carskom vladom razorenu Rusiju! trudio se da produži profesor.

— Pa tko ste vi, boljševik? poviče vlastelin.

— Gospodo, dajte čovjeku da govori! reče Rudin. — Iz sudara raznih mišljenja rodit će se istina.

— Vi želite da vidite samo naličje medalje, samo črezvičajke i strijeljanje, što ih izvršavaju neprosvijetljeni agenti boljševizma, no pogledajte rad! govorio je dalje profesor.

— Pa zašto ste onda bježali iz Sovdepije? upita vlastelin.

— Zašto je Sovdepija okružena neprohodnom stijenom, te u nju nema ni ulaza ni izlaza iz nje? zapita Bjelolipecki.

— To nije istina! klikne profesor. — Evropske države, najveći svjetski umovi: Lloyd George, grof Sforza širom su otvorili vrata mladoj državi. Evropa...

Ali ga nenadano prekine, ustavši u tamnom kutu čvrst i jak čovjek velike glave, na kojoj su nesredjeno rasle rijetke crne vlasi, crnih brkova i

nevelike brade i široka izražaja, sasvim ruskoga, rumenoga lica.

— Ne govorite mi o Evropi! usklikne on žučljivo.

— Spisatelj... spisatelj govori! raznese se šum po sobi i svi utihnu. Bio je to romancier i pjesnik, koji je godine 1905. uzvitlao mnogo prašine. U romanu i u stihovima proročki je predvidio i prorekao to, što se sada dogadjalo u Rusiji.

Svi su napeto slušali. I sam profesor, osjetivši dostojna protivnika, zamukne.

Spisatelj uzbudjeno prodje rukom kroz kosu. Govorio je uzrùjano, isprekidano, proživljavajući bolno i trpeći sam od svojih riječi.

— Evropa!... izbaci on i zamukne na čas, kao da lovi misao u velikoj lubanji svoje karakteristične glave. — Užasno je, što je raspoloženje umova i pravac svjetske politike u sadašnje bezumno, rekao bih: avanturističko vrijeme takovo, te vodi ljudski rod do samouništenja. Možda tu rade viši razlozi, kozmički, ili nešto, što je izvan dohvata našeg istraživanja, nešto jače od naše volje, našega uma, pa možda mi nemamo snage da se odupremo... No u svih vodja svjetske politike, kod svih tih Lloyd Georga, Brianda, Giolittia i kod drugih, provlači se poput crvene niti samo jedna želja: — svim sredstvima uništiti Rusiju!... I uništili su veliku Rusiju, koje su se svi bojali, koja je svima stajala na putu, pa sad bi trebalo da stanu. Tako se barem čini. Rusija je već na mnoga desetgodišta osudjena da liječi svoje užasne rane, pa nije nikome opasna. Ali se oni time ne zadovoljavaju: — pohod je uperen protiv samoga ruskoga naroda, protiv njegova opstanka. Beskrajnim razapinjanjem, mukama, torturama, gladom, bolestima, tamnicom i podlim podvalama protiv onih, koji su se digli da spase otadžbinu — kako je to bilo s našim bijelim vojskama — oni žele da zabiju već i kolac u grob ruskoga naroda! To je već pohod protiv samoga života. Hi-

storija čovječanstva nije dala primjera takova nemilosrdja i takova zvjerstva. Jeste li opazili, da muke golemoga ruskoga naroda, što ga crvene vlasti istrebljuju kao zareznike, nesamo da u kulturnom čovječanstvu nikoga ne smućuju, nego kao da ih Evropa i ne zapaža? Kao da upravo tako mora da bude, a ne drugojačije... Na pameti mi je malena paralela: kad su Mladoturci svrgnuli Abdul-Hamida, onda su u svojoj težnji da uvedu u Konstatinopolu evropski život, pohvatali po ulicama sve beskućne pse i prevezli ih na pusto pećinasto otočje u Mramornom moru. Psi, osudjeni na gladnu smrt, poklaše jedni druge, i dakako, svi pocrkaše. Tokom nekolikih mjeseci evropska je štampa vikala o humanitarnim načelima civilizacije, o dvadesetom stoljeću; u žurnalima se pače pojavile slike izmršavljelih, nesretnih pasa; varvarski pothvati Mladoturaka žigosani su i tako dalje... Sada je velik narod od mnogo milijuna postavljen u neuporedivo gori položaj. Ne dopušta mu se da radi, da diše; muče ga, strijeljaju, a humani kršćanski svijet ni da bi pisnuo... To znači, da smo mi u očima »viših« ljudskih rasa ispod carigradskih beskućnih pasa, mi... zareznici! I pri tom vjerovatno, štetni zareznici, koje valja uništiti na najodvratniji način. Inače svjetska savjest ne bi dopustila takve poruge ni takova uništavanja, jer bi se inače trebala podići križarska vojna protiv tlačitelja... Lično ja mislim, da savremeno kulturno čovječanstvo nema savjesti. No, a gdje je razum?

Spisatelj zastane i pridje k prozoru. Crnim obrisima isticao se sav njegov snažni lik. U sobi je bilo gotovo tamno. Svi su sjedili šuteći, okrenuti prema njemu. Varji Martovoj, Tanji, nekoj blijedoj dami u iznošenoj bluzi, tekle su iz očiju suze. Glas spisateljev digao se do najviše uzbudjenosti. Govorio je kao prorok. Onima, koji su ga slušali, činilo se, kao da on sluša nekoga izdaleka i da ponavlja njegove riječi. Mistički užas uvlačio se u srca mno-

gih. Željeskin i Osetrov gledali su uporno jedan drugom u oči, stojeći iza stolaca i utiskujući prste u oslonce, teško su disali. Na Željeskinovu čelu izbio je znoj. Svećenik, otac Vasilije, ustane sa svoga mjesta i neopaženo se približi spisatelju, kao da se boji, da mu ne izmakne koja njegova riječ ili zvuk njegova glasa.

— Kako? odahnuvši duboko, produži spisatelj. — Kako vodje svjetske politike ne shvaćaju, da treba još samo tri ili četiri godine »vladavine« i »eksperimenata« boljševičkih u Rusiji, pa će svijet, barem evropski svijet, početi bukvalno da umire od glada! Sve njihove hvaljene tvornice i zavodi stat će i civilizirani njihovi žitelji bit će prisiljeni da hodaju u kostimu Indijaca Sjeverne Amerike — samo s pojasom. No to nije prema klimi!... Ja ne govorim o sveukupnom političkom slomu. A oni, umjesto da gase požar kod susjeda, ograničili se na to, da odvuku ukradene stvari sa garišta. Ili su oni dakle kukavne mizerije ili ja od svega ništa ne shvaćam.

— No ta buduća slika svjetskog sloma, dovrši spisatelj, tiho odmjerujući svaku riječ, — stoji pred mojim očima... Dopustimo, da sam ja fantast, ali neke moje vizije postajale su iza nekog, ne baš tako velikog vremenskog razmaka, strašnom stvarnošću.

On zašuti. Nitko mu nije odgovarao. U sobi je vladala teška potištenost. Nije bilo nade, ni ikakove zrake za sve te ljude, koji su nedavno ostavili otadžbinu i koji su toliko maštali o tome, da se ponovo vrate onamo, gdje su im bili domovi i gdje su ostali rodni grobovi.

— Ima Boga! započne otac Vasilije tiho, premda mu je svaka riječ zvučala jasno u velikoj sobi. — Neizmjerni su putevi božji... Mi ne znamo, čemu je sve to. Ne znamo, kako ćemo proživjeti svoju nevolju. Ali on znade...

Otac Vasilije teško uzdahne.

— Mnogo krvi vidim ja tamo... No već manje nevinih žrtava. Čas obračuna je blizu.

— Kako? Kako će, baćuško, to biti? upita Osetrov.

— Nije nam dano, da to saznamo, odgovori otac Vasilije i polako izadje iz sobe.

Već je nastala noć. Iza užasnih otkrića, što ih je izrekao spisatelj, nitko nije mogao ništa da kaže. Istina je odjekivala iz svake njegove riječi, beznadna, teška istina; nju su svi spoznavali i nisu joj vjerovali; tražili su spasonosnu obmanu, nadali se zdravom egoizmu engleskoga naroda, viteškom poštenju Francuza, blagorodstvu Nijemaca, čovjekoljublju Amerikanaca, prkosu Japanaca. U svim postupcima, u svim dogadjajima vidjeli su protivno, ali su ipak nešto očekivali. Spisatelj je nesmiljeno razorio maštanje i pokazao surovu istinu.

Razišli su se potišteni.

XXXI

Poležajev se oprosti s Tanjom. Bilo je doba počinku. Petrolej se za ljetnikovce nije izdavao i s nastupom tame svi su se povlačili u svoje kutove, gledajući da se ugriju i zaspe.

Trgovac i pukovnik legoše na svoje postelje. Željeskin je već spavao na podu. Osetrov se dugo mučio, namještajući si uzglavlje od kabanice, malenoga kovčega i rukoveti slame. Napokon se i on smirio.

— Nikolaju Nikolajeviću, šapne on Niki, — molim te, pripazi i na moj zavežljaj. U njemu je sav naš kapital... Trebat će nam... u sadašnjemu svijetu ne smije se čovjek pouzdavati. Gdjekoji se nazivlje pukovnikom, a ispane tat. Vidjeli smo mi već takovih... Jesi li čuo onog profesora? Komesari ga potkupili, da čini propagandu.

Nika je ležao, okrenut licem prema prozoru. Vidio je, kako je iza mora, koje se crnilo iza pruge, snijegom pokrivene obale, ustao i polako nebom zaplovio okrugli puni mjesec. Kumova cesta pružila se od njega upravo do obale. Na mjesečevu svijetlu sve se izmijenilo i postalo čarobnim. Golo drveće pred prozorom činilo se fantastički divnim, a vrt, velikim, dubokim, punim tajnâ. Velik kup šljunka, posut snijegom, ležeći na obali, izgledao je kao lijepa srebrena pećina. U tišinu sobe dopirala je buka morskih valova s obale i čulo se, kako pršte tanke ploče leda, lomeći se o obalu.

Nika je osluškivao onaj razgovor, kome se pridružio Osetrov i borio se sa snom. Umor i živčani potres od čitava života u sovjetskoj republici, a osobito strašnih posljednjih dana, živo se osjećao. Bilo mu je, kao čovjeku, koji je bio dugo svezan i s kojega su netom skinuli uže. Na čitavom tijelu osjećao je još pritisak i nije vjerovao u sadašnju slobodu. Čudnim mu se činilo, da se može otvoreno govoriti ono, o čemu su govorili kod stola i o čemu su zborili sada u kutu tihim glasovima trgovac, pukovnik i Željeskin s Osetrovim.

Trgovac je dugo nešto brbljao, pričajući pukovniku i po svoj prilici mašući rukama, a uz to je odjekivao pukovnikov glas sasvim jasno, tiho i sućutno:

— Sijati... prestali su sijati... Razumijete li, što to znači?

— Kako ne bi! Gore nije moglo ništa ni doći, odvrati Željeskin s uzdahom.

— Odlučili su, da siju samo za se i za svoje porodice, a boljševici došli i oteli im ono, što im je odredjeno kao dio. To se kod njih zove »prodnalog« (živežni porez).

— Pa to znači, da će svi poumirati od glada! objasni Željeskin.

— Da, od glada, potvrdi pukovnik.

— Meni je pričao naš vojenspec Rahmatov, započe Osetrov jasno. — On se okladio, da dvadeset dana ne će ništa jesti. I to je održao. Govorio mi je, da je zato izdržao, što je znao, da svaki

čas može tu okladu prekinuti i jesti štogod zaželi — svega je oko njega bilo u izobilju. A kad bi — veli on — bio pravi glad, gdje ništa nema i gdje ne znaš, kada ćeš što dobiti, nipošto ne bi izdržao. Čovjek može poludjeti. Rodjenu mater zaklati i pojesti, takve su to muke!

— Da, upravo tako. Kad je na Volgi zavladao glad u doba carstva, onda se sve žderalo. Trkulje, i loboda, a hljeb su miješali s glinom, da bude teži, reče Željeskin.

— Tako je bilo i ljetos, reče pukovnik, — a ipak se nešto sabralo. Iz Sibirije i iz Ukrajine se dovezlo, a što će biti do godine? Zamislite: morat će da oru, a komesari im oduzeli konje u ime nekakve radne dužnosti. Počeli su sami vući plugove. Babe uprežu.

— A mnogo ćeš s njima izorati, kad su i one gladne, doda Željeskin.

— Dakle glad? zapita Osetrov.

— Nesamo glad, nego naprosto uništavanje seljaštva, da mu se i trag zamete, odvrati pukovnik.

Onda opet na dugo i široko stade pričati trgovac.

Nika napolak otvori oči. Srebren put caklio se po moru i činilo se, da se primiče k samoj postelji. S prozora je strujala svježa hladovina. Nika pokrije glavu pokrivačem, ali je razgovor i dalje dopirao do njega kao dosadno zujanje i on usne — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Probudio se od bolna čuvstva tuge, glada, straha i od neprijatna osjećanja nepomičnoga pogleda, koji mu je bio uperen u lice.

Ležao je na hladnoj seoskoj peći, na gomili smrdljivih krpa i osjećao se malenim i nemoćnim.

Već je bio pun zimski dan; sunce je jasno blijeŠtalo. Pred njim je bila stijena kućice, složene od balvana, a izmedju balvana visjele su kapljice, dok su balvani oko prozora bili ovijeni tankim slojem leda. U izbi se odavno nije ložilo. Kroz prozor se

razabirao samo led i daleka stepa, sva ružičasta pod sunčanim svijetlom. Modrim trakom pružao se bunarski stup, a poput mreže razastirala se sjena breze.

I odjedanput mu se učini sve tako bliskim, odavna dosadnim, od djetinjstva poznatim.

Ispod prozora sjedilo je na klupi neko strašno stvorenje, a Nika je slutio, da je to njegova mati.

Žuto-sive kose spuštale se preko ramena u ravnim, prljavim pletenicama. Modrikasto čelo bilo je čvrsto sapeto kožom i na njemu se provlačile sive bore. Koža je na ličnim kostima bila upala i ponovo se zaoblila na dnu lica, na tupom širokom podbratku. Crne usnice bile su stisnute i kad se gornja dizala, pokazivali se ravni, bijeli, prekrasni, mladi zubi. I nikako nisu pristajali izmršavljelom licu.

Velike oči bile su široko rastvorene i kao da su ponešto iskočile iz očnica; zjenica je bila okružena sivo-modrom bjeločnicom i pogled se činio ludjačkim. Taj pogled je i probudio Niku.

Tanak vrat upirao se u mršava žuta ramena, koja su bila toliko mršava, da su se sve kosti i svi kanali i grlo vidjeli ispod namreškane kože. Grube krpe pokrivale su tijelo toga bića. Ono se zamatalo u njih i navlačilo na se istruli kožuh.

U kutu sobe na velikom stolu stajala je glinena šalica, u kojoj se kuha juha; ležao je dugačak nož, a na podu zavežljaj drva i sjekira.

U kolibi nije bilo nikakove jestvine, na peći nije bilo mačke, pod klupom nije ležao pas, niti su se izbom vrzle kokoši. Zadah u sobi bio je hladan i prijesan. Kao da su je već davno ostavili stanovnici, kao da davno u njoj nije pečen hljeb i kao da već davno nije u njoj varen mirisav seljački ščij.

Iznad peći, na užetu, gdje su obično visjele glavice luka, visjela je sada sijeda, hladna paučina.

Nika pod pogledom materinjim ustade, htjede nešto da kaže, ali se samo naježio, zagrnuo se u nekakav ogrtačić i izišao na dvorište.

Bila je jaka zima. Snijeg je škripao pod nogama i štipao za gola stopala. Lagan vjetrić propuhivao je kroz pukotine ograde. Dvorište je bilo pusto. Nika zaviri u klijeti: bile su zametane snijegom, a u kravskim i konjskim stajama nije bilo ni gnoja ni slame. Nika se sjetio, da je još prošle nedjelje s materom miješao neku smjesu jela, u koje su metali posljednje ostatke gnoja.

Nesvijestan strah gonio ga iz kuta u kut. K tome strahu pridruživalo se mučno saznanje nečega neodoljivo teškoga, od čega se na srce slijegao bol. No on nije mogao da bježi. Zaviri iza vrata. Svud naokolo ležao je snježan pokrivač i u njemu tonule sitne kolibice u uskom nizu. Nigdje se nije uzdizao dim; nigdje nije bilo traga saonicama, ni žutim mrljama gnoja; nigdje nije bilo psa, niti se osjećao zagar slame i selo je bilo kao mrtvac.

Nika se još jače snuždi i podje polako, pokoravajući se sudbini, u kolibu. U peći je žarko plamsala vatra, a crveni jezici bučno su lizali omorikove cjepanice, no to nije donosilo radosti. Nešto neumoljivo grozno bilo je u tom ognju.

Mati je stajala kod stola i brižljivo oštrila nož. U šalici bila je nalivena voda. Prljavo crno vjedro, u koje su se slijevale pomije, stajalo je kraj stola.

Kad je Nika unišao i stao kraj peći, mati se okrenula k njemu i počela mu se lako približavati, ne skidajući s njega pogleda. Ništa nije govorila, no usnice su joj otkrivale nizove bijelih zuba, a njihov odsjev bio je tako strašan, da se Nika zaklonio rukom od matere.

Niti je vidio, niti čuo, nego samo osjećao, kako mu se ona približila, skinula s njega sve krpe i gola ga podigla u vis.

On otvori oči. Blizu, sasvim blizu pred njim bile su velike, čudne, bezumne materine oči, no još bliže bila je oštrica noža, koja se već i dotakla njegovih grudi. Nika zadrhta i izgubi svijest — — —
— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Sad ugleda crno vjedro. U crnoj tekućini ležala je malena, namreškana i pomodrela dječja glava plave nakostriješene kose, dva dlana zakrvavljenih prstiju i dva stopala. Naokolo bila su tamna, tanka crijeva, a s kraja je ležalo kao crno klupko maleno čovječje srce.

Na stolu, u glinenoj šalici, plivali su komadi bjelo-ružičasta mesa, a pokraj toga na sivom gunju ležale su dvije noge i raskoljeno truplo. Bijela rebarca izbijala su iz crvena mesa.

Nad stolom, na klupi, sjedila je ona ista žena i bezumnim svojim očima gledala u šalicu s vodom. U praznoj kolibi jarko je plamsala vatra, vani se prostirala beskrajna stepa i činila se ružičastom pod sunčanim zrakama. Jedva se micala paučina modrih sjena, što ih je na bijeli snijeg bacala breza.

Bila je mučna tišina — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — — — —

— Godine 1612. nalazilo se u Moskvi, na trgovima, kotlova s čovječjim mesom, — govorio je pukovnik.

Te riječi probude Niku. On se uzbudjeno okrene i otvori oči. Mjesec je sjao kroz velike prozore u sobu, koja je bila napunjena srebrenkastim sumrakom. U kutu, na postelji, sjedila su dvojica, a dvojica bila na podu naspram njih.

Nika je drhtao pod kabanicom i nekoliko trenutaka nije mogao da se oslobodi utisaka užasnog, jasnoga sna.

— No što ćeš! Stvar je obična, reče Željeskin. — Poznato je, da glad nije nikakva tetka. Rodjena sina ćeš zaklati.

— Historija nam daje mnogo primjera, da su se u nevolji ljudi jeli, govorio je pukovnik. — Naročito za vrijeme brodoloma, ili u takvim ekspedicijama, gdje nema živeža, ali najmnogobrojnije ljudožderstvo zabilježila je historija samo u Rusiji, a napose u Povolžju.

— Francuzi su godine 1812. takodjer jeli ljude, reče Osetrov.

— A za tim ide i Lenjin. On želi, da bi jedan dio ruskoga naroda proždерao drugi u slavu treće internacionale i ideje komunizma! objasni pukovnik.

— Neka se samo čuva, da ne bi njega samoga poždеrali! dometne Osetrov.

XXXII

Ponovo je trgovac počeo naklapati. U noćnoj tišini Nika je sada razabirao njegove riječi. Prisluškivao je što je trgovac govorio i htio da zvukovima živih glasova zagluši težak utisak sna, koji ga nikako nije ostavljao.

— I u čitavoj stvari, gospodo, ima nešto, što je najstrašnije! Kako je Rusija bila bogata zemlja, vi toga ne možete ni zamisliti! Nesamo da je hranila, odijevala, obuvala i grijala sebe, nego je još i na stranu prodavala. Strašna je i pomisao — čitav jug Rusije, čitavo primorje Crnoga mora bilo je puno žitnih spremišta i elevatorâ. Kad si u jeseni zaplovio po Volgi, na čitavoj se majčici osjećao miris zrela žita. Tako zdrav i sladak miris! U Novorosijsku, ili u Odesi, ili uzmite u Herzonu, kraj elevatora stoje ladje, a žito po rukavima teče poput rijeke danju i noću. Tovare pšenicu. Upravo se vidi, kako pod njom kakav talijanski ili francuski brod tone u vodu upravo do crnoga ruba.

— Da, koliko je naroda hranila, majčica! uzdahne Željeskin.

— Što je prama njoj bila Amerika! progovori Osetrov.

— Samo da čujete dalje. Uzmimo stoku. U beskrajnim vozovima vukli su prema Moskvi i Petrogradu crveno kavkasko ili sivo ukrajinsko govedo; dan na dan, a stoke nikad nije postajalo manje. Ili uzmite ribu. Tu ti je i okun iz Urala i Kaspija

i zaledjena moruna i bakalar, bjelomorski sledjevi, amurska iketa — a sad najednom od svega ništa!

— Veli se, da su carski ministri bili rdjavi, a eto, što čujemo! reče pukovnik.

— Gdje bi... Zar smo mi ikada poznavali glad? Zahvati li poradi suše na Volgi nerodica, donosilo se žito iz Sibirije ili iz Ukrajine, a sada...

— Stidno je i reći. I smijeh i grijeh. U Baku sjede ljudi bez petroleja.

— Pa onda, pogledajte, kakva je bila industrija! Ja sam radio s galanterijskom robom. Istina, s engleskom ili s njemačkom robom bilo je nadmetanje teško. No opet — gdje? Vi znate, u Aziji, ili recimo u Perziji, ili u Kitaju naša je roba više prolazila. Razumijete li: mi smo bliže njima, Azijatima. Mi znamo postupati s njima, pa umijemo da im ugodimo i bojom i uzorkom. Prije šest godina desilo mi se da budem u Kuldžu. Svratio sam u kitajski dućan, želeći da ponesem kući štogod kitajsko iz svoje struke. Hodža mi pokazuje robu. Ništa mi se ne svidja. I vidim, leže tamo u balama žuti rupci, a na njima izvezen crni, repati zmaj sa zlatnim titrikama. Zaustavio sam se na tome. To je, eto, velim, ono pravo. A hodža se smije. Izvadi rubac i pokazuje mi žig. Saratovska tkaonica!

— Eto, upravo to se Englezima i nije svidjalo! reče pukovnik.

— Nesamo Englezima. Nego općenito svjetski kapital nije toga mogao progutati. I on je izmislio zato ovaj socijalizam, a za njim i komunizam. Za tu stvar su kupili Lenjina.

— Držite li vi Lenjina potkupljivim? zapita Osetrov.

— Kako da vam kažem? odgovori pukovnik. — Ja ga smatram najvećim lupežem. On prodaje Rusiju inostranom kapitalu zato, da tim novcem uništi inostrani kapital i inostranu industriju onako, kako su stranci uništili ruski kapital i rusku indu-

striju. On želi čitav stari svijet uništiti, da izgradi novi.

— Pa nije on Bog. Ako se staro uništi, onda će trebati iz ništa stvarati, reče trgovac.

— No, Iljić ni u kom slučaju ne drži sebe nižim od Boga. Ako poradi ičega, a ono poradi skromnosti doista mu ne može nitko ništa prigovoriti.

— Jeste li ga vi izbliza poznavali? upita Osetrov.

— Da, imao sam prigode da ga vidim, odgovori pukovnik, izvlačeći se da ne mora o tome više govoriti. — Naš je narod neprosvijetljen i veoma sklon bučnim riječima. Uzmite, na primjer, glupu riječ: »tekovine revolucije«. A vidimo, evo, sada na samima sebi, kakove su te tekovine.

Nika se opet okrene k prozoru. Srebren put na moru postao je kraći i zamamljiviji svojom tajanstvenošću. Nika je po moru išao u onaj kraj, gdje je sada sve puno tih »tekovinâ revolucije« i odakle je on upravo utekao. Nato zatvori oči.

»Čudno«, pomisli. »Tekovine revolucije«. Tu riječ počeli su upotrebljavati za onih burnih dana, kad se izvršavala revolucija. To je govorio Kerenski, Kornjilov, Denjikin. Svi su oni obećavali narodu i vojskama, da će stajati na braniku tih »tekovina revolucije...«

»Tekovine revolucije... revolucije!« projuri mu od sna zamagljenom glavom.

»Tekovine revolucije«, rekao je netko nad njegovim uhom i Niku obuhvatiti mrak...

Malo pomalo počeo se taj mrak rasplinjivati. Pred Nikom stade se prostirati beskrajna crna zemlja. Bila je gola, neobrasla ni travom, ni drugim kakvim raslinama. Tako gola ostaje kasno u jesen svježe preorana stepa. No ovdje se nisu vidjale ravne, usporedne brazde, koje se proširuju prema horizontu, nego je bilo tek pusto humovito tlo, ničim neukrašeno. Nijedna pustinja nije tako mrtva, kako je bio mrtav taj beskrajno pusti prostor.

Nisko su se objesili, poput crnoga dima, kosmati oblaci, a nad njima hujao na mahove vjetar. Katkada bi sijevnuo dalek odsjev, bezgroman, strašan svojim isprekidanim trepetanjem.

Nika je stajao osamljen usred toga prostora i njegov se pogled upirao u mračan obzor, ne susrećući nigdje nikakova predmeta. I bilo mu je teško. Vjetar je kovrčao njegovu kosu i čerupao njegovu kabanicu. A on nije znao, što da radi, čega da se lati.

Netko je glasno i jasno, upravo nad njegovim uhom, ponovio još jedanput: — »Tekovine revolucije...«

Blješteći fosfornim svijetlom, pronesli se po zemlji nedostižni pramovi. S početka daleki, a kasnije bliži. Približili se Nikinim nogama i stepa je odmah zasjala mrtvačkim, modrikastim svijetlom i počela se uzdizati poput morskih valova pod pritiskom vjetra. Iza toga, čas tu, čas tamo, stali se dizati na njemu humci poput gnojnih mjehurića na tijelu, počeli pucati i iz njih je potekla crna, zagušljiva krv. I odmah se mrtvaci počeli izdizati na površinu zemlje. Jedni od njih bili su odjeveni u ona odijela, koja su nosili u času smrti, drugi bili samo u rublju, dok su treći bili goli, a pomodrela im tjelesa izgledala prozračna.

Iz zemlje se dizali generali s naramenicama i carskim monogramima, s opremom, sijedi, opaljenih lica; ustajali su hijerarsi u zlatnim mitrama, profesori i naučenjaci u dugačkim, crnim, salonskim kaputima, stari ministri i senatori.

Iz njedara zemlje ustajali su časnici s iznakaženim, od nadljudske muke, licima, s razbitim glavama, iskopanim očima, s kožom, sasječenom s ramena poput naramenica i čavlima, zabitima na mjesto zvijezda. Nicale su kosmate kozačke glave, sijede, sasvim mlade, a na golim nogama bili im krvavim pojasom na koži izrezani lampasi. Neki su bili bez glava, noseći glave u rukama, nekima su

*

bile ruke prebijene, noge polomljene, pa su, kao crvi, puzali po zemlji; treći su bili strašno iznakaženi, a na licima ukočile im se muke, kakovih ljudi u čitavoj prošlosti svijeta nisu poznavali.

Ustajale su žene, stare i mlade, išle su djevojke s licima, iskrivljenima od stida i muke; izvlačila se djeca, a na svakom licu razabirala se natprirodna muka.

Bilo ih je na desetke tisuća. Bilo ih je naprosto ustrijeljenih, s malenom ranom na čelu; bilo ih je zalivenih krvlju, odsječenih udova, razdrobljene utrobe. Izvlačili se oni iz zemlje tako nagusto, kako gusta znade biti trava na gorskoj livadi poslije obilne proljetne kiše, i svi su uperili prema nebu, nastojeći da se otkinu od zemlje.

A nisu se mogli otkinuti: — zemlja ih je držala. Nisu bili blagoslovljeni posljednjim blagoslovom prije pokapanja.

Vjetar je njihao strašne sjene. Fosforni odraz osvjetljivao ih ozdo, dok je ozgo crvenim plamsajima skakutao krvav odraz i još se niže spuštali kosmati oblaci.

I odjednom projuri Nikinom sviješću bolni jecaj, kao što mu je i onda na Zvenigorodskoj u pritvoru Sergijevskoga podvorja projurio vapaj, potresujući dušom:

— »Spasi nas! Spasi nas! Spasi nas!...«

Na taj vapaj on se probudi i još nekoliko trenutaka jednako je osjećao taj užasni krik. Nika je bio svijestan, da je to bio samo san; osjećao je pod sobom postelju, zagrijan jastuk i rub kabanice na licu. Čuo je u sobi glasove, ali nije mogao sasvim prodrijeti u javu, nije se mogao otresti sna.

— Tekovine revolucije, pripovijedao je dalje trgovac, — potoci krvi, milijuni žrtava, što su ih iznakazile i uništile črezvičajke, silovane žene, potpun razvrat, pronevjerenja, tadbine, utaje, to su vam, eto — tekovine revolucije. I naša se inteligencija još uvijek od toga stidljivo odvraća i ne će

priznati, da je doista tako. I u Rusiji i u zagraničnoj štampi svi govore: — »Nema povratka k prošlomu«.

— Da, to je istina! reče pukovnik, a Nika osluhne njegove riječi. — K prošlome nema povratka. A pogledajte, što je bilo u tom prošlom. Sjećate se, koliko je buke uzvitlao članak grofa Lava Tolstoja »Ne mogu da šutim«, što ga je napisao povodom smrtne kazne. Kako su slobodno pisali onda pisci, kakav je bio Koroljenko. Otvoreno su ustajali protiv svake pogreške suda, protiv svakog nasilja sa strane vlasti. Sjećate se i Bejlisova procesa i procesa o strijeljanju radnika na Lenskim rudokopima. Oni su tražili i zahtijevali pravdu. A uzmite, kako je sada! Zar se tkogod usudjuje i pisnuti na ludjačka Iljičeva nasilja? Pogaženo je pravo, pogažen zakon. Lenjina smatraju idejnim čovjekom, a on je kukavni, podli plašljivac, koji krvlju milijuna nevinih žrtava čuva svoj prekrasni život. Kad je Dora Kaplan pucala u njega, preko osam stotina nevinih mladića talaca bilo je udareno na muke i kažnjeno u dvorištu moskovskog mučilišta. I najtamnija prošlost cara Ivana Groznoga ispala bi sada kao rajski život. Onda se barem znalo, zašto se kažnjava, a danas...

— Sve je to točno, da ne može biti točnije, reče trgovac. — Ja sam u svom životu mnogo putovao i mnogo vidio. Proslavili smo se svojim mornarima, da se ne može bolje. Nisu to ljudi, nego naprosto zvjerad. Krvnici! Dika i ponos revolucije, to jest — bratoubijstva i nasilja. A vjerujte, na svijetu nema boljih mornara od naših. Godine 1901. vraćao sam se iz Japana s robom i stajao jedan dan u Hong-Kongu. Bila je nedjelja. Lutao sam gradom, a pod večer se vratio na pristanište. I upravo u to vrijeme vraćali se na vojničke brodove odredi mornara, koje su puštali na obalu. Došla i engleska četa. Sve pijano i mahnito. Rastrojen im izgled. Bluze raskopčane. Časnikâ ne slušaju. Sjedaju u

čamce. Veslaju nesložno, psuju, ispuštaju veslo, pljuju, — stidno ih je upravo gledati. Iza toga stigoše Francuzi. Ni oni nisu ništa bolji. Istina, kod njih je bilo nešto više veselja, ali su se i oni dugo i bučno smještavali, a veslali, da je bilo strašno i pogledati. Mislio sam, da ne će ni do broda dotjerati. Nijemci su šutke, turobno posjedali, ali su veslali, kako se rijetko kada vesla na vojničkim čamcima. A eno, gledam ja, približava se naša četa s topničkoga čamca »Sivač«. Bijele mornarske bluze, bijele hlače do zemlje i čiste kape. Dakako, ni oni nisu bili trijezni, ali su posjedali mirno. Časnik izda zapovijed, a oni prihvate vesla. »Napred!« Znate, bio sam upravo ushićen. Bili su, doduše, pijani, a kako su veslali, kako su jurili, da je bila divota!

— Da, bila je nekada Rusija! uzdahne Osetrov.

— Čitao sam u historiji, reče pukovnik, — kako je u doba carice Jekaterine naša mornarica na Crnom moru potukla tursku u Sinopskom zalivu. Sami znate: ladje su bile na jadra, i posve su se približavale jedna drugoj. Palili su i utapali ljude bez milosrdja. Naših je bilo manje nego Turaka. I odjednom diže se na admiralskoj ladji trak, zastavica, što je značilo: daju znak, da se ima gledati na admiralsku ladju... Svi se durbini uperili na nju. I što su ugledali? Penje se mornar na jarbol i čavlima pričvršćuje andrejevsku zastavu, što je značilo: ne će ju spuštati, nego se imadu svi boriti do posljednjega momka, da i ne pomisle na predaju.

— Pa kako se svršilo? zapita Željeskin.

— Pobijedili su Turke. Svu su tursku mornaricu popalili i potopili.

— Da, bila je nekada Rusija! reče opet Osetrov, uzdišući teško.

— Pomislite samo, reče opet pukovnik, — kakvih sve nije bilo podviga u našoj historiji. Gdje sve nisu bili naši barjaci pod dvoglavnim carskim orlom!

U Berlinu za carice Jelisavete, u Milanu i Turinu za cara Pavla, u Beču i Parizu za vrijeme Aleksandra I. I što sve nisu izvojevali zato, da bi se lijepo i bogato uredio život ruskom narodu. I Turkestan, i Kavkaz, i Besarabija, i pribaltijski kraj i Poljska. Od mora do mora se protegla. Bila je zaokružena.

— Gospode! usklikne Željeskin, — pa zašto nas o svemu tomu nisu učili? Ne bismo mi pošli pod crveni barjak, da smo sve to znali!

— Učili, učili su nas, progovori Osetrov zamišljeno, — ali mi nismo vjerovali. Dobru nismo vjerovali, no zato smo sve ružno nabrzo prihvaćali. Sada smo pod crvenim barjakom sve izgubili: Finsku, Poljsku, Estonsku, Litvu, Kavkaz, Turkestan. Eh, žalosno je na to i misliti! Sve će trebati nanovo osvajati!

— A to znači stotine godina napora, rata i krvi!

— Da, razapeli su Rusiju. Na krst, na Golgotu, kao Krista su je razapeli...

XXXIII

Nika nije pravo shvaćao, da li je posljednju frazu čuo na javi, ili mu se ona prisnila tek u snu, koji ga je nanovo prevladavao.

S početka je sve bilo gusto, tamno do potpune crnine i blaženo saznanje sna, koji je krepkim povezom obuhvatio Niku, pronikne njegovu posljednju misao.

Iza toga iskrsnu crveni trakovi i taman tračak neba, koje se spremalo na nepogodu i prevuklo oblacima. Iznad pustinje izrastao je humak, a po njemu vrvjelo more glava ljudske gomile. Na humku su tri krsta. Na srednjem, u bijeloj odjeći, s trnovim vijencem na glavi, razapeta je prekrasna žena, puna snage. Nika ne vidi njezina lica, glava joj je nisko klonula na grudi, no čitavim svojim bićem osjeća,

da je razapeta — mati. I njemu se pričinja, da tako isto i svaki drugi iz gomile gleda i vidi u razapetoj — svoju mater.

Snažno udara Nikino srce, pa on kroz san osjeća njegove bolne udarce i uvidja strahotnu nepopravljivost učinjenoga.

S desne strane, prema podnožju humka, stoji drugi krst. Na njemu je prekrasan mladić. Upravo je izdahnuo, a glava mu je još okrenuta prema razapetoj. Na krstu je pribijen dvoglavi orao u kopiji, kako se to vidjalo na drevnim vojničkom barjacima. S lijeva razapet je mlad čovjek uske šiljaste bradice, dugačke kose, s naočalima... Iskrvavljen smiješak ukočio mu se na mrtvu licu, koje je prezirno odvrnuto od srednjega krsta.

Pod križevima stoji gomila. U zaprljanom kaputu, s kosim očima na širokom mongolskom licu, s posmijehom ispod obješenih brkova stoji Lenjin. Tu je i Trocki u vojničkom frenshu, s vojničkom kapom na glavi i hlačama do gležanja. Čičerin, Zinovjev, Radek — svi narodni komesari, od veće česti sami židovi.

Naokolo se zgrudala gomila i gleda, suzdržavana odredom crvene vojske.

I odjednom na zapadu dogori nebo i odmah, kako to biva za ljetnih petrogradskih večeri, jasnim svijetlom plane zlaćana zora s istoka, polete prema nebu zrake razilazeći se široko, a oblaci se od njih zarumene i u njihovom radosnom svijetlu pojave se svijetle sjene.

Nika ih je odmah prepoznao. Ah, za one dvije strašne godine često je on sanjao o njima u mučeničkim vijencima. To su oni, kojih smrt ruskomu narodu nikad ne će oprostiti ni Bog, ni historija.

Oni su išli prema krstovima, kako su išli i čitavog svoga života, u tijesnoj i sabitoj porodici, i približivši se, pali su na koljena i obuhvatili rukama srednji krst.

I gomila zadrhta. Podigle se crne mršave ruke, stisnule se opaljene pesnice, s prijetnjom se natisnuo narod, a komesari, tražeći spasenja, uznemirili se, zaplašeni.

I Nika je vidio, kako je bježao Čičerin, kako je bježao Lenjin, kako se teško oborila gomila na Trockoga i kako ga je udarala i tukla i gazila na mjestu, hroptajući divlje i uzdišući — — — — — —

— — — — — — — — — — — — — — — —

U probudjenu svijest proniknu mu ponovo riječi razgovora:

— Tko ga je razapeo?

— Židovi su ga razapeli, kao Krista.

Poležajev prepozna glas Osetrova.

— Ali nisu sami židovi. I ruski je narod svoju ruku ponudio! dopuni pukovnik.

— Neprosvijetljen narod! doda Željeskin.

— Ja se bojim, reče trgovac, — da će se sve to svršiti nevidjenim židovskim pogromima. Komesari će strugnuti za granicu. Oni imadu i putnice i stanove, spremne po svemu svijetu. Zaludjet će i zablenuti žednu Evropu i smjestit će se, a sitna židovska stoka za sve će razbijene lonce krvlju platiti.

— Ruski narod može dugo da podnosi, reče Osetrov, — njemu se možeš dugo izrugivati, ali samo ne dao Bog da prekoračiš mjeru i granicu, jer onda nema na svijetu okrutnijega naroda od njega.

— Da, tako će i biti! reče trgovac.

— A što onda? zapita Osetrov.

— Tko bi znao što, reče pukovnik zijevajući. — Budućnost nam je sakrivena. Historija se polako izgradjuje. Ja mislim, ako podjemo bez Evrope, bit ćemo bogati, a podjemo li s njom, opljačkat će nas kao prosjaka na garištu.

— Da, trebat će pričekati, gospodo, reče trgovac.

— I nesamo jednu godinu, objasni pukovnik.

— A oživjet će Rusija, reče Osetrov uvjerljivo. — Oživjet će. Silna je ona do nevjerojatnosti. Užasno je silna i moćna. Nema jače od nje.

— Da, ako ne izumre! oglasi se trgovac.

— Pa izgarala je i izumirala više puta, a ustajala je svaki put bolja i ljepša, reče Osetrov.

— Da, ali kada? Hoćemo li mi to doživjeti? zapita pukovnik.

— Bog će dati! objasni Željeskin.

— A što mislite, gospodo, ne bismo li mogli leći? Već je treća ura, reče pukovnik. — I onako od pustih riječi ne može izaći ništa.

XXXIV

Došlo je »sutra«, pa je svojim sitnim brigama iz Nikine pameti istisnulo slike čudnih i strašnih sanja. Ostalo je samo mutno sjećanje, kao neka predobjava i neko predvidjenje.

U zajedničkoj jedaćoj sobi zatekao je Tanju i Martovu. Svi ostali stanari dvorca još su spavali. Martova je sjedila iza samovara, koji je bučno kipio i spremala se da poji i hrani bjegunce.

Mučna misao pritištala je Niku; što da se dalje radi? Ni slobodi se nije radovao. Sva praznina sadašnjega života postade mu jasna. Jedan usklik Varvare Nikolajevne uzbibao je i razbudio misli, kakve se nisu javljale u sovjetskoj republici: kad se ono kroz čitave dane i čitave mjesece mislilo samo o pobjedi.

Martova je počela osluškivati Nikin razgovor s Tanjom, kako i što valja učiniti i kuda će dalje krenuti. Ta ne može se valjda ostati u Rajaokama, pa je, zabacivši dlanove za zatiljak i protegnuvši se ponešto, izrekla glasom, u kojem su se osjećale suze:

— Gospode, kako smo nesretni ljudi mi ruski bjegunci! Gone nas gore od židova; svuda vizumi, putnice, prepreke, svuda borbe i mita, svatko nas gleda s prezirom, svatko pljuje na našu izpaćenu izbjegličku dušu!... Znate, gospodo, ja katkad mislim: zašto sam pobjegla? I čini mi se, da bi najbolje bilo vratiti se opet u Rusiju! Makar, po buržujskoj dužnosti, čistila i zahode crvenih armejaca, samo da budem sa svojima. Slušat ću bar pravu rusku riječ i znat ću, da mi se izruguje vlastiti lupež, a ne tudjinac. Tamo bih trpjela za grijehe naroda, za grijehe svoje i čekala spasenje, u koje vjerujem... Ovdje je i sitost i glad... Egoističke misli, kako da se sve udesi i kako da sama prehranim svoj život... A Rusija?... Što je Rusija? Ona stoji na otražnjem dvorištu izbjegličkoga svakodnevnog obilja... Pa i tamo ga nema... — Kupiti, prodati, promijeniti... Kako je s finskim novcem? Rastu li funte, pada li njemačka marka, kako bi lakše nabavili vizum, kako da se orijentiram — ah, Bože moj! Kako samo sitan, kako ružan i odvratan postaje ovdje čovjek, gospodo! Neprestano jadikujem: kući, kući! a sjedim na zavežljajima i sanducima i ni da bi prstom o prst udarila za spas Rusije.

— Pa i kako da je spasiš? zapita ozbiljno Nika i upre svoje tamne oči u lice Martovoj. — Kako ćeš je spasiti, kad ona sama toga ne želi?

— Ah, ne znam, ne znam, kako! usklikne Martova, — znam tek jedno, da se ne će izgrizavanjem stranaka i medjusobnim grdnjama i mržnjom uspostaviti.

Ona zašuti, natoči čaj i reče Tanji:

— Tatjano Aleksandrovna, vi putujete u Helsingsfors; povedite i mene sa sobom! Recite, da sam vaša guvernanta, stara dojilja, kuharica ili makar što. Možda će mi tamo biti lakše. U ime uspomene na vašega oca, pomozite mi!

Iz različitih hladnih kutova velikoga dvorca pojavili se bjegunci pospanih, umornih, i snom oslabljenih lica. Slabo se razgarao i gasio jutarnji razgovor.

— Kakva paklenska zima! reče pukovnik, umatajući se u staru kabanicu.

— Čudan izraz! promrmlja profesor, grijući ruke na čaši čaja. — Zar je u paklu zima?

— A jeste li vi bili tamo? zapita pukovnik.

— Po shvaćanju narodâ, u paklu je vrućina, vatra, odgovori profesor.

— Gospodo, ostavite to! umiješa se Martova.

— Vele, da je pasja zima, — reče pisac, koji je mjerio sobu amo-tamo velikim koracima.

— Zašto pasja, a ne mačja? zapita pukovnik.

— Zato, što su u vlastelinskim dvorcima i uopće u kućama pse smještali na verandama, gdje je dosta hladno, a mačka je ležala na toplom zapećku.

— A? zamumlja nezadovoljno pukovnik. — Sasvim novo otkriće!

— Ruski je narod veoma mudar u svojim izražajima, nastavi pisac, — no mi, inteligenti, zagadili smo njegovu mudrost svojim kukavnim mudrovanjem i iznakazili poslovice, u kojima se očituje narodna žica. Mi velimo: »Suho drvo — sutra je petak«.

— Pa što onda? ošinuvši ga pogledom, zapita ga profesor. — Što je u tome tako osobito?

— Pa to, što je to sasvim netočno. Narod je rekao: »Suho drvo — natrag ne iskače«, to jest, ako se u suho drvo zabije klin, onda se on natrag više ne izvlači.

— Sasvim novo otkriće! zamrmlja pukovnik.

— Ili evo, sada svi govore: »izvinjavam se«, nastavi pisac, a ne shvaćaju, da izvinjavam se znači: izvinjavam sebe, to jest kao da vadim sebe iz »vine« (krivnje), a ne: molim vas, da mi oprostite. Drugim riječima, govoreći: »izvinjavam se« vi još jedamput vrijedjate čovjeka, pred kojim sebe smatrate krivim.

— Da, zagadili su ruski jezik gospoda demokrati, reče trgovac.

— Molim, gospodo, ostavite politiku! reče stožerni satnik Rudin, — mi smo se dogovorili, da kod stola ne ćemo govoriti o politici.

— Pa kakva je to politika?

— Jesu li donijeli novine? zapita Martova.

— Jesu.

— A pisma?

— Pisama, gospodo, ni za koga nema. A tko bi vam ovamo i pisao?

— Brzojavila sam na sve strane, da sam ovdje, reče Martova.

— A jeste li uvjereni, da su brzojavke stigle?

— Slušajte, gospodo! Kako sada stoji njemačka marka?

— Nismo čuli, a da li se mogu promijeniti sjeverozapadne? Kod mene će ih se naći kojih dvadeset tisuća.

— Ni pet penija ne ćete dobiti za njih.

— »Zvončiće« je moguće još komegod za kolekciju naturiti, no drugi nemaju cijene.

— Gospodo, ako tko ima bermontovske poštanske marke, neka ih čuva! Čuo sam, da sakupljači u Njemačkoj daju za njih dobre novce.

— U što su pretvorili Rusiju! Sjeverne, Sjeverozapadne — »Petri«, Dobrovoljački — »Zvončići«, Ukrajinski, Estonski »vabariki«, što sve nije nastalo... Eto vam jedinstvene, nedjeljive Rusije!... Ništa nije ostalo...

— Ništa ne će ni biti, dok ne bude cara! jasno i glasno, da se po čitavoj jedaćoj sobi čulo, reče Nika i ošine smionim pogledom lijepih, tamnih očiju čitavo društvo.

Nitko mu nije odgovorio. Već su svi znali, da je Nika — još prije pet dana bio crveni časnik, gotovo komesar, možda i čekist, pa da je ubio komesara i malo su ga se pobojavali...

I otegne se glupi, dosadni, izbjeglički dan s praznim prepirkama, sa starim, istrošenim sentencijama, s besposličenjem i žestokom turobnošću.

Osetrov i Nika nisu uludo utrošili dan. Osetrov je realizirao dio dopremljene imovine, postao »valutarno« jak, te je na široko, po ruski, pomogao Varvari Nikolajevnoj i pukovniku, dobavio propusnice za Helsingsfors, liječničke svjedodžbe i sutradan su za jasne i hladne večeri Nika s Tanjom, Osetrov i Željeskin već putovali u Helsingfors, da tamo promisle, što treba dalje da učine.

XXXV

Zahvatio ih izbjeglički život sa svim svojim sitnicama. Na prvim koracima osjetili su, da su oni parije u toj zemlji, nepotrebno smeće, nametnici, koje trpe samo zato, jer se od njih koješta može dobiti. Carinska pregledavanja, koja ponizuju, i kojekakva propitkivanja, neimaština krova u Helsingsforsu, obijanje gostioničkih pragova i namještenih soba, mračni pogledi, stereotipni odgovor: »Slobodnih soba nema«, »Rusi se ne primaju...«

Oštra zima, izatkana slabim suncem, živo ih je grizla za uši, kad se čitavo društvo umorno i nezadovoljno sabralo u gostionici »Fenija«, gdje su doručkovali s velikom galantnošću i gdje su poslije obilnoga čaja dobili od lakaja nove adrese, po kojima su mogli poći da potraže noćišta.

Izišli su u vežu gostionice i zaustavili se na čas, ne znajući, kamo da krenu. Jedan gospodin u crnom izgužvanom cilindru, koji je tako slabo pristajao snijegu i zimi i koji se bio omotao u lagan ogrtač i vunen dugački šal, prisluhne njihove glasne ruske riječi i njihov zabrinut razgovor, zastane, pažljivo pogleda Tanju i htjede već da krene dalje, ali se onda okrene i pristupi k mladeži.

Bio je star, mršav i izmučen. Dugački, nekad crni, a sada sivi brci, visjeli su mu poput resâ prema slabo obrijanom podbratku, obrazi su mu bili žuti i navorani, nad velikim crnim, ciganskim očima stajale su u čupercima guste, još tamne obrve. Dugo gladovanje, brige, postarile su toga čovjeka prije reda. Njegove ruke, bez rukavica, pocrvenjele su na zimi. Njegovi kvrgasti prsti drhtali su, kad je prihvatio rub cilindra.

Na nogama je imao stare cipele i ishabane hlače.

— Ako se ne varam, reče s mekim baritonom, — Tatjana Aleksandrovna Sablina?

— Da, odgovori Tanja, skupljajući tamne obrve.

— Ne prepoznajete me? zapita pridošlica i osmjehne se otvorenim, ljubeznim smiješkom.

— Bože moj! usklikne Tanja. — Pavle Ivanoviću!

— Ja glavom. Dopustite, gospodo, da se upoznamo: generalmajor u ostavci Gricenko. Vas poznajem. Nika Poležajev, zar ne?

Osetrov i Željeskin požure da se predstave.

— Domišljam se, da tražite stan. Stvar je teška, ali ako želite, ja ću vas smjestiti. Podjimo na čas u gostionicu, pa ću se odande porazgovoriti telefonom. Ja živim u dvorcu Marije Fjodorovne Morgenstern, pa mislim, da ćemo vas sve moći smjestiti kod nas. Nije daleko odavde. U svemu pola sata vožnje na tramvaju i pet časaka pješke. Dvorac je malen, ali topal i udoban; za vas ćemo isprazniti dvije sobe.

Gricenko podje k telefonu i za nekoliko časaka izadje sav crven, ali zadovoljan.

— No, eto, gospodo, reče, — gotova stvar. Nekada, Tatjano Aleksandrovna...

— Vi ste me uvijek prije zvali Tanjom, nasmjehnuvši se milo, reče Tanja.

— Nekada, Tanjo... Dabome, poznavao sam vas od dana vašega poroda. Nekada vas ne bih dočekao u ovakovom odijelu. No sada je sve drugojačije i vi ćete mi oprostiti... I shvatit ćete... Ne

ćete me osuditi, kako me ne bi osudili ni vaš tata, ni vaša mama...

I Gricenko ispripovjedi Tanji, priklonivši se k njoj, svu tužnu historiju svoga života. Opljačkali su ga boljševici, kako su opljačkali sve buržuje i generale; mučili su ga u tamnici. Opljačkana, bez odjeće i bez novaca, izbacili ga na ulicu i on se pola godine potucao, trgovao novinama na uličkim uglovima, kupovao i prodavao stvari isto onakvih, kakav je i on— »bivših ljudi«. Umirao je od glada, kad ga je našla njegova bivša ljubovca Marija Fjodorovna Morgenstern. Sada su izmijenili uloge. Ona ga je uzela k sebi, pomogla mu i prvom prilikom odvezla u Finsku, gdje je kod svoje rodbine imala malen dvorac ispod Helsingsforsa. Pavla Ivanovića mučila je misao, što mora da živi o sredstvima Musje, ali je nastojao da nadje kakvu zaradu, a nije mogao da nadje.

— Vi shvaćate, Tanjo, nisam ja tako odgojen. Tko sam ja? Buržuj. Časnik... Časnikom bih mogao još kojekako da budem, ali gdje su od potrebe časnici, pa još ovako stari, kao što sam ja? Da budem lakajem u restaurantu, to ne mogu. Ipak mi je ostao plemićski ponos: ne ću da služim šiberima i spekulantima, koji su nas uništili. Da pjevam uz gitaru? — Gricenko se turobno osmjehne. — Ne pjeva mi se, Tanjo. A kod kuće katkad prihvatim gitaru, počnem prebirati po strunama i preda mnom iskrsnu vizije prošlosti... Sjetim se miloga Saše... Kako me je samo zaustavio, kad sam udario slugu Zahara! U mojoj duši još i danas zvuči glas: — »Uvrijedio je vojnika, uvrijedio je sebe...« Ah, Tanjo! Istina je... Uvrijedili smo sebe, zauvijek uvrijedili. Tako, eto, i zebem na račun žene, koja me je nekad ljubila... I uvijek čekam... Što čekam... Ni sâm ne znam. Zar mislim, da će mi zakupnik odande slati arendu? Znam, da ne će, znam, da mi ni groša mirovine ne će nikada dati. I živim, eto. Djavo bi ga znao, čemu i zašto. Pisao sam Obljenisimovu. On u Berlinu organizira nekakovo društvo, koje bi pomagalo velike zemljovlasnike. Nije mi ni odgovorio... A možda pismo nije stiglo?

— Sve će se urediti, mili Pavle Ivanoviću, stiščući svojom malenom ručicom Gricenkove prste, reče Tanja. — Bog će sve urediti.

XXXVI

Nika i Osetrov vrate se kasno uveče s »izvidnice«, kako su govorili. Lica su im bila sumorna. Već drugi mjesec obijali su pragove različitih ureda, tražeći posao, koji bi dovodio do spasa Rusije. No takova posla nisu mogli nigdje i nikako pronaći.

Kako se vidi, nitko se nije za to zanimao.

— No, što je? zapita ih Tanja.

Kod nje su u sobi sjedili Marija Fjodorovna i Gricenko.

— A što, Tatjano Aleksandrovna, odvrati Osetrov, očito je, da ovdje ne ćemo naći nikakova shvaćanja.

— Namučili su nas orijentacijama, doda Nika.

— Da, to ti je, brate, važna stvar. To je sada sve, reče Gricenko. — Ili si pripadnik antante, ili Nijemac, drugoga izbora nema.

— No ja sam bio Rus i takvim hoću da ostanem.

— Takvih sada, Niko, nema. Ti sami socijalisti, sjećam se, uvijek su vikali, da ne treba nacionalnosti, da su to zoologijska shvaćanja. Ljudi! Internacional!... I izgradili su takav šovinizam, kakova još nikad nije bilo. Sve ono, što ne pripada onoj državi, u kojoj ti živiš, nisu ni ljudi. Čitav se svijet razdijelio na prijatelje i neprijatelje.

— Meni su tako i nagovijestili: ili u Njemačku, a onda antanta, Wrangel, ruska vojska i sve ono, što je bilo na jugu, ne će sa mnom razgovarati; ili u

Francusku, a onda — zaboravi svoju vjeru u Cara i upiši se u demokrate, priznavaj narodnu volju, tekovine revolucije i proklinji stari carski režim. Ni slobode savjesti, ni slobode kretanja.

— I vi, Niko, imate pravo, reče Gricenko. — Mi Rusi trebali smo već davno shvatiti, da smo potpuno osamljeni. Nitko nam izvana ne će pomoći. Evropa je sada zabavljena drugim poslom: ona mora da smiruje svoj proletarijat i da mu dobaci kakovu kost. Recite mi, Niko, kakova bi ruska vlada bila najpovoljnija za čitavu Evropu?

— Ne znam. Nikad nisam o tome razmišljao. Evropa mašta o demokraciji, o narodnoj vladavini, pa ne vodi računa o ropskim naklonostima našega naroda. Njezini predstavnici nisu ni opazili, da nema više Cara; oni su cara poštovali, a kad ga je nestalo, počeli su poštovati Kerenskoga i trčkarati za njim, da ga pogledaju i poslušaju. Poslije toga došao je Lenjin...

— Da, prihvati riječ Tanja, — stvarali su i stvaraju sebi kumire. No jedni su bili od Boga ovjenčani carevi, puni duševne krasote i blagorodnosti, a drugi su notorni lupeži i predstavnici potkupljive savjesti.

— Vi se varate, Tanjo, ako mislite, da Evropa nije o tome načistu. Ona je vrlo dobro shvatila i ocijenila taj poredak, pa je čitava Evropa, ponavljam: čitava, na strani Lenjina i sovjeta.

— Zašto? upita Osetrov naglo. — Kako to može da bude? Tolika krv i nasilja, pa odjednom čitava Evropa? Zar se doista kulturan narod ne će smutiti!

— Da, čitava Evropa, odgovori Gricenko. — Kulturni narod nam ne vjeruje. Mi mu pišemo, pripovijedamo o užasima črezvičajkî, o smrtnom kažnjavanju, o strijeljanju, o strašnom gladu, koji prijeti Rusiji, a oni nam odgovaraju: »Vi zato tako govorite, jer ste sami trpjeli od sovjeta. Sovjeti su

prava narodna vlast radnika i seljaka, pa je razumljivo, da vam se ne svidja zato, jer ste vi — gospoda«.

— Istina je; koga Bog hoće da kazni, oduzme mu razum, reče Tanja.

— Dodajte tome, da po čitavoj Evropi žive bogato opremljena sovjetska predstavništva; u svim većim gradovima izdaju se na raznim jezicima sovjetske novine, pa se u tudjini sovjetska vlast razbacuje zlatom, potkupljujući mase, udešavajući demonstracije i mitinge u svoju korist. Narod ne može vjerovati, da bi se Lenjinova vlast mogla poniziti do takova cinizma, da sve to izvodi novcem naroda, koji izumire od glada. Iz Sovdepije stižu komesari, predstavnici vanjskoga ministarstva i profesori, da se prepiru sa zagraničnim korifejima. A ti se ljudi ne mogu nahvaliti sovjetskih uredaba, pa crtaju sadašnju Rusiju kao zemlju, koja stoji na pragu neobična rascvata socijalnoga života. Njima se vjeruje, a nama ne.

— Hoće da uspavaju svoju savjest, reče Nika.

— Nju je sada tako lako uspavati, doda Marija Fjodorovna. Narodi su iza rata izgubili u srcima i Boga i savjest.

— Vlast je svagdje u rukama kapitalista, koji jasno i trijezno gledaju na Rusiju. Jedna šestina Rusije sastoji se od goleme ravnice, pokrivene šumama i crnicom zemljom, koja može da postane žitnicom i pašnjakom Evrope. Rusija sa svojim neistraženim bogatstvima gorâ obećaje tudjemu kapitalu nevjerojatne perspektive. Rusija sa svojim šumama, ugljenom, tresetom i naftom razgrijat će i staviti u gibanje sve bezbrojne strojeve Evrope. A ruski narod? Što ga više izumre i što većma oslabi od glada, tifusa i raznih bolesti, to će biti lakše zavladati njegovim bogatstvima.

— Zar je, Pavle Ivanoviću, sva Evropa takva? upita Tanja, — zar ni u koga nema makar samo samilosti?

*

— Izvolite poslušati, draga Tanjo, ja ću vam reći o svima. Vama, koji me pamtite kao vesela prijatelja i stalnog zaštitnika i poštovatelja vašega slavnoga tate, malo je čudno, da to slušate od mene i da me gledate u ulozi političara. To bi bolje pristajalo Macnevu. Da, bijedni Ivan Sergejević... Da li je on kadgod pomišljao, epikurejac, humanist i kukavica u časničkoj odori, da će morati na taj način poginuti. Od sasvim slučajnog taneta.

— A gdje su njegova djeca? zapita Tanja.

— Ne znam. Čini se, da su otputovali u Srbiju. Sin je neprestano težio za tim, da stupi u Wrangelovu vojsku. Kozačka krv nije se dala zatajiti. Ali, vratimo se k onome, o čemu sam počeo govoriti... Engleska s Lloyd Georgom na čelu, vodi proturuski pokret. Njoj se sada pruža najpovoljnija zgoda, da smrvi svoga drevnog suparnika u Indiji, pa da svu Aziju učini svojom kolonijom. U toj težnji ona se ne gnuša ni prijateljevanja s Njemačkom i spremna je, da radi s njom skupa. Nijemci su odavno odredili, da Slaveni imaju biti samo gnojivo za germansku rasu. I sada je to gnojivo bačeno napolje, pa trune, pripravljajući bogatu žetvu. Ne valja zaboraviti, da su boljševici »Made in Germany«, a da su Nijemci Karla Marksa sa djavolskom njegovom naukom, kao i Lenjina i Radeka, izbacili u očajnom času zato, da pobijede i da se zacare, stvarajući pangermanski imperij. No to se osujetilo. Nisu omjerili moć otrova. Sada upotrebljavaju taj otrov za drugoga. Versailleski mir nametnuo je Njemačkoj teške okove i sada je glavna zadaća Nijemaca, da zbace okove toga mira i da dotuku i unište već osakaćenu Francusku. Tu su zadaću razdijelili na dijelove. I sav posao za njih treba da izvede ruska stoka pod boljševičkim vodstvom, a po odredbama iz Berlina. Prva im je zadaća: zavaditi Francusku s Engleskom i potpuno je osamiti. U tom smislu je već koješta i učinjeno. Prijašnje solidarnosti medju antantinim vlastima više nema. Druga je zadaća:

dobiti pod svaku cijenu granicu sa sovjetskom republikom, jer onda, — vojničke tvornice, topovi, puške, streljivo, konji, pače i ljudi, sve će se to u pravom času pojaviti, zabacujući sve točke Versailleskog ugovora i razoružana Njemačka moći će se uvijek naoružati do zuba. S tim ciljem vodio se prošloga ljeta rat s Poljskom. I vaš brat Pavlik, Niko, boreći se protiv boljševika, a braneći Poljsku, mislio je, da pomaže rusku stvar, pa i vi sami, Niko, boreći se na poljskoj fronti u redovima crvene vojske, mislili ste, da se borite za narodnu stvar. Pavlik je za Francuze branio ustanove Versailleskog ugovora, a vi ste nastojali, da Nijemcima olakšate osvajanje Rusije.

— Kakav užas! prošapće Tanja.

— Još veći užas je u tome, reče Gricenko, — da sama Njemačka jasno vidi, što radi. Francusku su zaslijepile njezine pobjede, francuska je vlada postala igračkom nezasitne gomile, a mi sami po sebi znamo, što to znači, kad vladine uzde drži narod u rukama. U Francuskoj svaki portier, kojemu su se poderale cipele, drži, da mu ih je Nijemac dužan popraviti. U slijepoj pohlepi Francuska se boji, da napusti svoj dio kod razdjeljivanja Rusije, pa i ona potpomaže boljševike, jer shvaća, da su samo boljševici sposobni, da rasprodadu Rusiju uz povoljnu cijenu.

— To znači, da je sva nada u Slavenima! reče Niko.

— Morat ću, da vas i u tome razuvjerim. Razvitak slavenskih naroda nije baš osobito visok. To su sve malena djeca, koja tek što su izišla ispod materina skrbništva, pa još ne mogu da hodaju bez potpore. Kulturniji i slobodniji od drugih svakako su Čehoslovaci, koji su bili pod njemačkim utjecajem, no i kod Čeha, što ima dobra, sve je od Nijemaca. Svoga nemaju još ništa. Ništa, ili vrlo malo, kako je znao reći Ivan Sergejević... Jugoslavija,

koja se nedavno oslobodila ispod turskoga jarma, zapravo je Malorusija Gogoljevih vremena. Priprost život, gruba opojenost, negiranje svakoga autoriteta i potpuna zavisnost i pokornost prema Francuskoj. Što reknu u Parizu, onako će i biti. Ah, ti narodi, a osobito Bugari, iz svega bi srca htjeli, da pomognu Rusiji, ali će učiniti ono, što im se naloži... A to vidimo već u tome, kako teško i s kolikim ogradama primaju k sebi ostatke ruske vojske. A ne trebaju ništa da se boje ruske vojske, jer im ona može biti samo od koristi. No oni zahtijevaju, da se razoruža, raspusti i pretvori u radničke odjele.

— Svi su protiv nas, svi! potresujući kosom, reče Osetrov. — A Amerika?

— Amerika je oprala ruke i ne će da se upleće u evropske stvari, čekajući, što će od svega toga nastati. Njoj je žao ruskoga naroda, no žao joj je nekako platonski. Navest ću ovaj primjer: ja imam u čizmi čavao, koji mi razdire nogu do krvi. I eto, Amerika mi daje ranarnu vodu, da liječim te rane, ali ne odstranjuje čavla i ne vidi, da i usprkos njezine ljekarije rana postaje sve dubljom i sve neprijatnijom... O Japanu ne ću ni da govorim. Njegova grabežljiva politika jasna je i bez riječi.

— No možda Kitaj? dobaci Osetrov.

— Kitaj razdiru revolucije, pa njegov položaj u mnogom čemu podsjeća na položaj Rusije. Njemu nije do nas...

— To znači dakle: nema nikoga, reče Osetrov.

Nitko ne odgovori. U malenoj sobi, koja je služila kao gostinjska, a sada bila preudešena u spavaću sobu za Osetrova i Niku, s krevetima, postavljenima na daskama, zgušćavao se sumrak. Vani se crvenjela omorikova šumica i polako se gasile modrikaste sjene, što ih je bacalo sunce sa zapada.

Marija Fjodorovna izadje, da pripravi svjetiljku.

— Ne, ima nekoga! progovori Tanja, a lijepi njezin glas zvučao je s neobičnom snagom. — Ima

nekoga, koji je veći od ikoga, a to je Bog! Bog će pomoći Rusiji i poslati joj cara pravoslavnoga...

Ponovo nastade tišina. Ugasile se posljednje zrake; rastopile se na snijegu ljubičaste sjene i nedaleko more kao da se nadvilo gustim svojim modrilom.

I baš u tu šutnju prodre strastveno pitanje Osetrova:

— A kada će to biti? Kada?

Tanja odgovori jasno i glasno:

— Kad nam Bog oprosti našu izdaju... Kad se ponovo vratimo k našem slavnom dvoglavom orlu... Kad budemo s Kristom i u Kristu...

Konac.

Preveo dr. **Maksimilijan Petanjek.**

NAJNOVIJE KNJIGE „Zabavne Biblioteke"

Izbor najboljih pripovijedaka svjetske književnosti

324. **»Utočište«.** Djevojačka knjiga br. 2. Roman jedne učiteljice od Jacques Bascheta. Djelo je ovo puno skladnosti i gracioznosti francuske; dubok i istinit roman o francuskoj djevojci, koja je sačuvala čisto zlato svoje duše. Tri djevojke, slijepa majka, jedan mladić i jedan čovjek u godinama! Bez velikih događaja, ali s velikom osjećajnošću u priprostom srcu, koje se rastvara i zatvara; s mentalitetom, koji se trudi da spozna svoje moralno jedinstvo. Prikazuje se skrivena unutrašnjost triju djevojaka, koje su čuvarice jedne odlične rase i koje žele da prožive svoju žensku sudbinu bez pustolovina i mahnitosti, ali nipošto bez ljubavi. Čitalac osjeća, da dolazi u doticaj s nečim, što je najdragocjenije u ljudskom društvu i što pisac umije da iznese sa suverenim taktom i elegancijom. Djelom će se ovim, bez sumnje, razblaživati duša hrvatskih djevojaka, kako su se razblaživale i njihove francuske drugarice. Knjiga je ukrašena originalnim francuskim ilustracijama od René Lelonga. Din. 18.—. Vezano u platno Din. 28.—.

325. **»Brak gospodina Terbrügga«.** Pripovijest od F. Carlsena. Upravo obnovljeni svijet Ohnetova »Vlasnika talionica«. Vječna historija o neshvaćenom mužu i o ženi, koja pomalo upoznaje vrline svojega bračnoga druga. Spretna intriga jedne kazališne dive, koja hoće da otme ženi vjenčanoga muža. Cijela pripovijest je osim toga, isprepletena umiljatom sentimentalnošću jednog drugog para, koji se previja pod udarcima nemilosrdne sudbine. Vrlo otmen i plemenit roman. D 13.—. Uvezano u platno D 23.—.

326. **»Gospodjica Dax«.** Roman jedne mlade djevojke od Claude Farrère-a, onog istoga, koji je napisao »Boj kod Cušime« i »Civilizirane ljude«. Roman je ispisan s velikom umjetničkom snagom i jakom željom za popravljanje društvenih prilika. Opisuje se naime rezultat kućnoga odgoja, koji se provodi bez roditeljske ljubavi prama djetetu. Djevojka, koja od oca i matere nije nikad dočekala jedne mile riječi, priklanja se prvom muškarcu, koji joj obećava ljubav i, dakako, polazi krivim putem. Roman je dosta smion, naročito u opisivanju jedne emancipirane spisateljice. Din. 18.—. Vezano u platno Din. 28.—.

»Narodne novine«, Zagreb — (52)
Oznaka za narudžbu **UT-XI/11-8**